

Oslobođenici u Donjoj Panoniji prema epigrafskim spomenicima

Maršić, Matko

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:572941>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju

Ivana Lučića 3

Matko Maršić

Oslobođenici u Donjoj Panoniji prema epigrafskim spomenicima

Magistarski rad

Mentor:

dr. sc. Dino Demicheli, docent

Zagreb, 2019.

Zahvale

Iznimnu zahvalnost dugujem mentoru dr. sc. Dinu Demicheliju zbog njegove pomoći, uputa i strpljenja prilikom mojeg istraživanja za ovaj rad. Zahvalnost dugujem i dr. sc. Ivanu Radmanu-Livaji zbog pomoći oko vječnog problema nedostupne literature. Zahvaljujem i svojoj obitelji i prijateljima, na njihovu ohrabrivanju i strpljenju; bez njih oslobođenici Donje Panonije još dugo ne bi bili okupljeni u istom društvu.

SADRŽAJ:

1. UVOD	6
2. RIMSKA PROVINCIJA DONJA PANONIJA	8
3. OSLOBOĐENICI U RIMSKOM DRUŠTVU	10
3.1. Pojam slobode i pojam oslobođenika	10
3.2. Oslobođanje robova (manumisija)	11
3.2.1. Pravne regulacije manumisije	13
3.2.2. Razlozi za manumisiju.....	14
3.2.3. Kupnja slobode – <i>peculium</i>	15
3.3. Količina oslobođenika	16
3.4. <i>Clientela</i> i <i>familia</i>	18
3.4.1. Odnos oslobođenika i patrona	19
3.5. Carski oslobođenici	20
3.6. Politička (ne)moć oslobođenika.....	21
3.6.1. Sudjelovanje oslobođenika u javnom životu - seviri	22
3.7. Ekonomske uloge oslobođenika.....	23
4. KATALOG SPOMENIKA OSLOBOĐENIKA U DONJOJ PANONIJI.....	26
1. Nadgrobna ploča Atija Germaniona.....	26
2. Nadgrobni spomenik Marka Ancija	27
3. Oltar Marsu oslobođenika Apolausta	29
4. Oltar Vječnom Bogu oslobođenika P. Elija Eutiha	30
5. Oltar Mitri oslobođenika Gaja Julija Prima	31
6. Oltar Jupiteru oslobođenika Fortunata	33
7. Stela Auerlija Barbe	34
8. Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Satul	35
9. Oltar Jupiteru oslobođenika Imbrasa.....	36
10. Stela Lucija Vepintanija	37
11. Stela Tita Flavija Feliciona	39
12. Stela konjanika Lucija	42
13. Oltar oslobođenika Viktora.....	43
14. Stela Elija Sabinijana.....	45
15. Stela Marka Granija Data	46
16. Nadgrobni oltar Publija Komacija Adjutora	49
17. Stela Gaja Valerija Maksima	50
18. Stela oslobođenika Urbane i Getula	52
19. Oltar Flavija Filipa	54

20.	Stela Julije Primile.....	56
21.	Oltar Mitri oslobođenika/ce Ate.....	58
22.	Stela Demijunka, Angulate i Venerije	59
23.	Stela Marka Domicija Supera, Aurelija Julija i Revokate	61
24.	Ulomak stele Ticije Pauline	63
25.	Stela Septimije Solije.....	64
26.	Natpis koji spominje Elagabala	66
27.	Zavjetni olar Flavija Konstancija	67
28.	Nadgrobnna ploča koju je podigao Postumije Ahilej.....	69
29.	Stela oslobođenice Stacije.....	69
30.	Stela Saudile, Komonove oslobođenice.....	71
31.	Stela Marka Herenija Valenta	72
32.	Ulomak sarkofaga Publija Elija Respektijana	76
33.	Oltar Mitri Kornelija Abaskanta.....	78
34.	Oltar Jupiteru oslobođenika Viktorina.....	79
35.	Oltar Mitri oslobođenika Panonija	80
36.	Stela koju je dao podići oslobođenik Perzej.....	80
37.	Sarkofag Aurelija Antonina	83
38.	Ulomak nadgrobnne ploče Aurelija Vibijana.....	84
39.	Ulomci sarkofaga Marka Aurelija	85
40.	Ulomci sarkofaga oslobođenika Faonta.....	87
41.	Stela Tiberija Klaudija Dasija	89
42.	Oltar Servija Kornelija.....	91
43.	Stela oslobođenika Euhelpista.....	92
44.	Sarkofag Tita Flavija Krispina	93
45.	Stela Gaja Julija Eurita	95
46.	Izgubljena stela Julija Atena	96
47.	Ulomak stele Gaja Julija Omencijeja i Flavije Gemele	97
48.	Sarkofag Seksta Pompeja Karpa i oslobođenika Pompeja Marcela	99
49.	Izgubljeni sarkofag Pompulenija Adaukta	100
50.	Stela oslobođenika Skorilona.....	101
51.	Stela Marka Valerija Frontona	103
52.	Stela Valerije Severe i Valerije Sibule	105
53.	Stela Aula Vetija Krescenta	107
54.	Ulomci stele koju je podigao oslobođenik Marko Ulpije Firm	108
55.	Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Nonije.....	110
56.	Stela koju su podigli plaćenik Fronton i oslobođenik Felik.....	111

57.	Ulomak natpisa koji spominje Feliciona.....	112
58.	Ulomak stele koju su podigli oslobođenici Sekund i Primitiva.....	113
59.	Natpis s grobnice Tita Flavija Magna.....	114
60.	Nadgrobnna ploča Lucija Okuzija Domicijana i Okuzija Kandida	116
61.	Zavjetni oltar Liberi sevira Sineke	117
62.	Stela Klaudija Prokulina, Laurine i njihova sina Sekundina.....	118
5.	RASPRAVA.....	120
5.1.	Spomenici prema mjestu pronalaska.....	120
6.2.	Datacija spomenika koji spominju oslobođenike.....	122
6.3.	Spomenici prema namjeni	125
6.4.	Prozopografska analiza oslobođenika u Donjoj Panoniji	126
6.4.1.	Natpisi nadgrobnog karaktera	127
6.4.2.	Votivni natpisi.....	133
6.4.3.	Statusni i društveni položaji unutar oslobođeničkog sloja u Donjoj Panoniji.....	135
6.4.4.	Godine života	138
6.5.	Analiza imena oslobođenika Donje Panonije	139
6.5.1.	<i>Praenomen</i>	139
6.5.2.	<i>Nomen gentile</i>	140
6.5.3.	<i>Cognomen</i>	147
6.5.4.	Podrijetlo oslobođenika	160
6.	ZAKLJUČAK.....	163
7.	POPIS SLIKA I TABLICA.....	166
8.	POPIS KRATICA.....	171
9.	POPIS IZVORA.....	173
10.	POPIS LITERATURE	174
11.	SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI (<i>ABSTRACT AND KEW WORDS</i>)	187

1. UVOD

Oslobođenici u provinciji Donjoj Panoniji posebna su struktura društva koja se razvija s dolaskom Rimljana na ove prostore. Oni se šire zajedno s dolaskom institucionaliziranog ropstva unutar rimskog društva. Rimljani na područje Donje Panonije dolaze početkom 1. st. i pomoću vojske i doseljenika u već postojeće obrasce robovlasništva kod domaćeg stanovništva ugrađuju vlastite definicije i prakse robovlasništva. Prateći trendove i navike slobodnog stanovništva koje postupno preuzima i modificira rimske kulturne prakse, oslobođenici na spomenicima Donje Panonije bilježe svoje živote i djelovanja. U Donjoj Panoniji stoga pronalazimo epigrafske spomenike na kojima su zabilježeni oslobođenici koji su svoj trag ostavili u Donjoj Panoniji između 1. i 4. st.

Oslobođenici su dobivali status prelaskom osobe iz stanja ropstva u status oslobođenika (*libertus*) procesom manumisije. Ona se mogla odviti na nekoliko različitih načina. Razlozi za manumisiju razlikovali su se kod pojedinih gospodara. Neki su robovi dobivali slobodu jer su u očima gospodara dobro obavljali svoju službu, oslobođenice su slobodu ponekad dobivale jer su ih gospodari htjeli oženiti, a česti su bili i ekonomski razlozi prema kojima su oslobođenici nekadašnjem gospodaru (*patronus*) ostali dužni određene usluge i ostali vezani za njega. Oslobođenici su nakon manumisije započinjali proces transformacije vlastita života. Iako su ostajali vezani uz patrona i njegovu familiju, dobitak slobode značio je da su mogli osnovati vlastitu familiju, vlastiti dom i pokrenuti vlastiti posao. Osim toga, manumisijom bi dobili i trostruko rimsko ime, koje je označavalo status rimskog građanina. Iako im je bilo zabranjeno obnašati visoke političke dužnosti, ambiciozniji su oslobođenici djelovali u kultovima koji su štovali cara i pridonosili javnom životu vlastitim ulaganjima u infrastrukture i svečanosti. Posebno se kao takve skupine ističu augustali i carski oslobođenici. Ekonomska moć oslobođenika također je varirala, ovisno o njihovoj sposobnosti, ali i statusu i vezama koje su imali s patronom. Ako je patron bio bogatiji i utjecajniji, veća je mogućnost da će i njegov oslobođenik imati sličan status, ovisno o poslu koji je obavljao za patrona. Nakon dobivanja slobode često su bilježili svoj status na epigrafskim spomenicima, prateći kulturne prakse ostalih Rimljana. Tako je i u Donjoj Panoniji zabilježen visok broj oslobođenika, što svjedoči o njihovoj sveprisutnosti među različitim slojevima društva u provinciji.

Stoga je cilj ovog diplomskog rada popisivanje epigrafskih spomenika Donje Panonije na kojima se spominju oslobođenici te njihova obrada prema zajedničkim karakteristikama.

Oslobođenici mogu biti navedeni eksplicitno, ili se njihov status može prepoznati iz konteksta natpisa. Svi su natpisi zabilježeni na kamenim spomenicima. Spomenici na kojima se oslobođenici pojavljuju bit će obrađeni kataloški uz pomoć prozopografske tablice, uz njih će biti naveden razriješen tekst na latinskom, prijevod teksta, datacija, mjesto pronalaska, opis i epigrafske karakteristike te fotografija spomenika.

Nakon kataloga slijedi obrada spomenika prema zajedničkim karakteristikama. Prva od njih tiče se geografske rasprostranjenosti spomenika i mjesta njihova pronalaska. Nakon toga, slijede karakteristike koje pružaju osnovu za grupno datiranje spomenika unutar kataloga. Spomenici su zatim podijeljeni prema namjeni: na votivne spomenike, građevinske ulomke i spomenike nadgrobnoeg karaktera. Prema toj je podjeli djelomice bazirana i prozopografska analiza koja slijedi: obrađena je demografija oslobođenika koji se spominju na natpisima, razlike u podizanju spomenika između oslobođenika i oslobođenica, njihovi odnosi s patronima i statusi koji su njihovi patroni imali. Oslobođenici koji su zabilježeni na votivnim natpisima posebno su obrađeni prema božanstvu kojemu su spomenik podigli. Nakon toga slijedi analiza natpisa iz kojih je moguće iščitati poseban status ili djelovanje oslobođenika, poput sevira i augustala ili djelovanja u nekoj drugoj interesnoj skupini. Konačno, u ovom dijelu analizirane su i godine života koje su oslobođenici zabilježili na nadgrobnim natpisima, pošto je to jedan od elemenata koji često bilježe. Posljednji se dio rasprave tiče imena oslobođenika. Oslobođenici su, kao i ostali slobodni muški građani, imali pravo na trostruku imensku shemu (*praenomen*, *nomen* i *cognomen*). Ona se učestalo koristila do 2. pol. 2. st., nakon čega slijedi postupni prijelaz na dvoimenski sustav (*nomen* i *cognomen*). Oslobođenice nisu nosile predime. Za potrebe rasprave analizirana su sva *praenomina*, *nomina* i *cognomina* koja nose oslobođenici na epigrafskim spomenicima Donje Panonije. Osim toga, analizirano je i podrijetlo oslobođenika, ako se ono moglo iščitati ili prepoznati iz natpisa.

2. RIMSKA PROVINCIJA DONJA PANONIJA

Širenje rimske države na područje Panonije može se pratiti iz povijernih izvora i arheološkog materijala od kraja 1. st. pr. Kr. Ono je na samom početku obilježeno vojnim i političkim mjerama prema zajednicama koje su obitavale na području Panonije, a usporedno i nakon vojnog osvajanja, učvršćuje se administrativnim i kulturološkim mjerama. Zajedno s napredovanjem države širi se i rimski sistem robovlasništva, ali i manumisije.

Za širenje rimske vlasti na područje buduće provincije Donje Panonije ključna je Oktavijanova kampanja od 35.-33. pr. Kr. Nakon što je porazio Japode, Oktavijan je za daljnje širenje Ilirika trebao držati utvrdu Segestu između Kupe i Save.¹ Osvojio ju je 35. pr. Kr., a zajedno s kretanjem vojske pojavljuju se i oslobođenici, poput izvjesnog Menodora, oslobođenika Gneja Pompeja koji je poginuo u tamošnjem sukobu.² Pošto je utvrda odsad bila u rukama Rimljana, ona je služila kao ishodište za daljnje širenje prema Dunavu i budućoj provinciji Donjoj Panoniji. Dion Kasije tvrdi kako je Oktavijan izjavio da su njegove postrojbe već prije bitke kod Akcija došle do Dunava.³ Unatoč tome, nema arheoloških dokaza da je to područje zauzeto za vremena julijevsko-klaudijevske dinastije.⁴

Sljedeća je faza širenja Ilirika na Panoniju bila od 12. god. pr. Kr. August je tada poslao svoga posinka Tiberija nakon neuspješna Agripina pokušaja da suzbije panonsku pobunu. Iako je u tome uspio, 9. pr. Kr. morao je obavljati istu zadaću.⁵ Nakon toga rimski je Ilirik obuhvaćao područja da Drave i hrvatskog Podunavlja.⁶

Naizgled primireni i jedinstveni rimski Ilirik ponovno je bio domaćinom velikog panonsko-delmatskog ustanka 6. po. Kr., poznat i kao „ustanak dvojice Batona“. Iako u početku uspješni u sukobima i manevrima, ustanici su se nakon tri godine predali Rimljanima.⁷ Vjerojatno je nakon toga Ilirik podijeljen na dva dijela: Dalmaciju i Panoniju.⁸ Granica rimske provincije Panonije uspostavljena je od izvora rijeke Kupe (lat. *Colapis*), te se protezala od današnje Slovenije prema rijeci Savi do Zidanog mosta. Zatim je skretala prema istoku, tako da je Celeja (*Celeia*) bila u Noriku, dok se Petoviona (*Peotovio*) smjestila u Panoniju. Na

¹ R. Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009, str. 152. Dalje u tekstu: Matijašić 2009.

² Matijašić 2009, 153.

³ *Cass. Dio*, 50, 24, 4.

⁴ A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia : a history of the Middle Danube provinces of the Roman Empire*, London, Boston 1974, str. 33. Dalje u tekstu: Mócsy 1974.

⁵ Matijašić 2009, str. 160.

⁶ *Ibid.*, str. 161.

⁷ D. Džino, A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku : povijesni antinarativ*, Zagreb 2013, str. 170-179. Dalje u tekstu: Džino, Domić Kunić 2013.

⁸ Matijašić 2009, str. 176.

sjevernom je dijelu čitav istočni rub današnje Austrije pripao Panoniji, sve do sjeverne granice na Dunavu u Vindoboni (*Vindobona*).⁹ Dunav se smatrao sjevernom i istočnom dijelom granice Panonije još od Augusta, no rimska se vlast tamo arheološki počinje potvrđivati tek od sredine 1. st. Južna je granica išla južnom dolinom rijeke Save.¹⁰ Zajedno s vojskom na novoosvojeno područje širi se materijalna i duhovna kultura Rimljana, uključujući i sustav rimskog robovlasništva.

Iduće stoljeće Panonija je postojala kao jedinstvena carska provincija, no zbog lakšeg upravljanja i borbe protiv barbarskih zajednica, Trajan je provinciju Panoniju između 103. i 106. godine podijelio na dva dijela. Granica između novonastalih Gornje i Donje Panonije protezala se od dunavskog kolje do istočnog ruba Balatona (lat. *Pelso*). Od jezera je išla južno preko istočnih padina Krndije i Dilja do Marsonije (lat. *Marsonia*).¹¹ Istočni je dio dobio ime Donja Panonija – *Pannonia Inferior*. Vanjsku granicu na Dunavu dijelila je s Jazigima i Dačanima, a početkom je 2. st. imala samo jednu koloniju – Sirmij (lat. *Sirmium*). Sjedište namjesnika bilo je u Akvinku, a namjesnik je imao pretorski status (s jednom legijom).¹² Kasnije je (216. g.) sjeverna granica pomaknuta do legijskog logora Brigecone, pa je Donja Panonija kasnije imala i dvije legije, a namjesnik je dobio konzularni status. U isto je vrijeme granica uz Dunav bila premrežena legijskim logorima i manjim taborima.

U 2. st. u Donjoj je Panoniji Mursa dobila status kolonije (*Colonia Aelia Mursa*). Za Hadrijana su također municipalitet dobili Vinkovci (*municipium Cibalae*) i Basijane (*Bassianae*). Takvi su potezi bili važni i za gospodarstvo Panonije, koje se temeljilo na trgovini različitim robom koja je trebala služiti legijama i novoosnovanim naseljima.¹³ Upravo se pomoću epigrafije može pratiti rimsko širenje trgovine, a gentilicije trgovačkih obitelji često nalazimo na nadgrobnim spomenicima oslobođenika i robova. Krajem 2. st. Akvink je dobio status kolonije.¹⁴ Od vremena Karakale većina zajednica koje su mogle uspostaviti vijeće i gradsku vlast dobile su municipalitet, pa je tako Marsonija postala municipij, zajedno s Murselom (*Mursella*) i možda Sopianama (*Sopianae*), dok su Cibale dobile status kolonije.¹⁵

Idući važan korak u administrativnom smislu za Donju Panoniju dogodio se za vladavine Dioklecijana. On je Donju Panoniju podijelio na dva dijela: sjeverni dio *Pannonia*

⁹ Matijašić 2009, str. 185-186.

¹⁰ Džino, Domić Kunić 2013, str. 179.

¹¹ Matijašić 2009, str. 222.

¹² *Ibid.*, str. 223.

¹³ *Ibid.*, str. 227.

¹⁴ Mócsy 1974, str 218.

¹⁵ *Ibid.*, str. 222-223.

Valeria sa sjedištem u Sopijanama (lat. *Sopianae*) i južni dio *Pannonia Secunda* sa sjedištem u Sirmiju.¹⁶

3. OSLOBOĐENICI U RIMSKOM DRUŠTVU

3.1. Pojam slobode i pojam oslobođenika

Kako bismo mogli točno definirati koja su svojstva i karakteristike činile koncept i realnost oslobođenika, potrebno je prvo definirati pojam slobode, odnosno kako se ona shvaćala u rimskom svijetu. Za taj je zadatak koristan sociološki model kojeg je donio jedan od velikih povjesničara koji se bavio antičkom ekonomijom (a samim time i robovima i oslobođenicima); M. I. Finley. On je u svojoj knjizi *Antička ekonomija* donio model pomoću kojega je objasnio kako je shvaćanje slobode, statusa i reda (u smislu pripadanja određenoj društvenoj skupini) stvorilo robovlasničko društvo. Naime, M. Finley smatra kako je razdoblje od 1000. pr. Kr.-500. po. Kr. razdoblje vrlo shematskog modela povijesti antičkog društva. Došlo je do pomaka s društva u kojemu se status nizao uz kontinuum na društvo u kojem su statusi bili skupljeni na dva kraja, robovskom i slobodnom – taj je pokret već dovršen u Rimskoj Republici.¹⁷

Zatim se pod Rimskim Carstvom pokret okrenuo: antičko društvo postupno se vratilo na kontinuum.¹⁸ Na tom kontinuumu razlikuje dvije krajnosti slobode u pravnom smislu. Na prvom je rob kao imovina, a na drugom slobodan čovjek (ima slobodnu volju da sam izabire svoje akcije). Paradoks toga je da nijedan takav nije nikada postojao. Postojale su osobe koje su se našle u takvoj poziciji, no nikada se, ni u jednom društvu, na robovsku populaciju nije gledalo isključivo kao na imovinu i ništa drugo. Između tih krajnosti postoji čitav niz položaja i statusa, koji postoje unutar istoga društva. Položaj na tom spektru ovisi o mnogostrukim čimbenicima koji su percipirani kroz međuodnose slobode i neslobode.¹⁹

Kroz ovakvo shvaćanje slobode dolazimo i do koncepta oslobođenika. Rimsko je društvo bilo robovlasničko društvo.²⁰ No, iz takve jednostavne podjele ljudi na slobodne i neslobodne rođen je jedan od najvećih paradoksa rimskog društva. Osnovna točka od koje se mora poći,

¹⁶ Matijašić 2009, 250.

¹⁷ I. Morris, *Predgovor*, u: M. I. Finley, *Antička ekonomija*, Zagreb 1999, str. XVIII. Dalje u tekstu: Morris 1999.

¹⁸ Morris 1999, str. XIX.

¹⁹ M. I. Finley, *Antička ekonomija*, Zagreb 1999, str. 67. Dalje u tekstu: Finley 1999.

²⁰ K. Bradley, *Slavery and Society at Rome*, Cambridge University Press 1994, str. 12-15. Dalje u tekstu: Bradley 1994.

prilikom analize koncepta oslobođenika, jest već navedena podjela ljudi na slobodne ljude i robove.

3.2. Oslobođanje robova (manumisija)

Za Rimljane su u tom smislu postojala suprotna prirodna stanja: *libertas* i *servitus*.²¹ Upravo se oslobođanje robova (manumisija) nalazi između navedena dva stanja, stoga ona kao koncept dovodi u pitanje karakter oba stanja. Manumisija je zato morala biti izvedena pažljivo i regulirano. Službeno, manumisija je činila skupinu akcija koje su obavljene tako da bi se negirala ikakva tranzicija statusa. Postojale su tri procedure koje bi osobu iz ropskog dovele do slobodnog statusa: *manumissio vindicta*, *censu* i *testamento*.²²

Manumissio vindicta označavala je praksu koja je simulirala sudsku, u kojoj se robovlasnik pojavio pred magistratom koji je imao *imperium*. Na sudu bi se pojavio zajedno s rimskim građaninom, koji je imao ulogu *adsertor libertatis*. On bi sa štapom (*festuca* ili *vindicta*) dotaknuo roba i proglasio ga slobodnim po kviritskom pravu, a vlasnik se tome ne bi usprotivio, a magistrat bi slobodu potvrdio.²³

Manumissio censu označavao bi upis roba u rimski cenzus, proglašavajući ga tako slobodnom osobom. Oba navedena načina oslobođenja smatrala su da je nekadašnji rob slobodu imao već prije, odnosno da je nepravедno porobljen ili samo bio neupisan u cenzus kao *cives*. Prema tome, on slobodu nije dobio, već ju je imao.

Manumissio testamento razlikovao se od prethodno navedenih upravo po tome što je gospodar morao izgovoriti riječi kojima eksplicitno mijenja status roba u slobodnog čovjeka. Oslobođanje roba oporukom značilo je da se dio nasljedstva oduzima nasljedniku.²⁴ Stoga su oporuke često sadržavale uvjete kojima se robu davala sloboda, kako bi se nadomjestio gubitak nasljednika. Zato se u oporuci često spominje plaćanje za slobodu. U oporuci se tako može nalaziti *fideicomissium*, odnosno upute za oslobođanje roba nakon što su uvjeti ostvareni. U takvim se kontekstima oslobođenik nazivao *statuliber*. Mogle su se nalagati i *operae*, odnosno dani tijekom kojih bi rob odrađivao navedene uvjete.²⁵ Oporučno je oslobođanje zapravo bila

²¹ H. Mouritsen, *The Freedmen in the Roman World*, Cambridge University Press 2011, str. 10. Dalje u tekstu: Mouritsen 2011.

²² S. Treggiari, *Roman Freedmen During the Late Republic*, New York 1969, str. 20. Dalje u tekstu: Treggiari 1969.

²³ A. Romac, *Izvori rimskog prava*, Zagreb 1973, str. 147.

²⁴ Mouritsen 2011, str. 182.

²⁵ *Dig.* 40.7.

anomalija, koja se odnosila na odvajanje oslobođenika i osobe koja mu je dala slobodu. Stoga su mnogi slobodni Rimljani u moralnom smislu bili protiv oslobađanja većeg broja robova.²⁶

Naravno, pojedincu je bilo jasno da se manumisijom promjena u stvarnosti dogodila, da je rob sada došao u drugu društvenu skupinu. Transformacija se odvijala na više razina. Prema rimskom pravu slobodni se ljudi mogu razvrstati u dvije potkategorije: slobodnorodeni (*ingenui*) i oslobođeni (*liberti*).²⁷ Na taj je način oznaka roba uvijek pratila oslobođenika. Iako je po zakonu rob bio definiran kao objekt, odnosno vlasništvo (u rimskim je zakonima rob subjekt *ius mancipii*), Rimljani su znali vidjeti i dalje od toga (Plinije Mlađi, Juvenal, Ciceron, Cezar), odnosno prepoznati elemente u robu zajedničke sa slobodnim ljudima.²⁸ Stoga je O. Patterson u svojoj studiji *Slavery and Social Death* predložio definiciju ropstva kao „društvene smrti“, označavajući tako nekoga tko nema društvenu egzistenciju ili prava.²⁹

Rimljani bi ropstvo pravdali prema *ius gentium*, prema kojemu je to praksa temeljena na prirodnom zakonu uspostavljena među svim ljudima. Ipak, postojala su pravila prema kojima su ljudi mogli biti porobljeni – *iusta servitus*. Najvažniji su bili porobljavanje putem rata ili rođenjem. Manje su česti bili napuštanje djece i samovoljna prodaja u ropstvo.³⁰ Nepravедno porobljeni ljudi mogli su dobiti slobodu stečenu rođenjem (*ingenuitas*) natrag, ne dobivajući istovremeno i status oslobođenika. Opravdanje za ropstvo u rimskom društvu bilo je formalističko – vanjske su okolnosti stvarale robove, ne priroda.³¹

Jednako tako, vanjske su okolnosti stvarale oslobođenika. Prema Horaciju, oslobođenika nije promijenila manumisija, on je i dalje pripadao svojoj robovskoj „vrsti“, koju su pratile određene karakteristike.³² U rimskoj se literaturi termin *servilis* većinom veže uz pridjeve negativnog predznaka. Uz takve pojave u izvorima, moguće je da su Rimljani smatrali kako se neke od tih negativnih karakteristika mogu prenijeti na slobodne ljude. To bi se ostvarilo prebliskim kontaktom s robom. Postojao je sram od druženja s oslobođenicima, kao i tabu o seksualnim odnosima između oslobođenika i slobodnih. Stoga slobodnim ženama nije bilo preporučljivo spavati s tuđim robovima, a ako bi vlasnik roba na to pristao, žena bi dobila status oslobođenice, iako nikad nije bila porobljena.³³

²⁶ Mouritsen 2011, str. 185.

²⁷ *ibid.*, str. 12.

²⁸ *ibid.*, str. 13.

²⁹ O. Patterson, *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Harvard University Press 1982., str. 1-13. Dalje u tekstu: Patterson 1982.

³⁰ Bradley 1994, str. 31-56.

³¹ Mouritsen 2011, str. 16-17.

³² Hor. *Epod.* 4.

³³ Mouritsen 2011., str. 21.

3.2.1. Pravne regulacije manumisije

Prema svemu navedenom, iako bi sudbina bila zadužena za porobljavanje čovjeka, ona bi ga time pretvorila i u drugu vrstu čovjeka, ne samo statusno, nego i karakterno – u roba. Ipak, iako bi ga „društvena smrt“ obilježila kao trajno obeščašćena čovjeka, roba bi u njegov iskvareni karakter i um doveo upravo gospodarev odnos prema njemu.³⁴ Tjelesni su se ožiljci na taj način prenosili na karakter i duh. Paradoks manumisije nalazi se u tome što bi robovi s takvim „servilnim“ karakterom dobivali gotovo jednak status kao njihovi donedavni gospodari. Upravo se u tjelesnom kažnjavanju nalazio ključ prema kojemu je pojedini rob zadobivao negativne karakteristike, odnosno „servilni“ karakter. Oni manje oštećeni, bili su podobni za manumisiju.³⁵ Osim toga, robovi su smatrani infantilnima neovisno o dobi, i tek bi osobnim rastom i stjecanjem zrelosti postajali podobni za razmatranje za oslobođenje. Da se u rimsko društvo ne bi integrirali oni s najgorim duhom, donesena je *lex Aelia Sentia*, 4. pos. Kr., prema kojoj robovi koji su bili okovan za kaznu, žigosani, mučeni ili su se borili u areni, nisu mogli dobiti rimsko građanstvo pri oslobađanju, već status *peregrini dediticii*; poraženi i predani stranci.³⁶ Prema istom zakonu, budući su oslobođenici morali biti minimalno 30 godina starosti, a ako nisu bili, dobili bi status *Latini Iuniani*. Osim toga, gospodari koji su davali slobodu, morali su imati barem 20 godina i biti „zdravog uma“.

Drugi zakon, iz 2. g. pos. Kr. bio je *lex Fufia Caninia*. Odnosio se na *manumissio testamento*. Precizno je definirao uvjete za manumisiju. Ograničavao je broj robova podobnih za manumisiju po kućanstvu (u kućanstvu od 2-10 robova, moglo se osloboditi polovica njih; u kućanstvu od 10-30 trećinu; od 30-100 četvrtinu; od 100-500 petinu). Svaki je rob morao biti imenovanu oporuci. Takav je sustav ostao gotovo neizmijenjen kroz carsko doba. Za oslobođenika je ipak ostalo važno što su veze s donedavnim gospodarom, odsad patronom, opstale. Oslobođenik je stoga morao biti pod daljnjim patronovim vodstvom, a patron i društvo morali su voditi brigu da oslobođenik ne preuzme status u društvu koji ne odgovara njegovim tijekom ropstva stečenim manama.³⁷

³⁴ Mouritsen., str. 25.

³⁵ *ibid.*, str 27.

³⁶ M. Duff, *Freedmen in the Early Roman Empire*, Cambridge 1958, str. 63. Dalje u tekstu: Duff 1958.

³⁷ R. MacLean, *Freed Slaves and Roman Imperial Culture. Social Integration and the Transformation of Values*, Cambridge University Press 2018, str. 41. Dalje u tekstu: MacLean 2018.

3.2.2. Razlozi za manumisiju

Nekoliko je razloga koji mogu objasniti zašto su Rimljani oslobađali robove, a tiču se društvenih, ekonomskih i financijskih struktura. Raniji su autori naglašavali utjecaj stoicizma i kršćanstva kao ideja koje su potpomogle češćem oslobađanju robova.³⁸ Danas su te ideje odbačene.³⁹

Unutar ekonomskog modela manumisije, smatra se kako je ona služila kao jamstvo i nagrada robu za službu prema željama gospodara. Stavka koja potpomaže razumijevanju učestale rimske manumisije jest i da je rimsko društvo bilo „otvoreno“ robovlasničko društvo. Ono je, za razliku od grčkog, imalo slabije granice (poput rasnih ili etničkih) između slobodnog i neslobodnog, koje su se zbog toga mogle lakše prijeći.⁴⁰ No, upravo je obećanje moguće slobode robovima pružalo mogućnost nadanja. Osim toga, pravo na *peculium* pružao im je i osnovu za buduću egzistenciju. Od manumisija ostalih robovlasničkih društava, rimska se razlikovala upravo u ulozi koju su oslobođenici imali nakon manumisije. Izvorište te uloge bio je *beneficium*, čime je na oslobođenika postavljen određen moralni teret. Tako je dar slobode oslobođeniku ujedno bio i spona autoriteta patrona.⁴¹

Oslobođenici su bili povezani sa svojim patronom ne samo društveno, nego i ekonomski. Osim toga, često su živjeli u patronovoj kući. Promatrajući sve navedene značajke, može se zaključiti kako manumisija nije zapravo pružala slobodu, već je samo promijenila sistem nagrađivanja i pobuda. Kao takva, samo je predstavljala jednu točku unutar služenja roba/oslobođenika.⁴²

Najveća razlika u moći patrona bila je u tome da više nije mogao prisiliti oslobođenika da ostane i naporno radi. Stoga su za oslobođenika preostale druge pobude da ostane patronu u službi. Jedna od njih bila je ta da mu je dio rodbine, supružnik ili djeca (*vernae*) ostao u ropstvu. Patron je njih mogao prodati, stoga je oslobođenik ostajući uz patrona mogao ostati uz njih. Uz to, postojala je i ekonomska neizvjesnost novonastalih oslobođenika.⁴³ Zbog toga su najranjiviji bili oni oslobođenici bez familije ili patrimonija. Patron stoga djeluje da svoga oslobođenika i ekonomski potpomaže. Vjerojatno je to bio i glavni faktor koji je vezao oslobođenika uz kućanstvo patrona.⁴⁴

³⁸ Treggiari 1969, str. 12.

³⁹ Mouritsen 2011, str. 142.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 143-144.

⁴¹ *Ibid.*, str. 146.

⁴² Treggiari 1969, str. 16-17.

⁴³ Mouritsen., str. 153.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 154.

Pozitivne pobude kao nagrade za odano djelovanje oslobođenika mogle su se odraziti i u dijeljenju bogatstva poput buduće diobe imanja, koje bi mu služilo nakon patronove smrti. Za principata u oporukama patrona ponekad nalazimo *alimenta* – novac, hranu, odjeću, nekretnine – namijenjene oslobođenicima.⁴⁵ Takve su se oporuke odnosile na skupine oslobođenika koje je jedan patron oslobodio, pod uvjetom da darove stečene oporukom ne predaju osobi koja nosi gentilicij drugačiji od njihovog.⁴⁶ Na taj se način imovina zadržavala unutar zajednički nošenog identiteta. Naravno, ponekad su i oslobođenici poimenice nasljeđivali određenu imovinu.

3.2.3. Kupnja slobode – *peculium*.

Često je dobivanje slobode bilo potrebno platiti određenu novčanu svotu. Robovi su mogli uštedjeti nešto od svoje zarade unutar pekulija i time kupiti slobodu. Patronima se to isplatilo jer bi tako vratili uloženu vrijednost u roba te ga zamijenili mlađim.⁴⁷ Iako takva teorija ima smisla u ekonomskom smislu, ne govori nam ništa o primjerima u kojima gospodar nije dopustio robu prikupljanje pekulija, već je novac zadržavao za sebe. Na takav bi način gospodar zadržao jednaku vrijednost koju bi dobio od pekulija. Na spomenicima iz Donje Panonije nema podataka o plaćanju cijene za slobodu.

K. Hopkins svoja uvjerenja za učestalu kupnju slobode temelji na čestom spominjanju toga u zakonicima i usputnim opaskama u literarnim izvorima⁴⁸. Materijalni izvori su mu spomenici iz Delfa, na kojima se spominju cijene kupnje slobode. Što se tiče literarnih izvora, oni se odnose samo na nekoliko spomena, koji su u ukupnom broju koji govore o manumisiji gotovo zanemarivi.⁴⁹ Osim toga, velikim se dijelom pojavljuju kao element grčkog dijela rimskog carstva. Primjeri takvih oslobođenika u književnosti ostavljaju dojam drugačije vrste oslobođenika, onog koji nije vezan uz svojeg patrona, situacija nazvana prema legalnom terminu *suis nummis emptio*.⁵⁰ To je i logično, s obzirom na to da je poklonjena sloboda bila rezervirana samo za robove s određenim karakteristikama.

Peculium su većinom imali robovi koji su radili na poslovima koji su sa sobom nosili određenu vrstu odgovornosti.⁵¹ On je omogućavao članovima kućanstva da vrše ekonomske

⁴⁵ Treggiari 1969, str. 216.

⁴⁶ Mouritsen, 2011, str. 156.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 159.

⁴⁸ K. Hopkins, *Conquerors and Slaves*, Cambridge University Press 1978., str. 118.

⁴⁹ Mouritsen 2011, str. 163.

⁵⁰ *ibid.*, str. 166.

⁵¹ Treggiari 1969, str. 12.

transakcije neovisno o gospodaru (*pater familias*).⁵² Gospodar bi ga mogao dodijeliti robu iz komercijalnih razloga, a u slučajevima kada bi ga rob koristio, gospodar ne bi bio odgovaran za transakcije, odnosno samo do vrijednosti pekulija.⁵³ Ipak, *peculium* nije služio samo kao sredstvo razmjene za slobodu. On je često ostajao u rukama oslobođenika nakon što bi rob dobio slobodu, kao naslijeđe.

3.3. Količina oslobođenika

Antički nam izvori ne govore o količini oslobođenika, niti koliko ih je jedan patron imao. Procjene se kreću od 2-3 milijuna robova u Italiji za vremena Carstva, dok ih je u provincijama bilo između 4-5 milijuna, a oslobođenika oko 7 milijuna.⁵⁴ One se temelje na različitim metodama i podacima.

Već 357. pr. Kr. počela je praksa *vicesima libertatis*, kojom se plaćao porez na oslobađanje, čija je suma bila korištena u ratne svrhe. Iznos oslobađanja iznosio je 5%, no kako cijena robova za to razdoblje nije poznata, ne može se izračunati niti približan broj oslobođenika.⁵⁵

Na temelju izračuna promjena u broju ljudi koji su imali pravo na dodjelu žita, došlo se do broja od 100 000 muških oslobođenika u Rimu krajem Republike, što čini gotovo trećinu muške populacije Rima. Ipak, pošto su javna dijeljenja (*congiaria*) ponekad isključivala oslobođenike, ni o ovom broje ne možemo sigurni.⁵⁶

Dakle, iako ne znamo stvaran broj oslobođenika u Rimu, povjesničari se slažu da je bio velik.⁵⁷ Većina izvora za takvu potvrdu su epigrafski spomenici na kojima su oslobođenici zabilježeni. Najlakši način za njihovo prepoznavanje jest u pseudofilijaciji, odnosno njihovom imenu koje sadrži i ime njihova patrona. Djelomice se status može saznati i iz kognomena. Smatra se da su grčka ili orijentalna imena često davana robovima. Statistički su zastupljenija među servilnom i oslobođenom populacijom od latinskih imena.⁵⁸ Ipak, treba imati na umu da to nije pravilo i da grčko ili orijentalno ime nikako ne može biti jedini indikator pojedinačeva statusa. Od latinskih kognomina koja su davali robovima, najčešća su bila ona koja su

⁵² Mouritsen 2011, str. 174.

⁵³ Mouritsen 2011., 175.

⁵⁴ W. Scheidel, *Quantifying the Sources of Slaves in the Early Roman Empire*, JRS 87, 1997, str. 158. Dalje u tekstu: Scheidel 1997.

⁵⁵ Treggiari 1969, str. 31-32.

⁵⁶ Mouritsen 2011, str. 122.

⁵⁷ W. V. Harris, *Demography, geography and the sources of Roman slaves*, JRS 89, 1999, str. 64; Scheidel 1997, str. 158-159.

⁵⁸ Mouritsen 2011, str. 124.

označavala pozitivne karakteristike ili sreću. Osim kognomena, zajednički *nomen* supružnika može biti indikator da je žena oslobođena. Kombinacijom navedenih faktora dolazi se do podatka da je većina preminulih koji su zabilježeni na spomenicima bili oslobođeni (u Rimu gotovo ¾!).⁵⁹ Ipak, to ne znači da je epigrafska populacija odgovarala onoj stvarnoj. Neki znanstvenici smatraju da su si oslobođenici češće podizali spomenike jer su, za razliku od onih rođenih u slobodi (*ingenui*), bili ponosni na svoju slobodu.⁶⁰ Osim toga, oslobođenici bi na ovaj način sačuvali i spomen svojeg građanskog statusa. Epigrafsku populaciju stoga treba promatrati kao proizvod kulturne prakse postavljanja nadgrobnih spomenika, koja nije bila jednaka među svim društvenim slojevima, niti istovremena kroz rimsku povijest.⁶¹ Zbog tih je razloga nemoguće odrediti broj oslobođenika ili njihov udio u populaciji, samo možemo potvrditi da je manumisija bila česta.

Broj članova kolegija *Augustales* indikativan je samo u smislu da pokazuje bogate oslobođenike u nekoj zajednici, ne i njihov ukupan broj.⁶² Unatoč svim prednostima i manama nabrojenih dokaza povjesničari i arheolozi slažu se da su mnogi robovi imali šansu biti oslobođeni.⁶³ G. Alföldy je na temelju epigrafskih natpisa na kojima su zabilježene godine života robova i oslobođenika tvrdio su gotovo svi urbani robovi imali takvo očekivanje.⁶⁴ Na taj način neki autori promatraju ropstvo samo kao fazu u životu potlačene osobe. Ipak, i ovi su zaključci zapravo doneseni samo o epigrafskoj populaciji te se ne smiju preslikavati na stvarno stanovništvo. Većina pisanih izvora ipak potvrđuje kako manumisija nije bila niti univerzalna, niti automatska.⁶⁵

Veći dio autora smatra kako su žene oslobađali češće od muškaraca.⁶⁶ Njihove tvrdnje temelje se na epigrafskim izvorima i komparativnim studijama. Osim toga, G. Alföldy zaključuje da su oslobođenice obično bile mlađe od oslobođenika, posebno jer ih se često oslobađalo radi braka.⁶⁷ Mouritsen se s njim ne slaže, jer smatra da su žene općenito imale veću stopu smrtnosti u mlađoj dobi.⁶⁸

⁵⁹ Mouritsen 2011., str. 127.

⁶⁰ Taylor 1961

L. R. Taylor, *Freedmen and Freeborn in the Epitaphs of Imperial Rome*, *AjPhil.* 82/2, 1961, str. 113-132.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Mouritsen 2011, str.129.

⁶³ *Ibid.*, str. 131.

⁶⁴ G. Alföldy, *Die Freilassung von Sklaven und die Struktur der Sklaverei in der römischen Kaiserzeit*, u: *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge*, Stuttgart, str. 302-305. Dalje u tekstu: Alföldy 1986.

⁶⁵ Mouritsen 2011, str. 139.

⁶⁶ P. R. C. Weaver, *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge 1972, str. 70. Dalje u tekstu: Weaver 1972; S. Treggiari, *Family life among the staff of the Volusii*, *TAPhA* 105, 1975, str. 393-401. Dalje u tekstu: Treggiari 1975.

⁶⁷ Alföldy 1986, str. 301.

⁶⁸ Mouritsen 2011, str. 192.

Ruralni robovi puno su rjeđe oslobođani, no zato su dobivali *peculium*.⁶⁹ Također, rijetko su oslobođani robovi na poziciji *vilicus*, *actor* ili *dispensator*. Njihove su funkcije uglavnom bile menadžerske ili upravne, a sa svojim su znanjima obavljali koristan posao gospodaru, upravljajući vilama ili novcem. Gospodari su najčešće oslobođali one robove kojima su vjerovali i koje su poznavali kroz svakodnevne kontakte – zato je i većina oslobođenih robova onih s urbanog područja.⁷⁰ Većina robova na nižim pozicijama vjerojatno nije bila oslobođena, ali ih je mogućnost oslobađanja poticala na rad.⁷¹

3.4. *Clientela i familia*

Manumisijom nije ukinut odnos između gospodara i roba, već je redefiniran. Između njih je nastala veza koja se temeljila na zahvalnosti, ali i dužništvu oslobođenika (*libertus* ili *libertinus*) prema bivšem gospodaru (*patronus*) zbog primanja dara slobode (*libertas*).⁷² *Libertus* je riječ koja označava oslobođenikov odnos prema patronu, a *libertinus* njegov javni status.⁷³ Već i sama novonastala terminologija upućuje na stvaranje novog društvenog i pravnog odnosa.

Oslobođenik bi imao dvojaku poziciju; unutar institucije *clientela* te *familia*. Riječ *patronus* etimološki proizlazi iz imenice *pater*. To nije slučajnost, jer bi patron nakon manumisije nad oslobođenikom imao vlast sličnu onoj kakvu je imao *pater familias*. Patron bi imao autoritet oca, a oslobođenik bi morao i štovati na taj način, kao oca.⁷⁴ Takav je odnos još više dobivao na snazi, ako imamo na umu da je oslobođenik bio „društveno mrtav“, dakle nije imao vlastite roditelje.⁷⁵ U takvom se kontekstu manumisija može promatrati kao rođenje, prilikom čega patron bivšem robu daje život i društveni položaj. Simbolički se novi odnos odrazio i na novom imenu, odnosno pseudo-filijaciji prilikom čega bi se naglasilo tko je oslobodio roba. Pošto je dotad nosio samo jedno ime, rob je nakon manumisije morao dobiti puno rimsko ime, što uključuje *praenomen*, *nomen* i *cognomen*. *Nomen* je preuzet od patrona, a u razdoblju kada je učestalo korištena troimenska formula, najčešće se davao i isti *praenomen*.⁷⁶

⁶⁹ *Ibid.*, str. 198.

⁷⁰ Mouritsen 2011, str.199.

⁷¹ *Ibid.*, str. 200.

⁷² *Ibid.*, str. 36.

⁷³ Treggiari 1969, str. 52.

⁷⁴ Mouritsen 2011, str. 37.

⁷⁵ Patterson 1982, str. 1-13.

⁷⁶ Duff 1958, str. 52.

Rimski su zakoni jednako su promatrali novonastali odnos. *Lex Pompeia* iz 55./52. pr. Kr. osudila bi oslobođenika koji bi ubio patrona za paricid. *Lex coloniae genitivae* i *lex Iulia de vi* štatile su oslobođenike i patrone od svjedočenja jednih protiv drugih, ali i obvezivale stranke na međusobnu pomoć.⁷⁷ No, neke su odredbe propisane i ranije. Tako je na Zakoniku 12 ploča propisano da patron nasljeđuje oslobođenikovu imovinu, ako ovaj umre bez nasljednika. U praksi je to značilo da bi patron često naslijedio barem dio imovine, pošto je oslobođenik morao imati legitimnog nasljednika. Prema *lex Papia Poppaea* iz 9. pos. Kr., tek su tri prirodna nasljednika ukidala pravo patrona na imovinu.⁷⁸

3.4.1. Odnos oslobođenika i patrona

Iako je oslobođenik na sebi nosio stigmom ropstva, koju su Rimljani često imali na umu prilikom ophođenja prema oslobođenicama, ona unutar rimske familije s vlastitim oslobođenikom nije postojala. Tako su bili dopušteni i brakovi te konkubinati među patronima i oslobođenicama. U pravilu je takav odnos bio potican samo s vlastitim oslobođenicama (*liberta sua*). One pak, nisu imale pravo odluke o braku ili rastavi. Za razliku od vlastitih oslobođenica, brakovi i veze s tuđim oslobođenicama (*liberta aliena*) nisu bili društveno prihvaćeni, ali jesu zakonski (*lex Iulia et Papia*). Ako bi se odnosi izmijenili binarno, patrone nisu bile poticane na takve odnose sa svojim oslobođenicama. Dapače, na takve se odnose gledalo kao preljubničke. Krajem antike takvi su odnosi čak i zabranjeni.⁷⁹

Kada nije dolazilo do takvih odnosa, veze među patronom i oslobođenikom postale bi vrlo intimne, sudjelujući zajedno u privatnim i javnim poslovima. Oslobođenici bi uživali potpuno povjerenje svojih gospodara. Osim toga, oslobođenici bi uvijek trebali djelovati u skladu sa znanjem i dopuštanjem svojega patrona. Na takav način, patron bi bio odgovoran za oslobođenikove postupke. S povećanjem Rimske republike i carstva, oslobođenici su postali i sredstvo prenošenja poruke za više klase. Kao takvi, morali su mnogo vremena provoditi sa svojim patronima kako bi ispravno razumjeli i prenijeli poruke. Zajedno s tim, oni bi bili nasljednici i nositelji vrijednosti svoga patrona, noseći tako zajednički *nomen* ne samo legalno, nego i simbolički.⁸⁰

⁷⁷ Mouritsen 2011, str. 40.

⁷⁸ Mouritsen 2011, str. 41.

⁷⁹ Duff, 1958, str. 60-62.

⁸⁰ Mouritsen 2011, str. 45-48.

Patroni ponekad ne bi bili dorasli idealnom tipu koji je zamišljen u rimskom imaginariju. Neki od oslobođenika bili bi oslobođeni oporučno. Nazivani su *orcini*, jer su njihovi patroni nastavili egzistirati u podzemnom svijetu. Na takav način, oni nisu imali patrona u pseudo-očinskom smislu.⁸¹ Osim toga, neki bi bili suočeni s propašću kuća nakon oslobađanja, i kao takvi ostali bi bez patrona. Takvi bi oslobođenici često završili u novoosnovanim kolonijama. Zbog takvih se slučajeva oslobođenike pokušavalo kontrolirati na dva načina: formalno i neformalno. Iako patron nije imao službeno definiranu *potestas*, u manjim je prekršajima sam mogao kažnjavati oslobođenike. Oslobođenik ne bi smio napasti patrona na ikakav način, a bio je i dužan brinuti se za patrona u slučaju bolesti, i obrnuto. Patron je imao pravo na *obsequium*, odnosno oslobođenik mu je morao ukazivati dužno poštovanje. U suprotnom, oslobođenik (*libertus ingratus*) bi završio kao okrivljenik na sudu, najčešće kažnjen ovisno o težini prijestupa.⁸²

Patronova se moć prisile prema oslobođeniku sastojala u terminima *obsequium*, *reverentia* i *pietas*.⁸³ Pošto bi potpuno izjednačavanje slobodnih ljudi i oslobođenika izjednačilo te dvije skupine u rimskome društvu, nastao je diskurs u kojemu su prevladavala dva stereotipa oslobođenika: dobri i loši. „Loši“ su oslobođenici bili neposlušni, provocirali bi patrona, bili nezahvalni te nisu iskazivali poštovanje. „Dobar“ je oslobođenik suprotan tome, on pokazuje *fides* i *taciturnitas*. Oni su dakle trebali biti vjerni svome patronu i radišni, skromni i disciplinirani, dok bi vrline poput neovisnog djelovanja i hrabrosti trebale biti rezervirane za slobodne.⁸⁴

3.5. Carski oslobođenici

S nastankom Rimskog Carstva došlo je i do nove podskupine oslobođenika: carskih oslobođenika. Neki su od njih došli do položaja s velikom moći, upravo zbog svoje bliskosti s princepsom. U tom je slučaju važno naglasiti da je carski dvor izrastao iz aristokratske kuće, unutar koje je *pater familias* obavljao poluprivatne administracije za vremena republike, a u njegove su poslove bili uključeni i robovi i oslobođenici.⁸⁵ Tijekom prve polovice 1. st. carski su oslobođenici (*familia Caesaris*) postali posebna struktura u društvu. Neki bi od njih ostali u službi čak i kad bi se dinastija promijenila, a uspostavljen je i niz različitih naslova za funkcije

⁸¹ *Ibid.*, str. 51.

⁸² MacLean 2018, str. 53.

⁸³ Mouritsen 2011, str. 57.

⁸⁴ *Ibid.*, str. 60-64.

⁸⁵ Weaver 1972, str. 5-6.

(*a rationibus, ab epistulis, a libellis*).⁸⁶ Svojom blizinom i svakodnevnim kontaktom mogli su utjecati na careve odluke, iako formalno nisu imali nikakvu moć. Taj je problem za rimsku aristokraciju riješen tek u razdoblju od Flavijevaca do Hadrijana, kada su glavninu administracije na dvoru preuzeli vitezovi. Krajem 2. st. počeo se javljati isti problem, sa širenjem utjecaja oslobođenika na poziciji *cubicularius* ili *nutritor*.⁸⁷ Ipak, carski su oslobođenici imali takvu moć upravo jer su im carevi vjerovali, *liberti* su im bili odani i korisni. Kako su se carevi smjenjivali, njihovi su oslobođenici među rimskom elitom percipirani kao simboli tiranije. Razlog takvoj percepciji i društvenoj pobuni zapravo se nalazi u otporu spram osobe cara, u kojoj je *libertas* i sustav tradicionalnih rimskih vrijednosti izvrnut.⁸⁸

3.6. Politička (ne)moć oslobođenika

Oslobođenici su u suštini dobivali status koji je jednak drugim građanima, iako „po prirodi“ nisu bili jednaki. Time su dobivali pravo glasa. Prvi su oslobođenici lako integrirani u rimsko društvo jer su dolazili iz drugih italskih zajednica koje su imale vrlo sličnu kulturu. Sami su Rimljani smatrali da je praksu oslobađanja počeo Servije Tulije, ili da je počela u prvoj godini Republike kada je oslobođen rob Vindicije. Ipak, prvi dokaz manumisije pronalazimo na Zakoniku 12 ploča, što zapravo znači da je oslobođenik već imao puno građansko pravo te je mogao posjedovati ili davati imovinu.⁸⁹

Rimsko se oslobađanje robova razlikovalo od sličnih sustava u drugim društvima jer se proces odvijao privatno, uz minimalno uključivanje države.⁹⁰ Na taj je način *pater familias* davao slobodu i građanstvo, a država samo potvrđivala. Oslobođenik bi dobio status i prava njegova patrona. Ipak, njegove unutrašnje mane percipirane u rimskom društvu onemogućile bi oslobođeniku sudjelovanje na mjestima javnog autoriteta. Osim toga, nisu mogli služiti u vojsci, barem ne u borbenim jedinicama, uz par zabilježenih izuzetaka. Na taj način nisu mogli ući u viteški red, što znači da nisu mogli sudjelovati u radu suda kojem su presjedali vitezovi.⁹¹ Dodatno je takvo službovanje otežala *lex repetundarum*, prema kojoj su porotnici morali reći ime svoga oca. Stoga oslobođenici nisu mogli djelovati kao magistrati, javni svećenici ili senatori. Na lokalnoj su razini mogli djelovati na manjim političkim pozicijama, do donošenja

⁸⁶ Mouritsen 2011, str. 94.

⁸⁷ Weaver 1972, str. 7.

⁸⁸ Mouritsen 2011, 108-109.

⁸⁹ Treggiari 1969, str. 27.

⁹⁰ Mouritsen 2011, str. 69.

⁹¹ *Ibid.*, str. 70-71.

lex Visellia 24. god. Tada im je zabranjeno „uzurpirati mjesto dekuriona“. Ipak, postojalo je nekoliko takvih slučajeva za principata. Unatoč tome, gotovo nikada nisu smjeli držati važni *officium*. Izuzetak je bio samo u Cezarovim kolonijama. No, naseljenici njegovih kolonija većinski su pripadali tom dijelu društva, tako da nas to ne treba čuditi.⁹²

3.6.1. Sudjelovanje oslobođenika u javnom životu - *seviri*

Oslobođenici nisu mogli sudjelovati u javnom životu na mjestima koji su bili povezani s autoritetom, posebice u magistraturama, svećenstvu, senatu, viteštvu, sudstvu. Uz to, zabranjeno im je i djelovanje u *ordo decurionum*.⁹³ Ipak, bogati su oslobođenici mogli dobiti *ornamenta*, odnosno vanjske simbole časti.

Postojale su mogućnosti da se oslobođenik uključi u javni životu unutar vlastite zajednice, a to je bila uključenost u kultove. Jedan su od njih *compitales*, kult koji se izvodio na oltarima na raskršćima, a izvodili su ga oslobođenici susjednih domaćinstava.⁹⁴ Iako nisu mogli biti javni svećenici, mogli su služiti kao *galli* ili *archigalli*, Kibelini svećenici. Osim toga, nalazili su se u različitim *magistri* organizacijama. Tamo im je zadaća bila zavjetovanje zaštitničkim božanstvima, ali i financiranje igara ili izgradnji.⁹⁵

Najznačajnija im je uloga bila unutar kolegija. Reorganizacijom kulta *compitales* početkom principata namijenjena mu je svrha štovanje cara. Nastala su različita tijela diljem Italije i provincija: *ministri Augusti*, *ministri Fortunae Augustae*, *seviri Augustales*.⁹⁶ Većinom se kolegij sastojao od robova i oslobođenika. Većina povjesničara smatra da su oformljeni kako bi car pridobio oslobođenike na svoju stranu i pomoću njih širio propagandu, ali im i dao okvir za djelovanje.⁹⁷ H. Mouritsen poriče tradicionalnu školu mišljenja koja je samo iz naslova augustala zaključivala da se radi o kultu koji je samo štovao cara, djelomice prihvaća mišljenje da se njihova uloga sastojala i od toga, ali i od financijera javnih događanja, jer su morali plaćati *summae honorariae*, odnosno novac za počast. Kroz tu im je instituciju ponuđen alternativni *cursus honorum*. Njihov je „ordo“ tako smješten ispod dekurionskog, ali iznad plebejaca.⁹⁸

Ako se epigrafski spomenici, koje su uglavnom podizali augustali ne uzmu u obzir, malo je dokaza koji govore o njihovim aktivnostima. Čak i kada se epigrafski natpisi uzmu u obzir,

⁹² Maclean 2018, str. 63-64.

⁹³ Mouritsen 2011, str. 248.

⁹⁴ Treggiari 1969, str. 198-199..

⁹⁵ Mouritsen 2011, str. 249.

⁹⁶ Duff 1958, str. 133.

⁹⁷ P. Zanker, *Grabreliefs römischer Freigelassener*, JDAI 90, 1975, str. 282. Dalje u tekstu: Zanker 1975.

⁹⁸ Mouritsen 2011, str. 251.

njihova uloga radikalno se razlikuje u poslovima lokalne razine.⁹⁹ Već na samim razlikama u imenu institucije primjećuje se disparitet pri donošenju osnovnog zaključka. Duthoy je donio zajednički naziv *Augustles* za sve njih, a problem je što se ponekad i riječ *sevir* pojavljuje bez pripadajućeg epiteta.¹⁰⁰

Na problemima različitih interpretacija i zamagljivanja problema funkcije i imena *severa* i *augustala*, nastale su nove teorije koje razdvajaju *severe* od skupine kojoj pripadaju *seviri Augustales*, *minisitri Augustales*, *Augustales* itd.¹⁰¹ Prvoj su skupini pripadali oslobođenički magistrati, koji su bili na položaju nešto nižem od građanskih tijela. Kroz svoju su se organizaciju željeli iskazati kroz dobrotvorne javne radove, organiziranje igara i svečanosti i sl.¹⁰² Drugoj su skupini pripadali oslobođenici koji su bili sudionici promidžbe carskog kulta i propagande. Njihova je moć i ugled bila međusobno recipročna prema moći obitelji od koje su primili manumisiju.¹⁰³ Pravni dokumenti nikad ne spominju ih kao *ordo*, odnosno *seviri Augustales*, tako da je moguće da je to oznaka koju su dali sami sebi.¹⁰⁴ Za razliku od toga, drugi redovi, poput dekurionskog ili viteškog definirani su zakonski.

Ono što je povezivalo *augustale* jest njihov karakter koji se odnosi na javno financiranje. Kroz ovu je instituciju tako kreirana mogućnost da dobročinitelji zapravo nemaju prave ili simboličke moći nad građanima jer se prekidala veza između privatne donacije i građanskog autoriteta.¹⁰⁵ Obavljajući svoju svrhu, mogli su sudjelovati u javnim objedima, dobiti posebna mjesta na igrama ili simboličke statuse. Tako je libertinsko bogatstvo imalo ugled tek kad je trošeno na javno dobro.¹⁰⁶ Osim toga, oslobođenici koji su bili bez djece ili su veći dio svog bogatstva morali ostaviti patronu, mogli su izdašno trošiti na ovakav način, što znači da nisu svi *augustali* morali biti bogati, niti su svi bogati oslobođenici bili *augustali*.¹⁰⁷

3.7. Ekonomske uloge oslobođenika

Prilikom konstrukcije narativa o ekonomskoj ulozi oslobođenika kao društvene skupine, epigrafski se dokazi ne smiju uzeti kao reprezentativni. Naime, mnogi natpisi sa spomenima

⁹⁹ *Ibid.*, str. 253.

¹⁰⁰ R. Duthoy, *Les Augustales*, ANRW II. 16.2, 1978, str. 154. Dalje u tekstu: Duthoy 1978.

¹⁰¹ S. Bekavac, Ž. Miletić, *Seviri Augustales u Saloni*, VAHD 111, 2018, str. 139-165. (Dalje u tekstu: Bekavac, Miletić 2018).

¹⁰² Bekavac, Miletić 2018, str. 142.

¹⁰³ *Ibid.*, str. 162

¹⁰⁴ *Ibid.*, str. 256.

¹⁰⁵ MacLean 2018, str. 146

¹⁰⁶ Mouritsen 2011, str. 258-259.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 260.

poslova mogli su biti samo izuzetni slučajevi unutar oslobođeničke skupine. Neki od njih ipak su česti i reprezentativni. Primjerice, proizvođači i trgovci amforama često su imali svoje oznake na njima, a imena im upućuju na oslobođenički ili robovski status.¹⁰⁸

Općenito, oslobođenici su činili snažan sloj unutar rimske ekonomije, posebno u trgovini. U tim su segmentima čak nadjačali aristokraciju – toliko snažno da ih neki povjesničari nazivaju buržoazijom ili uzročnicima „društvene revolucije“.¹⁰⁹ Takav je pogled ipak anakronistički, a i problem pri takvoj teoriji stvara činjenica da se oslobođenici kao „klasa“ nisu mogli reproducirati, odnosno, njihova su djeca bila rođena u slobodi. Također, često bi dio vlastita bogatstva morali dijeliti s patronom. Osim toga, aristokracija se iz ideoloških češće držala poljoprivrede, tako da u trgovini nije postojala jača konkurencija. Oslobođenici su se našli na toj poziciji zajedno s ekspanzijom rimske države, te na kraju od toga i profitirali.¹¹⁰ H. Mouritsen na primjerima iskapanih kuća koje su pripadale rimskim elitama dokazuje i da su one imale prihode od nepoljoprivrednih aktivnosti, poput pekarnica i *taberna*, tako da tvrdnja da je trgovina pripadala isključivo oslobođenicima nije u potpunosti točna. Stoga bi bilo točnije za smatrati da je aristokratski diskurs prema trgovini kao amoralnoj kategoriji češće bio rezerviran samo za najviše, senatorske i filozofske ideale i osobe. Znanje i vještine za rad u trgovačkom sektoru oslobođenici su vjerojatno stjecali od patrona.¹¹¹

Oslobođenici bi za svoje patrone često obavljali ekonomske poslove i pritom bili odriješenih ruku. Tako su ponekad bili agenti svojih patrona u provincijama. U Pompejima nalazimo primjere gdje je očito da je neki posao bio podijeljen na male radionice, *officinae*, od kojih je po svaku vodio jedan oslobođenik, dok bi drugi oslobođenici bili zaduženi za distribuciju.¹¹² *Procurator* se nalazio na mjestu stranke koja nije prisutna, odnosno svoga gospodara pri obavljanju poslovanja. Također, mogao je predstavljati ga na sudu – morao je biti slobodan. Imao je najvišu poziciju unutar „servilne“ hijerarhije, držeći pritom menadžersku ulogu.¹¹³ Neki od njih nadgledali su ostale robove i vilike, ponekad zajedno s *actores*, a neki su bili zaduženi za novčane transakcije.

Prilikom postavljanja obrta oslobođenika, patron je također mogao zarađivati. Jedan je način mogao biti da oslobođenik plaća najamninu, koja bi se regulirala različitim ugovorima:

¹⁰⁸ *Ibid.*, str. 208.

¹⁰⁹ M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1957, str. 46; S. Mazzarino, *L'Impero romano*, Bari 1973 str. 215; G. Rowe, *Trimalchio's world*, SCI 20, 2001, 225-245, str. 231.

¹¹⁰ Mouritsen 2011, str. 208.

¹¹¹ *Ibid.*, str. 212.

¹¹² *Ibid.*, str. 215.

¹¹³ *Ibid.*, str. 217.

locatio conductio operarum, operis faciundi. Treća je opcija da su oslobođenik i patron mogli sklopiti partnerstvo (*unius rei*) u poslovanju.¹¹⁴

Naravno, oslobođenici su mogli zarađivati novac i samo za sebe. Ipak, najneobičniji je način ekonomskog odnosa između patrona i njegova oslobođenika bio *operae* (jedan dan posla) *libertorum*. To su bile usluge koje je oslobođenik obećao patronu prije manumisije, a potvrdio ih nakon iste. Takav se model nadovezuje na eksploataciju robovskog rada.¹¹⁵

Zapravo nema mnogo dokaza o ostvarenim bogatstvima od ničega, osim slučajeva koji se temelje na posebnim vještinama, poput glumaca, liječnika i učitelja. Stoga društvenu i ekonomsku mobilnost ne treba projicirati na visok broj oslobođenika. Ipak, postojali su bogati pojedinačni oslobođenici, koji predstavljaju jedan tip „nezavisnih“ oslobođenika.¹¹⁶

Imajući na umu navedene podatke u ovom pregledu oslobođeničkog sloja, njihovih poslova, odnosa s patronom i, ekonomskim poslovima i društvenim strukturama kojima su pripadali, moguće je analizirati katalog oslobođenika u Donjoj Panoniji i pružiti uvid u njihov identitet, poslove i strukture kojima su pripadali.

¹¹⁴ Mouritsen 2011., str. 223.

¹¹⁵ Treggiari 1969, str. 75.

¹¹⁶ Mouritsen 2011, str. 227.

4. KATALOG SPOMENIKA OSLOBOĐENIKA U DONJOJ PANONIJI

1. Nadgrobna ploča Atija Germaniona

Mjesto nalaza: Pečuh, ant. *Sopianae*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Janus Pannonius Muzeum, br. 1228.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: nadgrobna ploča.

Datacija: 180.-250.

Opis spomenika: Spomenik je izrađen od lokalnog vapnenca, a natpis je omeđen profilacijom koja je ukrašena s po dva motiva noričko-panonskog vala s lijeve i desne strane natpisa. Unutar motiva vala nalaze se kuglasti ukrasi u reljefu, koji su na lijevoj strani oštećeni.

Dimenzije: vis. 0,64 m, šir. 0.96 m, deb. 0.15 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden urednom kapitalom kroz 5 redaka, veličine slova od 6 do 7.2 cm. U drugom je redu ligatura koja spoja slova M i A patrona Germaniona. U trećem je redu riječ *ann(os)* izvedena pomoću ligature, tako da su slova nn spojena. Također, u posljednjem je rijetku riječ *posuit* izvedena tako da se slovo I naslanja na prethodnu hastu slova V. Ujedno se i horizontalna hasta slova T naslanja na oba slova.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 1984, 0730; RIU 1047, sl. 1047; Šašel Kos, Scherrer 2004, str. 276.

Tekst: *D(is) M(anibus) / Att(io) Germani/oni lib(erto) vix(it) ann(os) XL / Apul(eius) Basileus / posuit b(ene) m(erenti).*

Prijevod: Bogovima Manima. Atiju Germanionu, oslobođeniku, (koji je) živio 40 godina, Apulej Bazilej postavio (spomenik), zaslužnom.

Slika 1. Nadgrobni spomenik Atija Germaniona, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3508>
(08.08.2018.).

2. Nadgrobni spomenik Marka Ancija

Mjesto nalaza: Óbuda u Budimpešti, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1989.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, br. 91.4.4.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: nadgrobni spomenik, sarkofag?

Datacija: 171.-200.

Opis spomenika: Ostao je sačuvan dio spomenika u dva dijela, vjerojatno sarkofaga, od kojeg je veći dio sačuvano natpisno polje s ukrasom s desne strane natpisnog polja te na desnoj strani spomenika. Ukas s desne strane natpisa čine pelte (trački štit) koje desnom rukom dodiruje goli dječak, možda genij. S desne strane spomenika u reljefu je izveden još jedan goli mladić koji stoji s lijevom nogom prekrizhenom preko desne. S lijeve je strane vjerojatno stajao isti reljef, s obzirom da se unutar pelte nalazi oznaka *M(anibus)*.

Dimenzije: vis. 0,75 m; šir. 1,75 m; deb. 0,22 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden urednom kapitalom kroz pet redaka. Za oznaku centuriona korištena je kratica > ili obrnuto slovo C.

Epigrafski komentar: *Lucus Augusti* bilo je rimsko naselje u Hispaniji *Terraconensis*, sjedište plemena *Capori*. Danas je to grad Lugo u Španjolskoj. Gentilicij *Annius* često nalazimo u Hispaniji.¹¹⁷ Drugu opciju porijekla predstavlja istoimeno naselje u mjestu Luc-en-Diois u

¹¹⁷ OPEL I, str. 56, s.v. *Annius*.

Narbonskoj Galiji, koje se nalazilo na području plemena Voltinia. Na tom su području zabilježena dva primjera gentilicija *Annius*: M. Anije Ver i M. Anije Verijan.¹¹⁸

Objave: AE 2010, 1283; TitAq 0526; Ertel, Németh 2010, sl. 12.

Tekst: [D(is)] // M(anibus) // [M(arcus) Annius M(arci) f(ilius) Gal(eria) --- L]uco Aug(usti) / (centurio) le[g(ionis) XV Ap]ol(linaris) / [--- / (centurio) leg(ionis) VII] gem(inae) / (centurio) leg(ionis) X --- gem(inae) / (centurio) l[eg(ionis) --- III Gall?]icae / [annor(um) --- st]ip(endiorum) XXXV M(arcus) Anniu[s ---]sianus / [et ---?] Asclepius lib(erti) he[red]es ex t(estamento) f(aciendum) c(uraverunt) / [--- f]ecerunt ob mer[it]a H(onore) S(tatuam) n(ummum) VIII (milia).

Prijevod: [Bogovima] Manima. [Marko Anije Markov sin, upisan u *tribus Galeria* --- iz mjesta *LJucus Augusti*, centurionu [XV.] le[g]ije *Apollinaris* [--- centurionu VII. legije] *Gemina*, centurionu X. legije --- *Gemina*, centurionu III. legije --- *Gallica*, godina --- stipendija XXXV. Marko Anije [i --] Asklepije oslobođenici i nasljednici po oporuci dali su izraditi.

Slika 2. Nadgrobni spomenik Marka Anija, Markova sina, autor: Ortolf Harl

<http://lupa.at/6074/photos> (08.08.2018.).

¹¹⁸ AE 2010, 1283, str. 485.

Slika 3. Reljefi na nadgrobnom spomeniku Marka Anija, autor: Ortolf Harl
<http://lupa.at/6074/photos/4> (08.08.2018.).

3. Oltar Marsu oslobođenika Apolausta

Mjesto nalaza: Osijek, ant. *Mursa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Arheološki muzej u Zagrebu.

Materijal: mramor.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 177.-180.

Opis spomenika: Sačuvan je samo dio gornjeg dijela spomenika. Vidljivo je natpisno polje koje je bilo ukrašeno profilacijom, nad kojom se proteže ukras od lišća.

Dimenzije: vis. 0,35 m; šir. 0,38 m; deb. 0,09 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden urednom kapitalom kroz 4 retka, a daljnji dio natpisa nedostaje. Slovo A nema horizontalne haste.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 1980, 0718; Pinterović 1977, str. 92-94.

Tekst: *Marti / Augg(ustorum) sa[c(rum)] / Apolaust[us] / [Au]gg(ustorum)(?) lib(ertus)(?) [---] / [---]*

Prijevod: Posvećno Marsu careva, Apolaust, carski oslobođenik [---].

Slika 4. Ulomak zavjetnog oltara Marsu oslobođenika Apolausta, autor: Ortoolf Harl - <http://lupa.at/22719/photos/1> (08.08.2018.).

4. Oltar Vječnom Bogu oslobođenika P. Elija Eutiha

Mjesto nalaza: Osijek, ant. *Mursa*.

Vrijeme nalaza: 1922.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Arheološki muzej u Zagrebu.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 101.-200.

Opis spomenika: Sačuvan je gornji dio spomenika. Spomenik je dosta oštećen atmosferilijama i rupama, no vidljivo je natpisno polje iznad kojeg se nalazi arhitrav.

Dimenzije: vis. 0,62 m; šir. 0,53 m; deb. 0,22 m.

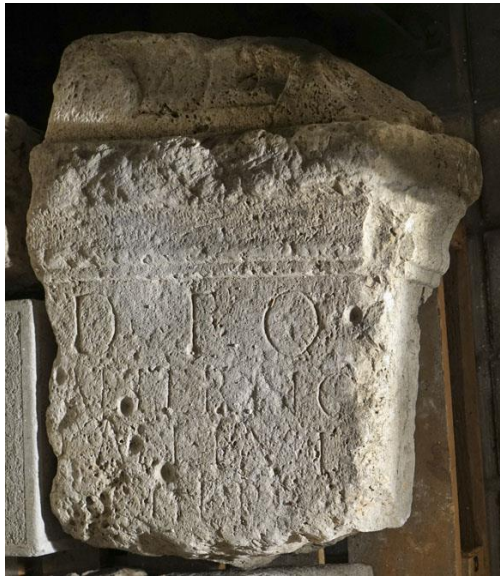
Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden urednom kapitalom kroz 4 retka, a daljnji dio natpisa nedostaje.

Epigrafski komentar: Oznaka *Deus Aeternus* možda označava Jahvu. U trećem retku postoji mogućnost čitanja *L(ucius)*. Pinterović smatra kako se oslobođenikov kognomen treba čitati kao *Eutygianus*.

Objave: AE 1980, 0719; Pinterović 1977, str. 94-95; IJug 03, 3092; Demo 1994, str. 75.

Tekst: *Deo / Aeterno / P(ublius) Ael(ius) Euty/[c]h(es) lib(ertus) / [---*

Prijevod: Vječnom Bogu, Publije Elije Eutih, oslobođenik [---

Slika 5. Ulomak oltara Vječnom Bogu, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3048/photos/1>
(08.08.2018.)

5. Oltar Mitri oslobođenika Gaja Julija Prima

Mjesto nalaza: Óbuda u Budimpešti, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1895.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, br. 64.10.13.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: Spomenik je datiran pomoću datuma spomenutog na natpisu i imena konzula 22. aprila 198. godine.

Opis spomenika: Oltar izrađen od vapnenca sačuvan je u cijelosti, a sastoji se od tri dijela. Gornji dio ukrašen je palmetom iz čijeg središta izlazi stablo, srednji dio čini natpisno polje omeđeno profilacijom s gornje i donje strane, a natpis prelazi i na treći dio spomenika, njegovo postolje.

Dimenzije: vis. 0,93 m; šir. 0,47 m; deb. 0,37 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden urednom kapitalom kroz 9 retka, pri čemu posljednji redak prelazi okvire natpisnog polja. Slova se smanjuju prema dolje od 4,7 cm do 3,5 cm.

Epigrafski komentar: *Invicto deo* označava boga Mitru, koji je bio popularan među robovima i oslobođenicima. Kratica kolonije Akvink zapisana je u četvrtom i petom retku kao AQQ, no čitanje ostaje isto: *A(quincensium)* i *Aq(uincensium)*.

Objave: AE 1899, 0089; CIL 03, 14347; TitAq 0238, Kovács 2007, str. 68-69.

Tekst: *I(nvicto) d(eo) sacru(m) / pro salute / G(ai) Iuli Victor(i)/n(i) dec(urionis) col(oniae) A(quincensium) / q(uin)q(uennalis) G(aius) Iul(ius) Pri(mus) libert(us) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Sat(urnino) / et Gal(l)o co(n)s(ulibus) // X Kal(endas) Mai(as).*

Prijevod: Posvećeno Nepobjedivom bogu, za zdravlje Gaja Julija Viktorina, dekuriona kolonije Akvinka, kvinkvenala, oslobođenik Gaj Julije Primo rado i s pravom ispunio zavjet, za vremena konzula Saturnina i Gala. Desetog dana prije majskih kalenda.

Slika 6. Oltar Mitri oslobođenika Gaja Julija Prima, autor: Ortolf Harl -

<http://lupa.at/10252/photos/1> (10.08.2018.).

6. Oltar Jupiteru oslobođenika Fortunata

Mjesto nalaza: Osijek, ant. *Mursa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Muzej Slavonije u Osijeku.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 150.-250.

Opis spomenika: Oltar izrađen od vapnenca sačuvan je u svojem gornjem dijelu, na kojem je ukras palmete, a sačuvan je i gornji dio natpisnog polja. Natpis je u lošem stanju zbog tragova naknadnih uklesavanja, a početak trećeg reda nije vidljiv.

Dimenzije: vis. 0,47 m; šir. 0,38 m; deb. 0,30 m.

Epigrafske karakteristike: Sačuvan je gornji dio natpisa ispisanog kapitalom veličine slova od 4.5 do 3.2 c. Prva tri retka sačuvana su, dok se u sredini četvrtog retka možda naziru gornje haste slova B i V. U trećem je redu drugo slovo V u imenu FORTVNATVS umetnuto kao manja ligatura.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 1974, 0534; IJug 02, 01059; 14347; Bulat-Pinterović 1967, str. 92, sl. 6; Dautova-Rušljevan 1983, sl. 18, 3.

Tekst: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Fortunatus / Aug(usti) lib(ertus) / [-----.*

Prijevod: Jupiteru Najboljem i Najvećem, Fortunat, carski oslobođenik [-----.

Slika 7. Oltar Jupiteru oslobođenika Fortunata, autor: Ortolf Harl -

<http://lupa.at/26314/photos/1> (10.08.2018.).

7. Stela Auerlija Barbe

Mjesto nalaza: Dunaújváros, ant. *Intercisa*, sekundarno iskorišten u grobu 1110.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Intercisa Múzeum, br. 75.65.1.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 250.-300.

Opis spomenika: Stela izrađena od vapnenca sastoji se od 4 dijela. Na vrhu se nalazi zabat čije su gornje stranice djelomično oštećene, no sačuvana je rozeta u njegovom središtu i s lišćem sa strane. Na drugom su dijelu prikazani portreti četiri lika između dva pilastra. Tri od četiri lika su muškarci u tunikama, dok je treći u redu dječak. Svi nose rimski *sagum* s brošem u obliku diska, imaju iste frizure i položaj ruku. Iako su prikazi lica oštećeni, vidljivo je golo lice prvog muškarca, dok drugi ima bradu. Dječak u desnoj ruci drži svitak, kao i treći bradati muškarac. Treće polje ukrašeno je reljefnim prikazom žrtve. Između dva lika nalazi se tronožni stol s hranom. Lijevo od njega prikazan je muškarac u tunici sa zdjelom u rukama, dok je s desne strane stola sluga sa šalicom. Natpisno polje uokvireno je profilacijom i lišćem bršljana. Donji je dio stele ispod nakon natpisnog polja odlomljen.

Dimenzije: vis. 1,74 m; šir. 0,70 m; deb. 0,20 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden urednom kapitalom kroz 9 redaka. Posveta bogovima Manima izvedena je na trećem dijelu s prikazom žrtve. Veličina slova varira između 4,3-3,5 cm. Posljednji je redak izveden u standardnoj skraćenici. U četvrtom redu postoji višak slova *i* u skraćenici *leg*.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 1971, 0339; Mander 2013, str. 311-312; Vágó 1970, str. 123.

Tekst: *D(is) M(anibus) // memoriae Aur(eli) Barbae / vet(erani) leg(ionis) II ad(iutricis) et Aureli(i)s / Probiano mil(iti) l(i)eg(ionis) s(upra) s(criptae) / Gaudentio et Firmini/ano qui vix(it) ann(os) VIII / Aurelia Heraclia li/berta ex testame/n[t]o f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Bogovima Manima, u sjećanje na Auerlija Barbu, veterana II. legije *Adiutrix* i Aurelijima Probijanu, vojniku legije iznad spomenute, Gaudenciju i Firminijanu, koji je živio 8 godina. Auerlija Heraklija, oslobođenica, dala načiniti prema oporuci.

Slika 9. Reljef sa stele Aurelija Barbe, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3528/photos/3> (10.08.2018.)

Slika 8. Stela Aurelija Barbe, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3528/photos/2> (10.08.2018.)

8. Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Satul

Mjesto nalaza: Óbuda u Budimpešti, lat. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1907.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, br. 63.10.24.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 151.-200.

Opis spomenika: Ulomak spomenika od vapnenca, od čega je sačuvan samo dio desne strane. Natpisno polje uokvireno je dvostrukom profilacijom.

Dimenzije: vis. 0,78 m; šir. 0,54 m; deb. 0,27 m.

Epigrafske karakteristike: Sačuvan je dio natpisa od 9 redaka pisan kapitalom veličine 4-5 cm. U sedmom je retku riječ *et* izvedena u obliku ligature gdje pomoću vertikalne haste slova T izvedeno obrnuto slovo E. Slovo O redovito je manje veličine od ostalih slova, dok se u 8. redu smanjuje na veličinu ligature.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 1967, 0369; TitAq 2, 0748; Szilágyi 1967, str. 70.

Tekst: -----] / [---]r(---) Satul/[lus libertu]s patro/[no bene m]erenti / [sepulcrum? fec]it cura/[nte ---] Casto/[riano? mil(ite)? le]g(ionis?) eius(dem?) / [---] qui et ipse / [---]at in hor/[tis --- s]epult/[-----].

Prijevod: [---]r? Satul oslobođenik, zaslužnom patronu načinio je spomenik [---] Kastorijanu, vojniku njegove legije, --- koji je i sam --- u vrtu --- pokopan.

Slika 10. Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Satul, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/5084/photos/2> (10.08.2018.).

9. Oltar Jupiteru oslobođenika Imbrasa

Mjesto nalaza: Óbuda u Budimpešti, kuća legata provincije, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1950.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, br. 64.10.108.

Materijal: pješčar.

Tip spomenika: ara.

Datacija: Oltar je datiran prema provincijskom namjesniku između 119. i 121. godine.

Opis spomenika: Ara od pješčara sačuvana je gotovo u cijelosti. Nedostaje joj gornji lijevi dio iznad natpisnog polja. Natpisno polje obrubljeno je profilacijom.

Dimenzije: vis. 1,10 m; šir. 0,55 m; deb. 0,54 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden urednom kapitalom kroz 8 redaka. Odlomljen je početak teksta, no zbog standardne formulacije znamo da na mjesto koje nedostaje dolazi slovo I.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 1962, 0116; TitAq 0149; Szilágyi 1955, str. 406-407.

Tekst: [I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / pro salute / L(uci) Corneli / Latiniani / leg(ati) Aug(usti) / pro pr(aetore) / Imbrasus / lib(ertus) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Prijevod: Jupiteru Najboljem i Najvećem, za zdravlje Lucija Kornelija Latinijana, carevog legata s propretorskim ovlastima, Imbras, oslobođenik, rado i s pravom ispunio svoj zavjet.

Slika 11. Oltar Jupiteru kojeg je podiagio oslobođenik Imbras, autor: Ortolf Harl -

<http://lupa.at/5136/photos/1> (10.08.2018.).

10. Stela Lucija Vepintanija

Mjesto nalaza: Óbuda u Budimpešti, lat. *Aquincum*, korišten sekundarno za izradu groba.

Vrijeme nalaza: 1931.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, br. 63.10.73.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 101.-150.

Opis spomenika: Od stele izrađene od vapnenca ostao je sačuvan samo gornji lijevi dio na kojem se razaznaju dva dijela. Gornji dio čini ukrasno polje kod kojega je na rubu u dubokom reljefu isklesan stup s korintskim kapitelom, a vjerojatno je takav stajao i s desne strane te su vizualno pridržavali zabat stele. Na središnjem dijelu ukrasnog polja kružni je lovorov vijenac unutar kojeg se nalazi stabljika vinove loze s grožđem. Ispod ukrasnog polja nalazi se natpisno polje uokvireno dvostrukom profilacijom i obrubom s ukrasom od bršljana. Ispod četvrtog reda nalaze se oštećenja u obliku rupa. Stela je odlomljena na desnoj strani, a od četvrtog reda lom teče dijagonalno prema donjoj lijevoj strani.

Dimenzije: vis. 1,69 m; šir. 0,77 m; deb. 0,15 m.

Epigrafske karakteristike: Sačuvano je 6 redaka natpisa pisanim kapitalom, veličine 5-5,5 cm. U četvrtom redu stoji ligatura TI u obliku križa. Nakon četvrtog reda, jedan je red preskočen.

Epigrafski komentar: Kult *Salus Augustorum* carski je kult povezan s božicom Salus, koja je bila zadužena za očuvanje sigurnosti, zdravlja i dobrote, kako privatne, tako i javne, a u ovom slučaju cara.¹¹⁹ Vepintanija je keltsko ime.¹²⁰

Objave: AE 1952, 0010; AE 1993 0111; TitAq 2, 0743; Nagy 1932, str. 289-291; Egger 1951, str. 210-213.

Tekst: *L(ucius) Vepintania L(uci?) [---] / lib(ert--) Serg(ia) Aq[uinco] / an(norum) LXX h(ic) s(itus) e(st) co[llegia]/to Salutis Au[gustae] / Agrippin[enses Tra]/nsalp[ini posuer(unt)?] / [---]*

Prijevod: Lucije Vepintanija, Lucijev [---] oslobođenik upisan u *tribus Sergia* iz Akvinka, (umro) sa 70 godina, ovdje leži. Kolegi iz kulta *Salus Augustorum*, postavili (stanovnici) Transalpinske Agripine [---].

¹¹⁹ M. R. Salzman, *On the Roman Time. The Codex-Calendar of 354 and the Rhythms of Urban Life in Late Antiquity*, Berkley 1990, str. 153.

¹²⁰ AE 1952, 0010.

Slika 12. Nadgrobni spomenik Lucija Vepintanija, Lucijeva oslobođenika, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/2828/photos/1> (10.08.2018.).

11. Stela Tita Flavija Feliciona

Mjesto nalaza: Szentendre, *ant. Ulcisia Castra*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Ferenczi Károly Múzeum Szentendre, br. 65.12.1.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 200.-230. (*Aquincum* je postao kolonija 194. g.).

Opis spomenika: Stela koja je sekundarno iskorištena za kasnoantički grob. Natpisno je polje uokvireno dvostrukom profilacijom, a s lijeve i desne strane nalaze se pilastri s kapitelima u

obliku palmeta. Nedostaje gornji dio stele. na stražnjoj strani stele vidljivi su ostaci dijela reljefa nogu bosonogog lika, kao i prednje noge psa. Moguće je da je scena prikazivala Akteonovu kaznu.¹²¹ Ispod njih prikazani su različiti alati: čekić, visak, motika, šestar i pomična mjerka. Na bočnim stranama u dubokom su reljefu isklesane vitice i plodovi vinove loze. Pretpostavlja se da je originalna visina iznosila oko 3 m.

Dimenzije: vis. 1, 25 m; šir. 1, 28 m; deb. 0, 34 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kvadratnoj kapitali kroz 12 redaka, veličine slova 8.5-3.8 cm. Posveta bogovima Manima izvedena je standardnom skraćenicom izvan polja natpisa, odnosno ispod lijevog i desnog kapitela. Slovo M pod desnim kapitelom više nije vidljivo.

Epigrafski komentar: Na početku drugog reda stoji akuzativ, iako bi gramatički točan oblik stajao u ablativu. Izraz *filius/filia naturalis* odnosi se na dijete rođeno u braku, ali i u zajednici nalik na brak (*contubernium*), u koju su mogli ući robovi ili oslobođenik i rob.¹²² Kraticu AQ Nagy je pročitao kao *Aquinci*.

Objave: AE 1939, 0010; Nagy 1937, 94-97; RIU 3, 0904; Maróti 2003, br. 35.

Tekst: *D(is) M(anibus) // T(itus) Fl(avius) Felicio Aug(ustalis) col(oniae) Aq(uincensium) vi/vos(!) sibi et Flaviae Secun/dinae quond(am) conlibertae / et uxori quae vixit an(nos) LV et / T(ito) Fl(avio) Felicissimo quond(am) / filio naturali qui vixi(t) / ann(os) XXIII et T(ito) Fl(avio) Ingenuo / fil(io) legitimo et T(ito) Fl(avio) Felici / fil(io) naturali et Flaviae / Feliculae filiae naturali / et Flaviae Felicissimae nepti / vivis T(itus) Fl(avius) Felicio s(upra) s(criptis) et sibi f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Bogovima Manima. Tit Flavije Felicion, augustal kolonije Akvinka, (načinio je) za života (spomenik) sebi i Flaviji Sekundini, nekoć suoslobođenici i supruzi, koja je živjela 55 godina, i Titu Flaviju Felicisimu, nekoć (u supružništvu) rođenom sinu koji je živio 23 godine, i živućima Titu Flaviju Ingenu, zakonitom sinu, i Titu Flaviju Feliku, (u supružništvu) rođenom sinu, i Flaviji Felikuli, (u supružništvu) rođenoj kćeri, i unuci Flaviji Felicisimi. Tit Flavije Felicion, gore navedenima i sebi dao izraditi (spomenik).

¹²¹ L. Nagy, *Aquincumi vonatkozású kiadatlan feliratos köemlékek Szentendréről*, AErT 50, 1937, str. 94. Dalje u tekstu: Nagy 1937.

¹²² A. Berger, *Encyclopedic dictionary of Roman law*, Philadelphia 1953, str. 473.

Slika 13. Stela Tita Flavija Feliciona i njegove obitelji, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/3160/photos/1> (08.02.2019.).

Slika 14. Stražnja strana stele Tita Flavija Feliciana s prikazom čovječjih i psećih nogu te različitih alatki, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3160/photos/3> (08.02.2019.).

Slika 15. Bočna strana stele s prikazom vinove loze, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3160/photos/4> (08.02.2019.).

12. Stela konjanika Lucija

Mjesto nalaza: Hegyvidék, Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1930.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Budimpešta, Városmajor utca 54, privatni vrt obitelji Arkay.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 60.-80. godine, prema boravku ale I *Hispanorum*.

Opis spomenika: Zbog nedostatka slikovnog prikaza spomenika nemoguće je dati detaljniji opis. Stela je oštećena s gornje strane, a natpis je prilično istrošen.

Dimenzije: vis. 1, 21 m; šir. 0, 81 m, deb. 0, 22 m

Epigrafske karakteristike: Sačuvano je šest redaka natpisa, od kojih se u svima, osim prvom, nalaze distinkcije među riječima. U četvrtom je redu ligatura slova A i E, dok u petom redu

nema rastavnog znaka između *praenomina* i *nomena*. U posljednjem redu stoji *IE*, što je vjerojatno rezultat oštećenja slova H.

Epigrafski komentar: Ime oslobođenika je keltsko.¹²³ Redni broj ale u AE pročitani je kao *prima*.

Objave: AE 1937, 0216; TitAq II, 0760, Szilágyi 1937, 275; Lőrincz 2001, br. 125.

Tekst: -----] / [--- *eques*] / *ala(e) Hisp(anorum) pr[i(ma)]* / *Lucius ann(orum) XL* / *stip(endiorum) XXII h(ic) s(itus) e(st)* / *Tranco Iorae / l(ibertus) et M(arcus) Apisius / he(redes) pos(uerunt)*.

Prijevod: -----] / [--- konjanik] prve ale Hispanaca, Lucije, (umro s) 40 godina, 22 stipendije, ovdje leži. Trankon, Jorin oslobođenik i Marko Apisij, nasljednici, postavili (spomenik).

A L A H I S P P R
L V C I V S · A N N · X L
S T I P · X X I I · H · S · E
T R A N C O · I O R Æ
5 L · E T · M A P I S I V S
I E · P O S

Slika 16. Prijepis natpisa s nadgrobnog spomenika konjaniku Luciju, AE 1937, 0216.

13. Oltar oslobođenika Viktora

Mjesto nalaza: Óbuda. ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: poznat od 19. st., no ponovno otkriven 1938.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, br. 64.10.128.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 200.-300.

¹²³ AE 1937, 0216.

Opis spomenika: Uništen je gornji dio profila oltara, dok je natpis sačuvan u potpunosti, iako u lošem stanju. Također, otkinut je prednji dio postolja.

Dimenzije: vis. 0,91 m; šir. 0,43 m; deb. 0,27 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz pet redaka. Zbog oštećenja nastalih na kamenu, dosta se teško čita, a posebno slova u posljednjem retku.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 03450; TitAq 0150; Szilágyi 1943, 350; Németh 1999, br. 5

Tekst: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / votum / vovit / Victor / Ressati l(ibertus?) l(ibens?).*

Prijevod: Jupiteru Najboljem i Najvećem. Viktor, Resatov oslobođenik, s radošću posvetio zavjet.

Slika 17. Oltar oslobođenika Viktora, autor: Ortoľ Harl, <http://lupa.at/5008/photos/1> (11.02. 2019.)

14. Stela Elija Sabinijana

Mjesto nalaza: Üröm pokraj Budimpešte, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1926.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 130.-200., prema gentiliciju *Aelius*.

Opis spomenika: Stela od vapnenca sekundarno iskorištena za izradu kasnoantičkog groba. Odlomljena na gornjem lijevom rubu, te većim dijelom na donjem desnom kutu. Sastoji se od natpisnog polja i okvira od kojeg je natpis odvojen dvostrukom profilacijom.

Dimenzije: vis. 0,96 m; šir. 0,88 m; deb. 0,09 m.

Epigrafske karakteristike: Početna formula *D(is) M(anibus)* nalazi se iznad natpisnog polja. Natpis se sastoji od 9 redaka pisanog kapitalom, koja se prema dnu smanjuje, tako da je posljednja četvrtina natpisa ostala prazna. Slova se smanjuju s 4,7 cm do 4 cm. U svakoj oznaci gentilicija stoji ligatura slova A i E.

Epigrafski komentar:

Objave: RIU 6, 1307; Schallmayer 1990, str. 341-342; AE 2002, 1175; Alföldy 2002, str. 274.

Tekst: *D(is) M(anibus) // Ael(io) Sabiniano b(ene)f(iciario) / co(n)s(ularis) leg(ionis) II ad(iutricis) stip(endiorum) / XXIII vix(it) an(nos) XLV Ael(io) / Sabino patri eius / et Aeliae Sabinillae / fil(iae) eius Ael(ius) Donatus / libertus patronis / dignissimis / f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Bogovima Manima. Eliju Sabinijanu, konzularnom beneficijariju legije II *Adiutrix*, (s odslužene) 24 stipendije, koji je živio 45 godina. Eliju Sabinu, njegovom ocu i Eliji Sabinili, njegovoj kćeri. Elije Donat, oslobođenik, najdostojnijim patronima, dao je izraditi (spomenik).

Slika 18. Stela koju je podigao oslobođenik Elije Donat, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3193/photos/1> (11.02.2019.)

15. Stela Marka Granija Data

Mjesto nalaza: Törökbálint pokraj Budimpešte, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1821.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, br. 159.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 101.-200.

Opis spomenika: Stela od vapnenca, sačuvana u dva dijela. Lom teče dijagonalno prema donjoj lijevoj strani od ruba natpisnog polja. Nedostaje gornji dio stele, na kojem se vjerojatno nalazio zabat. Sačuvani gornji dio prikazuje u dubokom reljefu dva muškarca koji se nalaze između dva stupa. Lijevi je muškarac bez brade, prikazan u tunici, a preko nje *sagum* s resicama. U lijevoj ruci drži svitak. Desni muškarac ima bratu, također nosi tuniku, *sagum* i i svitak u lijevoj ruci. Ispod bisti nalazi se prikaz žrtve. U središtu je prikaza stol na tri noge s hranom, a sa svake strane po jedan lik nudi žrtvu. Taj dio prikaza ukrašavaju stabla sa svake strane, u liniji sa stupovima iznad njih. Natpisno polje omeđeno je profilacijom i bršljanima s lijeve i desne strane.

Dimenzije: vis. 2,38 m; šir. 0,86 m; deb. 0,20 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kvadratnom kapitalom kroz 11 redaka. Posvetna formula bogovima Manima nalazi se na prikazu sa žrtvom.

Epigrafski komentar: U RIU se nalazi razlika u čitanju 9. retka, gdje stoji *viv{v}o*.

Objave: RIU 6, 1342; CIL 03, 3680; Alföldy 2002, str. 275; Schober 1923, str. 113.

Tekst: *D(is) M(anibus) // M(arco) Granio / Dato vet(erano) leg(ionis) / II ad(iutricis) domo / Africa Sufe(tu)la Granii / Martinus et / Felix liberti / vivo patrono / optimo pecun(ia) / sua t(itulum) f(aciendum) c(uraverunt).*

Prijevod: Bogovima Manima. Marku Graniju Datu, veteranu legije II *Adiutrix*, iz Afrike, iz grada Sufetule, Granijevi oslobođenici Martin i Felik, za života dali izraditi natpis najboljem patronu vlastitim novcem.

Slika 19. Stela Marka Granija Data,
autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2633/photos>
(11.02.2019.).

Slika 20. Natpis sa stela Marka Granija Data, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2633/photos/2> (11.02.2019.).

Slika 21. Reljefni prikaz na steli, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2633/photos/4> (11.02.2019.).

16. Nadgrobnji oltar Publija Komacija Adjutora

Mjesto nalaza: Lager pokraj Százhalombatte, ant. *Matrica*; na južnom groblju.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: *Matrica Múzeum*, 94.11.5.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 120.-150., prema boravku kohorte I Alpinaca.

Opis spomenika: Oltar od vapnenca s istrošenom krunom. Na bočnim stranama skele nalaze se dva jednaka prikaza s likom Atisa unutar niše. Atis je prikazan s frigijskom kapom na glavi s lijevom nogom prekriženom preko desne. Desnu ruku drži okomito uz trup, dok mu se lijeva ruka laktom naslanja na lijevu ruku i dodiruje glavu. Isti je prikaz na desnoj strani stele, u zrcalnom figuralnom prikazu. Atis stoji na postolju ukrašenom girlandom. Iznad Atisa i niše nalazi se genij koji leti. Natpisno polje s prednje strane uokvireno je dvostrukom profilacijom.

Dimenzije: vis. 1, 46 m; šir. 0, 88 m; deb. 0, 72 m.

Epigrafske karakteristike: Tekst je napisan kvadratnom kapitalom veličine od 5-5,5 cm.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 1993, 1300; AE 1995, 1267; Lőrincz 2001, str. 226; RIU 6, 1435; Kovacs 1995, str. 254, br. 7.

Tekst: *D(is) M(anibus) / P(ublio) Comatio / P(ubli) f(ilio) Cl(audia) Adiuto/ri Viruno / vet(erano) ex dec(urione) / coh(ortis) I Alp(inorum) eq(uitatae) / an(norum) LXX h(ic) s(itus) e(st) / P(ublius) Comatius / Lamyros li/bertus patr/ono pientis/simo f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Bogovima Manima. Publiju Komaciju Adjutoru, Publijevu sinu, upisanom u tribus *Claudia*, iz grada Viruna, veteranu, bivšem dekurionu I. konjaničke kohorte Alpinaca, (koji je živio) 70 godina, ovdje leži. Publije Komacij Lamir, oslobođenik, dao izraditi najpobožnijem patronu.

Slika 22. Bočna strana oltara Publija Komacija Adjutora, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/1369/photos/4> (11.02.2019.).

Slika 23. Natpisa s oltara Publija Komacija Adjutora, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/1369/photos/2> (11.02.2019.).

17. Stela Gaja Valerija Maksima

Mjesto nalaza: Székesfehérvár.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, R.D. 134.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 151.-300.

Opis spomenika: Stela od vapnenaca sačuvana u tri fragmenta, ponovno spojena. Nedostaje joj gornji dio, kao i desni dio od 5-8 retka. Nakon natpisa, odlomljen je i donji dio. Natpisno je polje uokvireno pilastrima.

Dimenzije: vis. 0, 61 m; šir. 0, 55 m; deb. 0, 08 m

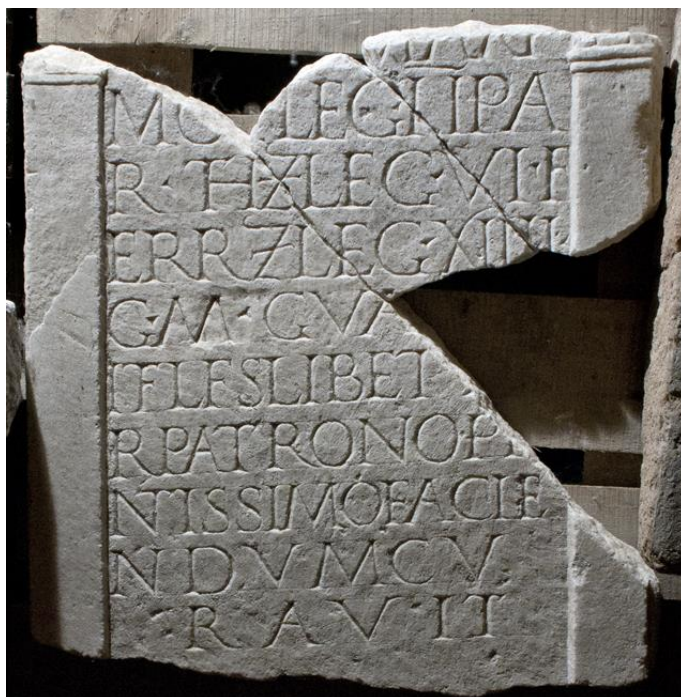
Epigrafske karakteristike: Sačuvan je natpis od 10 redaka pisan urednom kapitalom veličine slova od 5-5.4 cm. U trećem se redu pojavljuje ligatura slova T H, nakon koje slijeda znak za centuriona u obliku slova Z kojeg precrtava horizontalna hasta. U istom redu pojavljuju se rastavni znakovi u obliku trokuta, iako ne samo pri razdvajanju pojedinih riječi/formula, nego i usred riječi (*Par.th(icae)*). Isti se znak za legionara pojavljuje i u četvrtom redu. Stoga pretpostavljamo da bi se ista oznaka nalazila i na dijelu ispred oznake legije u drugom retku čiji dio nedostaje. Iznad broj II u drugom retku nalazi se horizontalna hasta koja povezuje rimski broj. U četvrtom i petom retku također se pojavljuju rastavni znakovi. U šestom se redu dva puta pojavljuje ligatura slova T i E u imenu oslobođenika. U osmom je retku ligatura slova N i T. Slova su od 6. do 8. retka manja i zbijenija, dok se u posljednja dva retka proširuju i povećavaju.

Epigrafski komentar: Restitucija natpisa nije potpuno sigurna, a nedoumice se pojavljuju prilikom restitucije imena. Iako su na natpisu korištene formule, a među njima i rastavni znakovi, nakon predimena oslobođenika ne pojavljuje se nikakav rastavni znak. Stoga ne možemo biti sigurni da se radi o obliku imena *G(aius) Valerius*, kao što se pri tome ne slažu ni restitucije na korištenim bazama na internetu. Osim toga, kognomen oslobođenika također nije potpuno siguran, jer se početak šestog retka može pročitati kao *ITFLFS* (CIL 03, 0394).

Objave: CIL 03, 03683; CIL 03, 03694; CIL 03, 10610; RIU 1515; Tóth 2011, str. 182-183.

Tekst: *[D(is) M(anibus)] / [G(aio!) Val(erio)] Maxi/mo [(centurioni)] leg(ionis) II Pa/rth(icae) Z(centurioni) leg(ionis) VI F/err(atae) Z(centurioni) leg(ionis) XIII / G(eminae) M(artiae) G(aius!) Va[l(erius) Prax]/iteles lib(ertus) et h[e]/r(es) patrono pi[e]/ntissimo facie/ndum cu/ravit.*

Prijevod: Bogovima Manima. Gaju Valeriju Maksimu, centurionu legije II *Parthica*, centurionu legije VI *Ferrata*, centurionu legije XIII *Gemina Martia*, Gaj Valerije Praksitel, oslobođenik i nasljednik, najpobožnijem patronu dao je izraditi spomenik.

Slika 24. Stela Gaja Valerija Maksima, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/1344/photos/1> (12.02.2019.).

18. Stela oslobođenika Urbane i Getula

Mjesto nalaza: židovsko groblje u Osijeku, ant. *Mursa*.

Vrijeme nalaza: prije 1949.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Muzej Slavonije u Osijeku, br. 6150.

Materijal: pješčenjak.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 71.-130.

Opis spomenika: Stela od narančastog pješčara. prilično istrošena. Stela na gornjem dijelu ima zabat s prikazom rozete ili Gorgone. Natpisno je polje uokvireno profilacijom, iako nedostaje njen lijevi dio, kao i samo postolje stele. Natpis je oštećen povećim rupama u prvom, drugom, četvrtom i sedmom retku.

Dimenzije: vis. 1, 37 m; šir. 0, 47 m; deb. 0, 20 m

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom slova nejednake veličine. Nakon petog retka slova se smanjuju, da bi u 8. retku bila izrazito velika. U posljednja su tri retka slova zamjetno manja. Takav je rezultat vjerojatno posljedica nepažljivog planiranja klesara. Sličan

se primjer pojavljuje u prvom redu gdje posljednje slovo (A) nije stalo, pa je smanjeno na dvostruko manju veličinu. U drugom retku nalazi se ligatura slova T i E. U četvrtom se retku nalazi ligatura slova L i V, prilikom čega dijagonalna hasta izlazi iz pravog kuta slova L. U devetom se retku nalazi ligatura slova H i E. Između formula nalaze se rastavni znakovi u obliku trokuta.

Epigrafski komentar:

Objave: IJug 0292; Dautova-Ruševljan 1983, br. 132; Bulat 2006, str. 9-14.

Tekst: *Urbana / Aterigis / l(iberta) ann(orum) L et / Gaetulus / Urbana(e) f(ilius) / Aterigis l(ibertus) / ann(orum) XVI / h(ic) s(iti) s(unt) / [A]rcto her(es) / p(osuit) fratres / et sorores / fratri p(ientissimo).*

Prijevod: Urbana, Aterigova oslobođenica, (umrla s) 50 godina, i Getul, Urbanin sin, Aterigov oslobođenik, (umro sa) 16 godina, ovdje leže. Nasljednik Arkton, braća i sestre podigli (spomenik) najpobožnijem bratu.

Slika 25. Stela Urbane i Getula, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/4294/photos> (12.02.2019.).

19. Oltar Flavija Filipa

Mjesto nalaza: Osijek, Trg Vladimira Nazora, ant. *Mursa*.

Vrijeme nalaza: 1902.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Muzej Slavonije u Osijeku, br. 648.

Materijal: mramor.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 201.-300.

Opis spomenika: Zavjetni oltar od mramora svijetlosmeđe boje podijeljen na tri dijela. Kruna i desni rub su oštećeni, kao i bočni profil. Na vidljivom dijelu krune oltara nalaze se dvije rozete. Natpis teče od drugog dijela oltara do njegovog postolja, gdje se nalazi završna formula. Na oltaru su vidljivi ostaci crvene boje.

Dimenzije: vis. 0, 88 m; šir. 0, 41 m; deb. 0, 29 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je pisan urednom kvadratnom kapitalom od kojih se veličinom slova ističu početna i završna formula, te riječ *libertus*. Iznad broja II u petom retku

nalazi se horizontalna hasta. U svim se redovima, osim prvom, nalaze rastavni znakovi u obliku trokuta.

Epigrafski komentar:

Objave: IIJug 3 3095; Datuova-Rušljevan 1983, br. 154.

Tekst: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro salute T(iti) Fl(avi) / Martini d(ecurionis) c(oloniae) M(ursensium) / praef(ecti) coll(egii) cent(onariorum) / Iivir(i) design(ati) / Fl(avius) Philippus / libert(us) // v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Prijevod: Jupiteru Najboljem i Najvećem. Za zdravlje Tita Flavija Martina, dekuriona kolonije Murse, prefekta kolegija centonarija, predodređenog duumvira. Oslobođenik Flavije Filip, rado i prema zasluži ispunio zavjet.

Slika 25. Oltar Flavija Filipa, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5259/photos/1>, (12.02.2019.).

Slika 26. Natpis s oltara Flavija Filipa, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5259/photos/3> (12.02.2019.).

20. Stela Julije Primile

Mjesto nalaza: iz groba 109 sa sjeveroistočnog antičkog groblja u Osijeku, ant. *Mursa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Muzej Slavonije u Osijeku, br. 2635.

Materijal: mramor.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 70.-100.

Opis spomenika: Mramorna stela sivo-smeđe boje podijeljena na tri dijela. Sam vrh stele je oštećen. Gornji dio čini zabat, unutar kojega je prikaz donjeg dijela tijela i nogu orla koji nogama drži zmiju. Natpisno je polje od okvirnog polja odijeljeno dvostrukom profilacijom. Iznad natpisa je friz s prikazom morskih stvorenja, a između njih je krater. Na okomitim dijelovima okvirnog polja prikazi su lišća u obliku čaše (?) Na postolju su prikazana dva pauna koji stoje na ručkama kratera, a iznad/iza njih nalazi se vinova loza koja izlazi iz kratera.

Dimenzije: vis. 2, 05 m; šir. 0, 90 m; deb. 0, 16 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u urednoj kapitali u devet redaka. Od 6-8 retka slova su manja. U sedmom se redu nalazi ligatura slova C unutar kojega je umetnuto slovo O. Između svake riječi nalaze se rastavni znakovi.

Epigrafski komentar:

Objave: IlJug 3, 3106, CIL 03, 15146; Brunšmid 1901, str. 128; Schober 1923, br. 75; Dautova-Ruševljan 1983, br. 131; Göricke-Lukic 2000, br. 1.

Tekst: *Iuliae C(ai) / libertae / Primillae / annor(um) XXV / h(ic) s(ita) e(st) / C(aius) Iulius Suc/cessus collib(ertae) / bene merenti / d(e) s(ua) p(ecunia).*

Prijevod: Juliji Primili, Gajevoj oslobođenici, (umrloj s) 25 godina, ovdje leži. Gaj Julije Sukceso, zaslužnoj suoslobođenici, (platio) svojim novcem.

Slika 27. Stela Julije Primile, Gajeve oslobođenice, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3084/photos/1> (12.02.2019.).

Slika 27. Postolje stele Julije Primile, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3084/photos/6> (12.02.2019.).

Slika 28. Zabat stele Julije Primile, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3084/photos/3>
(12.02.2019.).

21. Oltar Mitri oslobođenika/ce Ate

Mjesto nalaza: Dunaújváros, ant. *Intercisa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, 97.1909.4.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 151.-300.

Opis spomenika: Zavjetna ara od vapnenca svijetlosmeđe boje posvećena bogu Mitri. Na kruni oltara nalazi se početna formula. Kruna oltara nije isklesana potpuno horizontalno, stoga je djelomice nagnuta na desnu stranu.

Dimenzije: vis. 0, 80 m; šir. 0, 39 m; deb. 0, 31 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je pisan neurednom kapitalom kroz pet redaka. Slova su nejednake veličine od 6,2-5 cm te ne prate liniju reda.

Epigrafski komentar: Postoji razlika (?) u čitanju gdje u 4. retku stoji *l(ibens)*. Osim toga *l(ibert--)* se može pročitati kao *libertus* ili *liberta*, jer su ime Ata nosili oslobođenici oba spola. Ipak, u ovoj se nedoumici odlučujemo za mušku osobu, prema podacima u OPEL-u.¹²⁴

Objave: RIU 5, 1092; AE 1976, 0554; Fitz 1975, str. 358, br. 12; Erdélyi, Fülep 1954, br. 369; Visy 2016, str. 43.

Tekst: *D(eo) S(oli) I(nvicto) M(ithrae) // Atta Vervi/ci l(ibert--) v(otum) m(erito) / s(olvit).*

Prijevod: Nepobjedivom Bogu Sunca Mitri. Ata, Vervicijev(a) oslobođenik/ica, zavjet je ispunio/la prema zasluži.

¹²⁴ OPEL I, str. 88, s.v. *Atta*.

Slika 29. Zavjetni oltar Mitri oslobođenika Ate, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/8063/photos/1> (13.02.2019.).

22. Stela Demijunka, Angulate i Venerije

Mjesto nalaza: Dunaújváros, ant. *Intercisa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, 74.1911.1.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 150-180., prema *D(is) M(anibus)*, domorodačkim imenima i stilu reljefa.

Opis spomenika: Stela od vapnenca pronađena u sekundarnoj upotrebi kao poklopac groba. Donji dio je odlomljen, a pokraj biste prvog lika u reljefu nalazi se rupa. Stela je ukrašena bogatim likovnim prikazima. Na vrhu stele nalazi se zabat s prikazom dvije ptice (golubice?) okrenute prema rozeti u sredini. Na bočnim kutovima zabata nalazi se akroteriji iz kojih izlazi krov zabata na kojima, na kojima se nalaze dupini. Ispod zabata nalazi se biste tri lika u dubokom reljefu. Prvi lik prikazuje ženu u domorodačkoj nošnji. Na sebi ima kapu, veo, fibulu, narukvicu te nakit na grudima u obliku tri diska ispod kojih se nalazi pojas. U desnoj ruci drži jabuku. Srednji lik također prikazuje domorodačku ženu s istim ikonografskim prikazom, osim što njoj nedostaje nakit s diskom. U desnoj ruci drži grožđe. Treći lik prikazuje muškarca s bradom i prugasto isklesanom frizurou. Nosi *sagum* i broš. U desnoj ruci drži šalicu s dvije ručke. Ispod njih u plićem se reljefu nalaze dvije scene. Prva je prizor žrtve. U središtu se nalazi tronožni stol s posuđem, a sa svake strane stoje po dvije osobe. Lijevi ženski lik i desni muški lik s vrčem nude žrtvu, a uz svakoga od njih stoji Atis. Prepoznamo ga po karakterističnoj pozi s prekrštenom nogom i frigijskom kapicom. Druga scena nalazi se ispod prve i prikazuje kola s kočijašem i teretom na kolima. Kola vuku dva konja, a slijedi ih veći osedlani konj. Ispod druge scene slijedi profilirano natpisno polje, koje zajedno s gornje dvije scene uokviruju vitice bršljana. Kraj natpisa te postolje stele nisu sačuvani.

Dimenzije: vis. 2, 38 cm; šir. 1, 05 m; deb. 0, 22 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz 9 redaka. Prvi se red nalazi ispod prve scene, te je oštećen pri rubovima. Slova su zbog veličine podloge zamjetno manja. Drugi se red nalazi ispod druge scene, dok se ostatak nalazi na natpisnom polju. Slova su veličine 5, 7 cm. Natpis nije sačuvan u cijelosti. Veznik *et* izveden je pomoću ligature u kojoj je vertikalna hasta slova T ujedno i vertikalna hasta zrcalnog slova E.

Epigrafski komentar: Smatramo kako se ime Osinog patrona odnosi na pokojnika Demijunka, Koukova sina.

Objave: RIU 5, 1224; Schober 1923, br. 261; Erdélyi, Fülep 1954, br. 53; Visy 1996, br. 46; Nagy 2012, br. 46; Visy 2016, str. 186.

Tekst: *Osa Demunici lib(erta) // D(is) M(anibus) // Demiuncus Couci / f(ilius) an(norum) C et Angulat/a Campionis f(ilia) an(norum) C / con(iunx) t(itulum) p(osuerunt) Batalus / et Louco lib(erti) f(aciendum) c(uraverunt) / [et] Veneriae sor/[ori vi]vae.*

Prijevod: Osa, Demijunkova oslobođenica. Bogovima Manima. Demijunk, Koukov sin, (umro sa) 100(?) godina i supruga Angulata, Kampijonova kći, (umrla sa) 100 godina, podigli su natpis. Oslobođenici Batal i Lukon dali su izraditi natpis, i Veneriji, živoj sestri [---

Slika 30. Stela Demijunka, Angulate i Venerije, Demunikove oslobođenice, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3214/photos> (13.02.2019.).

23. Stela Marka Domicija Supera, Aurelija Julija i Revokate

Mjesto nalaza: Dunaújváros, ant. *Intercisa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, 73.1909.11.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 166.-200.

Opis spomenika: Stela od vapnenca pronađena je u sekundarnoj upotrebi za kasnoantički grob. Stela je u prilično lošem stanju. Nedostaje joj donji dio koji je odlomljen pri samom kraju natpisa. Stela na vrhu ima zabat, unutar kojeg se nalazi lišće, dok ga na rubovima krase akroteriji, od kojih je jedan odlomljen. Drugi dio čine reljefi poprsja obitelji, kojima se lica ne mogu u potpunosti raspoznati. Najbolje je sačuvan reljef prvog lika, koji prikazuje muškarca u tunici koji nosi *sagum*, dok u lijevoj ruci drži svitak. Na drugoj je bisti prikazana žena, a na trećoj muškarac s istom ikonografijom kao prva bista. Sve tri biste drže podignutu desnu ruku na kojoj su dva prsta ispružena, a dva savijena. Sa svake strane biste stoje dva pilastra koja drže zabat. Ispod bisti nalazi se scena žrtvovanja s tronožnim stolom, a sa svake strane stola nalazi se žrtvovatelj. Desni u ruci drži šalicu. Ispod prizora nalazi se profilirano natpisno polje, koje je zbog oštećenja slabo čitljivo.

Dimenzije: vis. 1, 36 m; šir. 0, 72 m; deb. 0, 12 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali veličine 4 cm kroz 9 redaka.

Epigrafski komentar: U sedmom se retku nalazi zamjenica *qui* koja bi trebala stajati u ženskom redu. Oznaka za oslobođenika u potpunosti nedostajem, tako da bi na tom mjestu mogao stajati i *h(eres)*.

Objave: RIU 5, 1228; Erdélyi, Fülep 1954, str. 282; Fitz 1975, str. 357.

Tekst: *D(is) M(anibus) / M(arcus) Dom(itius) Super mil(es) / leg(ionis) II Ad(iutricis) qui vixit / ann(os) XXXII me(nses) VI et d(efunctus) b(ello) Ge(rmanico) et Aur(elius) Iulius q(ui) vixit / ann(os) XXVI me(nses) V et Revo/[c]ata mat(er) eor(um) qui(!) vixit / [an]n(os) L Concordius [lib(ertus)?] / [eo]rum posu[it].*

Prijevod: Bogovima Manima. Marko Domicije Super, vojnik legije II *Adiutrix*, koji je živio 32 godine i 6 mjeseci i koji je poginuo u Germanskom ratu, i Auerlije Julije, koji je živio 26 godina i 5 mjeseci, i Revokata, njihova majka, koja je živjela 50 godina. Njihov oslobođenik Konkordije, postavio je (spomenik).

Slika 31. Stela Marka Domicija Supera, Aurelija Julija i Revokate, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3565/photos> (13.03.2019.).

24. Ulomak stele Ticije Pauline

Mjesto nalaza: Dunaújváros , ant. *Intercisa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, 85.1906.3.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 100.-150.

Opis spomenika: Dio stele od vapnenca iskorištene sekundarno za kasnoantički grob. Sačuvan je samo dio s natpisnim poljem, ali ne u potpunosti. Natpisno je polje bilo dvostruko profilirano. U četvrtom se redu nalazi rupa. Posljednja trećina natpisnog polja je prazna.

Dimenzije: vis. 0, 89 m; šir. 0, 60 m; deb. 0, 28 m.

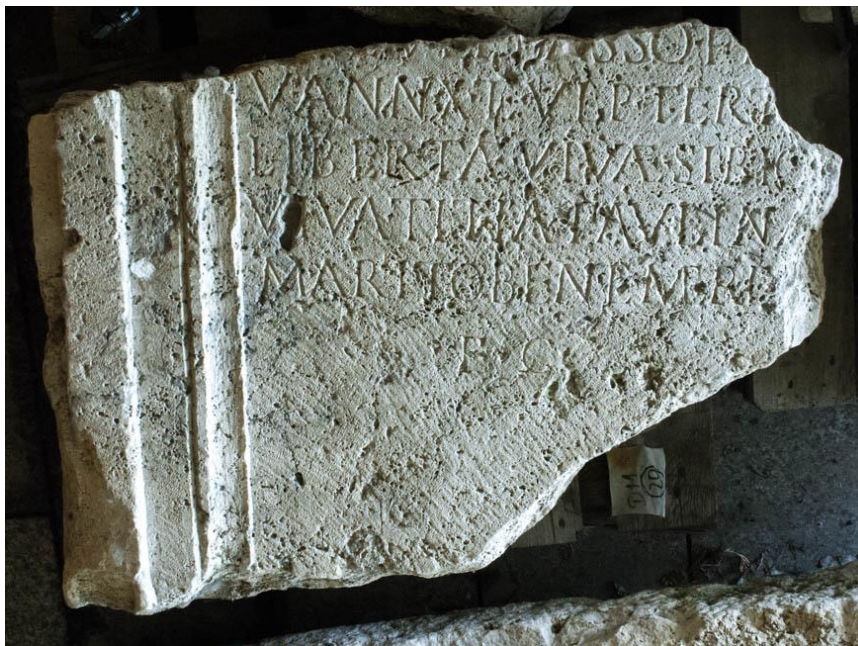
Epigrafske karakteristike: Sačuvan je dio natpisa pisan kapitalom kroz šest redaka. U drugom se redu nalazi ligatura slova E i T (*et*). U trećem se redu dva puta pojavljuje ligatura slova A i E. U svim se redovima javljaju rastavni znakovi među riječima.

Epigrafski komentar:

Objave: RIU 5, 1263; Erdélyi, Fülep 1954, str. 290, br. 69; Visy 2016, str. 225.

Tekst: -----] / [---] Ulp(io) Basso fi[l]io qui] / v(ixit) ann(os) X et Ulp(iae) Tert[---] / libertae vivae sibi c[on]iux] / viva Titia Paulina [filio et] / marito bene mere[ntibus] / f(aciendum) c(uravit).

Prijevod: -----] sinu Ulpiju Basu, koji je živio 10 godina, i Ulpiji Tert[---] živoj oslobodnici, za života je dala načiniti sebi supruga Ticija Paulina, sinu i mužu, zaslužnima.

Slika 32. Ulomak stele Ticije Pauline, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3580/photos> (13.02.2019.).

25. Stela Septimije Solije

Mjesto nalaza: Szentendre, ant. *Ulcisia Castra*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Ferenczi Károly Múzeum Szentendre, 65.27.1.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 200.-240., prema imenu i akroterijima.

Opis spomenika: Stela od vapnenca sive boje, pronađena u 2 dijela, koji su ponovno spojeni 2003. godine. Spomenik je iskorišten sekundarno za kasnoantički grob. Stela na vrhu ima zabat unutar kojeg se nalazi rozeta, a na njegovim rubovima akroterije u obliku palmeta. Ispod zabata nalazi se glavni prizor s velikim vijencem unutar kojega se nalazi rozeta. Na rubovima prizora su dva pilastra s korintskim kapitelima koji drže zabat. Ispod reljefa nalazi se profilirano natpisno polje na kojemu se u trećem retku vidi povećća rupa. Sačuvano je i postolje stele. Na većem dijelu spomenika vide se tragovi crvene boje.

Dimenzije: vis. 2, 42 m; šir. 0, 78 m; deb. 0, 16 m.

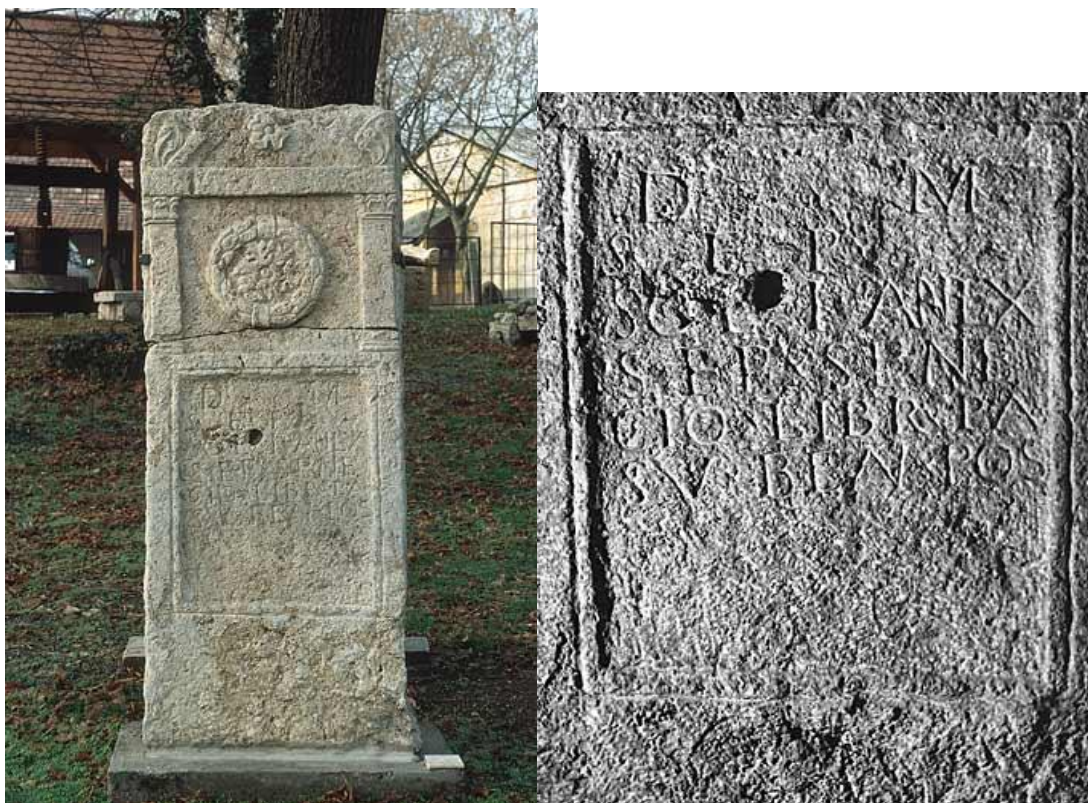
Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz šest redaka, dok je gotovo polovica natpisnog polja ostala prazna. Slova su nepravilna i smanjuju se prema dnu, od 6,1 do 4,5 cm. U drugom su retku slova razmaknuta kako bi se istaknulo ime, no ono nije napisano u punom obliku, iako za njega ima mjesta. Slovo N u posljednjem retku je u kurzivu.

Epigrafski komentar:

Objave: RIU 3, 0922; Maróti 2003, str. 47, br. 41.

Tekst: *D(is) M(anibus) / Sep(timia) / Solia <a>n(norum) LX / Sep(timius) Sene/cio lib(e)r(tus) pa(tronae) / su(ae) ben(e merenti) pos(uit).*

Prijevod: Bogovima Manima. Septimija Solija, (umrla s) 60 godina. Oslobođenik Septimije Senekion, podigao (spomenik) svojoj zaslužnoj patroni.

Slika 33. Stela Septimije Solije, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/723/photos/1> (14.02.2019.).

Slika 34. Natpis sa stele Septimije Solije, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/723/photos/4> (14.02.2019.).

26. Natpis koji spominje Elagabala

Mjesto nalaza: Öreghegy kraj Dunaújvárosa, ant. *Intercisa*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Intercisa Múzeum, 55.1.1.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: arhitrav.

Datacija: 218.-222., za vremena štovanja božanstva Elagabala.

Opis spomenika: Ulomak arhitrava od pet redova, od kojih su srednja tri ispunjena natpisom. Svaki novi red dublji je od prethodnog.

Dimenzije: vis. 0, 33 m; šir. 0, 57 m; deb. 0, 20 m

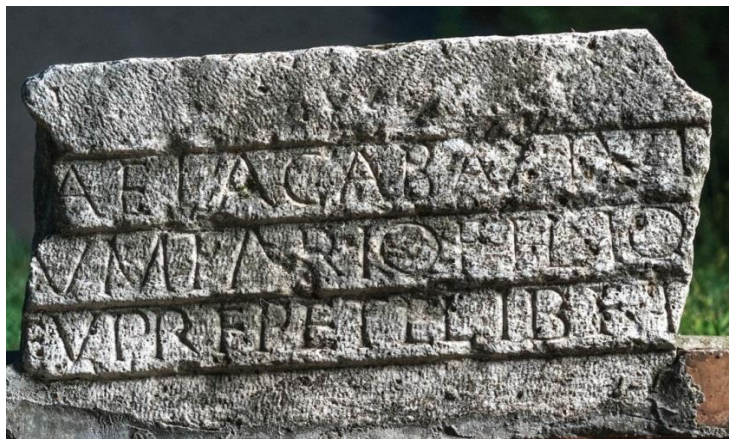
Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u tri reda kojima nedostaju i lijevi i desni dijelovi. Slova su na nekim dijelovima zbog oštećenja teško čitljiva, posebno na kraju prvog reda. U trećem retku umjesto slova E u imenu patrona i imenici *libertus* stoji slovo F.

Epigrafski komentar: Heliogabal je sinkretistički sirijsko-rimski bog Sunca, štovan kao Elagabal za vremena istoimenog cara. Moguće je da je natpis dao podignuti svećenik Elagabalova kulta.

Objave: RIU, 1107; Visy 2016, str. 110.

Tekst: ---] Aelagabal(i?) I(n)vi[cto ---]?/ [---]umtario filio [---] / [---] Eupr<e>pete lib<e>r[to ---].

Prijevod: ---] Elagabalov, Nepobjedivom [---] [---]umtarijevom sinu [---] [---] Euprepetu oslobođeniku [---].

Slika 35. Natpis koji spominje Elagabala, autor: Orotlf Harl, <http://lupa.at/13396/photos/1> (14. 02.2019.).

27. Zavjetni olar Flavija Konstancija

Mjesto nalaza: Srijemska Mitrovica, ant. *Sirmium*.

Vrijeme nalaza: 1992.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Muzej Srema.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 201.-250.

Opis spomenika: Monolitni neukrašeni zavjetni oltar od vapnenca kojemu nedostaje gornji dio, i desni gornji dio. Čitavo lice oltara prekriva natpisno polje. Pronađen je prilikom gradnje kanalizacije u Srijemskoj Mitrovici.

Dimenzije: vis. 0,95 m; šir. 0, 48 m; deb. 0, 39 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali preko cijelog lica oltara. Natpis je teško čitljiv, a slova su neuredna i različite veličine, što otežava čitanje natpisa. Sačuvano je deset

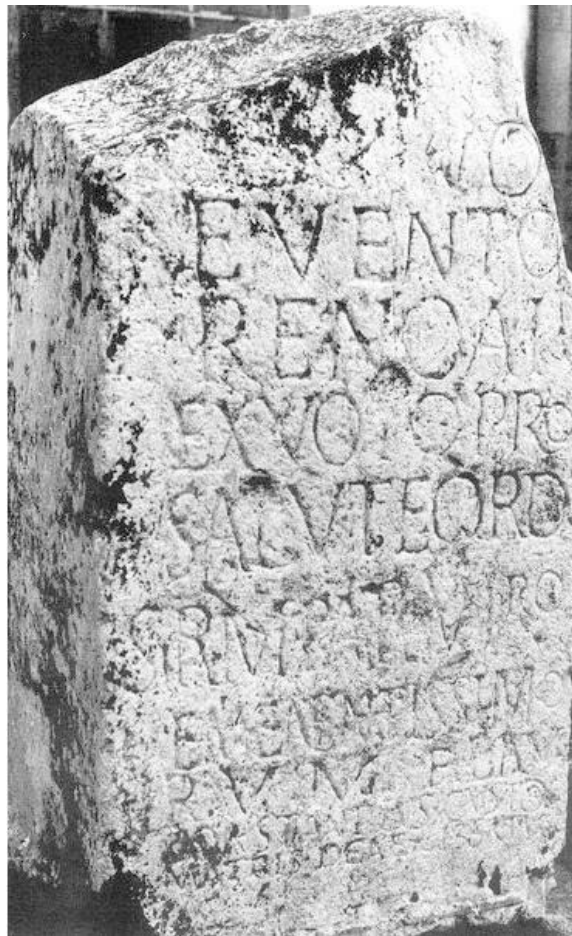
redaka u kojima se slova smanjuju prema kraju od 7 cm prema 2 cm. Početak prvog reda se ne vidi, već samo slovo O na kraju. U četvrtom se redu slovo T jedva nazire, dok je posljednje slovo O smanjeno kako bi stalo u red. U nazivu kolonije slovo I je smanjeno, dok o se ostatak šestog reda jedva vidi. U sedmom redu stoji slovo E umjesto I u riječi *eminentissimorum*, a u istom je redu i ligatura slova N i E. Isti se problem pojavljuje u devetom retku, gdje je slovo R uklesano umjesto posljednjeg slova S u riječi *custos*.

Epigrafski komentar: M. Mirković ponudila je čitanje [*Templum Bon*]o *Evento*, pretpostavljajući tako postojanje hrama unutar kolonije. Osim toga, pročitala je dio teksta kao *patr(ono) viro/ emenentissimo/ p(osuit) v(otum) m(erito)*.

Objave: AE 1998; 1051; AE 2001, 1661; Rici 2001, str. 287-296; Mirković 1998, br. 1.

Tekst: -----] *Bono / Evento / renovavi / ex voto pro / salute ord(inis) / Sirm(iensium) patr(onorum) viror(um) / em<i>nentissimo/rum Flav(ius) / Constantius custo<s> / Matris deae libertus.*

Prijevod: -----] Dobrom Ishodu obnovio sam, prema zavjetu, za zdravlje sirmijskog vijeća, plemenitih muževa (i) patrona. Oslobođenik Flavije Konstancije, čuvar božice Majke.

Slika 36. Zavjetni oltar Flavija Konstancija, autor: Ortoľ Harl, <http://lupa.at/22553/photos/1>
(14.02.2019.).

28. Nadgrobna ploča koju je podigao Postumije Ahilej

Mjesto nalaza: Srijemska Mitrovica, ant. *Sirmium*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Muzej Srema.

Materijal: mramor.

Tip spomenika: nadgrobna ploča.

Datacija: 271.-330.

Dimenzije: vis. 0, 50 m; šir. 0, 42 m; deb. 0, 03 m.

Epigrafski komentar: M. Mirković pročitala je 3. redak natpisa kao *proximo liberto sacro*. Takvo rješenje ne stoji; dužnost *libertus sacer* nije nigdje dosad zabilježena. Osim toga, mala je vjerojatnost da je oslobođenik ujedno bio i vitez. Čak i da je takva mogućnost otvorena, ime Postumija Leona ne indicira je bio carski oslobođenik koji je jedini mogao obavljati takvu funkciju.

Objave: AE 1998, 1052; Mirković 1998, br. 2; Riel 2001, str. 295-296; Kovács 2014, str. 174.

Tekst: *D(is) M(anibus) Postu(mio) Leoni v(iro) e(gregio) pro(ximo) lib(ellorum) sacro(rum)/ Postumius Achil(leus) fratri benignissimo curan[te] / Crescentino am[ico ---] / suo et Dyscolio ---] / amico et Co[---]/q(ue) / libert[o ---].*

Prijevod: Bogovima Manima. Postumiju Leonu, izvrsnom mužu (vitezu), (na funkciji *proximus libellorum sacrorum*. Postumije Ahilej, najdobroćudnijem bratu uredio, po prijatelju Krescentinu [---] svome i Diskoliju [---] prijatelju i Co[---] oslobođeniku [---].

29. Stela oslobođenice Stacije

Mjesto nalaza: Rózsadomb u Budimpešti, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 2003.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 2003.30.1.

Materijal: pješčenjak.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 101.-150.

Opis spomenika: Stela od pješčara svijetlosmeđe boje. Natpisno i reljefno polja prekrivaju čitavo lice stele, a crtačke linije tvore manji okvir. Stela je oštećena na vrhu i donjem desnom dijelu te joj nedostaje postolje. Prvu polovicu lica čini kružni reljefni vijenac i *clipeus* s vrpcom na dnu, unutar kojeg se nalazi zavjetna formula. U gornja dva kuta nalaze se dvije stilizirane rozete u obliku koncentričnih kružnica. Nakon vijenca slijedi natpis.

Dimenzije: vis 0,65 m; šir 0,86 m; deb. 0,20 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kurzivnom kapitalom kroz pet redaka. Slova ne prate crtu za pisanje, stoga ispada da „bježe“. Natpis u svojem donjem desnom dijelu nije u potpunosti očuvan. Slova su veličine od 7 do 4,5 cm. U drugom i trećem redu vidljivi su rastavni znakovi. U drugom su redu slova L i I spojena su u jedno. U trećem je redu ligatura slova R i T. Ime patrona jedva je čitljivo.

Epigrafski komentar:

Objave: TitAq 2, 0705; AE 2004, 1142; Beszédes 2004, str. 123-125, sl. 1.

Tekst: *D(is) M(anibus) // St(ati)a lib(erta) Inge(n)u(ui) an(n)oru(m) / XXXV.*

Prijevod: Bogovima Manima. Stacija, Ingenuova oslobođenica, (umrla s) 35 godina.

Slika 37. Stela oslobođenice Stacije, autor: Ortoľ Harl, <http://lupa.at/10558/photos/1>
(14.02.2019.).

30. Stela Saudile, Komonove oslobođenice

Mjesto nalaza: Budimpešta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1869.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, 6. 1869. 7.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 100.-120.

Opis spomenika: Stela od vapnenca svijetlosmeđe boje. Kamen je prilično istrošen. Nedostaje joj donji dio natpisa i postolje. Stela na vrhu ima zabat s rozetom u sredini i s akroterijima na rubovima zabata. Na reljefu ispod zabata prikazani je bračni par. Na lijevoj se strani bista domorodačke žene koja nosi kapuljaču i veo, na sebi ima fibulu, torkves i narukvice, dok u rukama drži jabuku. Desna bista prikazuje golobradog muškarca s kovrčavom kosom, koji nosi tuniku s rukavima i *sagum*. Ispod bisti nalazi se prikaz scene s kolima na četiri kotača na koju su upregnuta dva konja, a vozi ih kočijaš. Ispod scene nalazi se dio natpisnog polja. Biste, scena s kolima i natpisno polje oko sebe imaju okvir.

Dimenzije: vis. 1, 69 m; šir. 0, 90 m; deb. 0, 21 m.

Epigrafske karakteristike: Sačuvani dio natpisa izveden je neurednom kapitalom kroz pet redaka, a desni dio natpisa i njegov drugi dio nisu sačuvani. Veličina slova varira od 5,8 do 3,7 cm.

Epigrafski komentar: Posljednji redak teško je čitljiv, pa postoje razlike u čitanju. Nagy je posljednji redak pročitao kao *T(itulum) [p(osuit)] Vibius Moci [lib(ertus)] / fil(ius) (e)ius*, a ime pokojnice kao *Cuadilla*.

Objave: AE 1993, 1312; CIL 03, 10558; TitAq 0706; Nagy 1991, br. 1; Visy 1996, br. 32.

Tekst: *D(is) M(anibus) / Suadil(l)a Como[n(is)] / lib(erta) an(norum) LXXX t(itulum) [p(osu-
--)] / Vibius Mog(e)t[---] / [---] SIFLVI[---] / [-----]*.

Prijevod: Bogovima Manima. Suadila, Komonova oslobođenica, (umrla s) 80 godina, podigla je natpis. Vibije Moget(?) [---].

Slika 38. Stela Saudile, Komonove oslobođenice, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/2973/photos/1> (15.02.2019.).

31. Stela Marka Herenija Valenta

Mjesto nalaza: Vinkovci, ant. *Cibalae*.

Vrijeme nalaza: 1891.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Arheološki muzej u Zagrebu, br. 369.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 120.-125.

Opis spomenika: Stela od vapnenca svijetlosmeđe boje, odlomljena na donjem desnom kutu, nedostaje joj postolje. Stela na vrhu ima prikaz u dubokom reljefu. Unutar profiliranog okvira nalazi se bista ćelavog muškarca (vojnika) s bradom, koji nosi tuniku s rukavima, *sagum* s resicama koji pridržava fibula, a u desnoj ruci drži centurionski štap (*vitis*). U lijevoj ruci ima držak mača. na istoj ruci nosi prsten pečatnjak na malom prstu. S njegove lijeve i desne strane prikazane su sluge u kratkom hitonu. Lijevoj je figuri lice otkinuto, a u ruci drži ploču za pisanje, dok desni golobradi sluga drži rastvoreni svitak. Ispod reljefa nalazi se firz s prikazom

lova: srna i pas trče prema lijevoj strani, a prema desnoj strani trče pas i zec. Friz pridržavaju dugi korintski stupovi koji s lijeve i desne strane omeđuju natpisno polje. Unutar slova vidljivi su ostaci crvene boje.

Dimenzije: vis. 2, 46 m; šir. 0, 94 m; deb. 0, 32 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kvadratnom kapitalom kroz 14 redaka. Prva četiri reda, koja spominju ime pokojnika, te posljednji redak, koji ukazuje na nenasljeđivanje, imaju veća slova od ostatka teksta. U trećem se redu pojavljuje ligatura slova M i E, zatim slova N i T, te na kraju trostruka ligatura slova A, V i A, čime su spojeni ime glasačkog okruga i kognomen. Slovo E u kognomenu umetnuto je između E i N. U četvrtom se redu slova I i C križaju, dok je slovo T veće od ostalih slova. U petom je retku slovo M manje od ostalih. Ispred naziva legija nalazi se sigla u obliku 7, što je standardna oznaka za centuriona.

Epigrafski komentar:

Objave: Brunšmid, 1909, str. 225-228, br. 369; CIL 03, 13360; Schober 1923, str. 106, br. 232; Cambi 1989, str. 59-76, br. 1; Mosser 2003, str. 227, Pilipović 2006, str. 344-345, sl. 9; Fitz 1993, br. 237; Dautova-Ruševljan 1983, br. 115; Janošić 2004, str. 170; Demicheli 2015, str. 60-62.

Tekst: *D(is) M(anibus) / M(arco) Herennio / Tromentina Valenti / Salona evocato / leg(ionis) XI Cl(audiae) /(centurioni) leg(ionis) eiusd(em) / /(centurioni) leg(ionis) I adi(utricis) /(centurioni) leg(ionis) II adi(utricis) / /(centurioni) leg(ionis) XV Apol(linaris) /(centurioni) leg(ionis) iteru(m) / I adi(utricis) /(centurioni) leg(ionis) III Fl(aviae) coh(ortis) V / [ha]st(ato) post(eriori) stip(endiorum) LV / vixit annis LXXV / M(arcus) Herennius Helius / libertus et heres / patrono b(ene) m(erenti) f(aciundum) c(uravit) / h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur).*

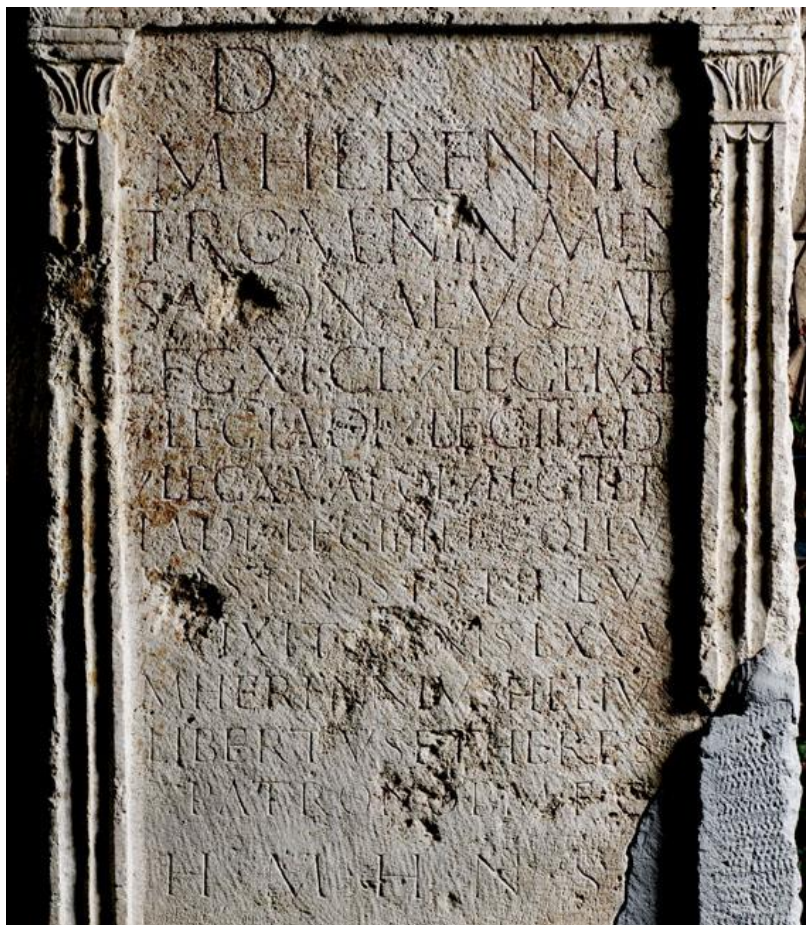
Prijevod: Bogovima Manima. Marku Hereniju Valentu, upisanom u *tribus Tromentina*, iz Salone, evokatu legije XI *Claudiae*, centurionu iste legije, centurionu legije I *Adiutrix*, centurionu legije II *Adiutrix*, centurionu legije XV *Apollinaris*, ponovno centurionu legije I *Adiutrix*, centurionu *hastatus posterior* kohorte V legiije IIII *Flaviae*, (odrađenih) 55 stipendija, živio je 75 godina. Marko Herenije Helije, oslobođenik i nasljednik, zaslužnom patronu dao je izraditi (spomenik). Ovaj spomenik ne pripada nasljedniku.

Slika 39. Stela centuriona Marka Herenija Valenta, autor: <http://lupa.at/3593/photos>
(15.02.2019.).

Slika 40. Bista pokojnika te reljefi sa slugama te friz sa scenom lova, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/3593/photos/5> (15.02.2019.).

Slika 41. Natpisno polje sa stele Marka Herenija Valenta, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/3593/photos/7> (15.02.2019.).

32. Ulomak sarkofaga Publija Elija Respektijana

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 64.10.63.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: sarkofag.

Datacija: 171.-230.

Opis spomenika: Ulomak sarkofaga od vapnenca sive boje. Sačuvano je samo lice sarkofaga, odlomljeno na lijevoj strani. Lom teče sredinom natpisnoga polja. Na krajevima sarkofaga prikazi krilatog genija u niši koji drži baklju u rukama. Genij ima prekrižene noge. Između genija i natpisnog polja nalaze se po tri dvostruka profilirana trokuta sa svake strane, unutar svakog trokuta po jedna rozeta. Natpisno polje u sredini odvojeno je dvostrukom profilacijom, a na kraju natpisnog polja nalazi se monogram.

Dimenzije: vis. 0, 72 m; šir. 2, 01 m ; deb. 0, 14 m

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kvadratnom kapitalom kroz 9 redaka, veličine slova od 5,5 do 2,5 cm. Prvi je red izvan natpisnog polja, a sadrži početnu formulu. U drugom je redu drugo slovo I manje od ostalih. U istom se redu tri puta ponavlja ligatura slova A i E. Ista se ligatura ponavlja i u četvrtom redu. Na kraju istog red nalazi se neobična ligatura u kojoj je u slovo Q umetnuto slovo D. Broj godina izveden je tako da je desna dijagonalna hasta tri broja X spojena u jednu. U šestom se redu ponovno javlja ligatura slova A i E. U sedmom je redu dva puta ponovljena ligatura slova A, T i A. Druga je ligatura viša, ili bi samo trebalo stajati slovo A. Nakon nje, javlja se ligatura veznika *et*. U osmom je redu ligatura slova A i V. Monogram služi za skraćivanje formule *o(ptamus) s(it) t(ibi) t(erra) l(evis)*, a izveden je tako da su slova upisana u veliko O. Njegovom sredinom ide slovo S, koji krug dijeli na dva jednaka dijela u koja su upisana slova T, L i T.

Epigrafski komentar:

Objave: TitAq 2, 0516; Bónis 1945, str. 561; Németh 1999. br. 127.

Tekst: *D(is) M(anibus) // quieti aeternae P(ubli) Aeli / Respectiani ex / coll(egio) cent(onariorum) P(ubli) Aeli q(uon)d(am) / Domiti vet(erani) libert(i) qui / vix(it) an(nos) XXX Aelias(!) Fortu/nata{t} et Ingenua conl(ibertae) / collocaverunt // o(ptamus) s(it) t(ibi) t(erra) l(evis).*

Prijevod: Bogovima Manima. Za vječni počinak Publija Elija Respektijana iz kolegija centonarija. Za Publija Elija, oslobođenika veterana Domicija, koji je živio 30 godina, Elijeve Fortunata i Ingenua, suoslobođenice, postavile su (sarkofag). Želimo da ti bude laka zemlja.

Slika 42. Ulomak sarkofaga Publija elija Respektijana, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/2904/photos> (15.02.2019.).

Slika 43. Natpis sa sarkofaga P. Elija Respektijana, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/2904/photos/2> (15.02.2019.).

33. Oltar Mitri Kornelija Abaskanta

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: izgubljen.

Materijal: nepoznat.

Tip spomenika: oltar.

Datacija: 101.-300.

Opis spomenika: Oltar od vapnenca posvećen bogu Mitri.

Dimenzije: nepoznate.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz osam redaka. Slova u prvom redu nešto su veća. U prvom, petom, šestom, sedmom i osmom redu među riječima ili kraticama stoje rastavni znakovi. Na kraju sedmog reda nalazi se ukras u obliku bršljanova lista (*hedera*). U četvrtom redu stoji ligatura slova N i T, dok u sedmom redu iznad broja legije stoji horizontalna hasta.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 03478; TitAq 0082, CIMRM 2, 1785.

Tekst: *Deo In/vic(to) / Cornelius / Abascant(us) / lib(ertus) Cornel(i) / Paulli p(rimi) p(ili) / leg(ionis) II Ad(iutricis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Prijevod: Nepobjedivom Bogu. Kornelije Abaskant, oslobođenik Kornelija Paulija, primipila legije II *Adiutrix*, zavjet je ispunio rado i prema zasluži.

DEO · IN
VIC
CORNELIVS
ABASCANT
⚡ LIB·CORNEL
PAVLLI·P·P
LEG·II·AD ⚡
V · S · L · M

Slika 44. Natpis s oltara Mitri koji je dao podigao Kornelije Abaskant, CIL 03, 03478.

34. Oltar Jupiteru oslobođenika Viktorina

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 64.10.300.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: oltar.

Datacija: 201.-300.

Opis spomenika: Ulomak zavjetnog oltara od vapnenca sivo-smeđe boje. Sačuvan je veći dio natpisa, odlomljen na desnom dijelu, dok ostatak oltara nedostaje. Unatoč tome, vapnenac je prilično istrošen pa je zbog mnogih rupa na natpisu čitanje otežano.

Dimenzije: vis. 0, 62 m; šir. 0, 30; deb. 0, 12 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz pet redaka, pri čemu se slova smanjuju prema dnu od 4-2,5 cm. Slovo O 3. redu manje je od ostalih.

Epigrafski komentar:

Objave: TitAq 0181; Kuzsinszky 1906, str. 43, br. 6.

Tekst: *I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / et Iun(oni) Re[g(inae)] / [---] V[i]ctorin[us] / T[h]e[o]crati li[b(ertus)] / [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Prijevod: Jupiteru Najboljem i Najvećem i Junoni Kraljici [---] Viktorin, Teokratov oslobođenik, zavjet je ispunio rado i prema zasluži.

Slika 45. Ulomak zavjetnog oltara Jupiteru oslobođenika Viktorina, autor: Ortolf Harl,

<http://lupa.at/10255/photos/1> (16.02.2019.).

35. Oltar Mitri oslobođenika Panonija

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: izgubljen.

Materijal: nepoznat.

Tip spomenika: oltar.

Datacija: 101.-200.

Opis spomenika: Spomenik se nalazio u kapelici sv. Mihaela u Budimpešti.

Dimenzije: nepoznate.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz pet redaka. Između posljednja dva reda jedan je red preskočen. Između riječi i formula stajali su rastavni znakovi. U petom je redu ligatura slova L i I, prilikom čega se slovo I nalazi iznad horiozntalne haste slova L.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 03482; TitAq 0262; CIMRM 2, 1778.

Tekst: *S(oli) I(nvicto) M(ithrae) / pro salute Sexti / Iuv[e]nti [---]NIL / ex visu // Pannonius lib(ertus).*

Prijevod: Nepobjedivom Solu Mitri, za zdravlje Seksta Juventa [---]nil, prema viđenju. Oslobođenik Panonije (podigao).

S • I • M
PRO • SALVTE • SEXTI
IUV ^eNTI • // NIL
EX • VISV

5 PANNONIUS • LB

Slika 46. Natpis s izgubljenog oltara Mitri oslobođenika Panonija, CIL 03, 3482.

36. Stela koju je dao podići oslobođenik Perzej

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1889.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 64.10.19.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 251.-300.

Opis spomenika: Stela od sivo-smeđeg vapnenca, bez postolja. Na vrhu stele nalazi se zabat s rupom na sredini, u kojoj je možda stajala rozeta. Na rubovima zabata vidljivi su akroteriji. Kamen je jako istrošen, pa su reljefni prikazi slabo vidljivi, jednako kao i sam natpis. Ispod zabatata nalazi se bista muškarca u dubokom reljefu. Muškarac je prikazan unutar niše, nosi tuniku i *sagum*, fibulu i drži svitak u lijevoj ruci. Ispod portreta uokvireno je natpisno polje. Sredinom natpisnog polja teče lom.

Dimenzije: vis. 1, 42 m; šir. 0, 65 m; deb. 0, 16 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis čini 9 redaka pisanih neurednom kapitalom, zbog istrošenog kamena teško čitljivom. Početna se formula nalazi iznad natpisnog polja, na okviru. Slova su veličine od 6-3 cm i ne prate linije za pisanje. Ne može se pročitati druga polovica sedmog reda, niti osmi red. U četvrtom se redu nalazi ligatura slova M i A. u posljednjem redu stoji slovo F umjesto slova E u riječi *et*.

Epigrafski komentar: Moguće je čitanje *nomena* Adjutor.

Objave: TitAq 2, 0529; CIL 03, 13378; Németh 1999, str. 60, br. 165.

Tekst: *D(is) M(anibus) // memoria(e) Apro / Atiutori(!) Vome/ra Procula(?) mater / viva fecit q(ui) vi(xit) / annis XXIII / Perse[us lib(ertus) ---] / [pa]t(rono) rari[ssimo ---] / <e>t dignissimo f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Bogovima Manima. Uspomeni Apra Adjutora, koji je živio 23 godine. Vomera Prokula, majka, učinila je za života. Oslobođenik Perzej [---], jedinstvenom i najuzvišenijem patronu, dao je izraditi (spomenik).

Slika 47. Stela koju je podigao oslobođenik Perzej, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/2954/photos> (16.02.2019.).

Slika 48. Natpis sa stele koju je dao podići Perzej, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/2954/photos/3> (16.02.2019.).

37. Sarkofag Aurelija Antonina

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1832.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, R D 150.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: sarkofag.

Datacija: 193.-230.

Opis spomenika: Sarkofag od vapnenca sive boje. Prilikom otkrića u sarkofagu su pronađena dva kostura. Poklopac sarkofaga je polomljen, no prepoznaje se oblik krova s akroterijima. Natpisno polje s lijeve i desne strane ukrašeno je motivima vala(?). Vapnenac od kojeg je načinjen sarkofag je prilično istrošen, tako da su ostali ukrasi, ukoliko su postojali, nevidljivi.

Dimenzije: vis. 0,41 m; šir. 0,32 m; deb. 0,11 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz 7 redaka, nejednakih slova od 6,5-5,4 cm. Početna formula stoji iznad natpisnog polja. U prvom i drugom redu nalaze se rastavni znakovi. U prvom je redu ligatura slova N i T, dok su slova I manja od ostalih. Iznad broja II stoji horizontalna hasta. U drugom je redu slovo I u kratici *sti* manje od ostalih, kao i u kratici *vix*. A i N spojeni su u ligaturu kao i slova M i I, prilikom čega malo I stoji na vrhu posljednje haste slova M. U četvrom redu nalazi se pet ligatura: slova V i P, slova E i T (*et*), slova V i R, slova N i T, te slova N i I, prilikom čega malo slovo I stoji na posljednjoj hasti slova N. Slova I i O u ovom su redu manja od ostalih. U petom se redu nalazi trostruka ligatura slova N, T i E, na način da je ligatura NE spojena na vrhu horizontalnom hastom. Slova I ponovno su manja od ostalih. U šestom se redu pojavljuju ligature slova M i E, N i E te T i E, a sve stoje u imenu oslobođenika. Slova O i V manja su od ostalih.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 3534; TitAq 2, 0541.

Tekst: *D(is) M(anibus) // Aur(elio) Antonino sig(nifero) leg(ionis) II Ad(iutricis) / sti[p(endiorum)] XVIII q(ui) vix(it) an(nos) XLV Septimia / Lupa coniux et Aurelia Antonia / filia curante Aur(elium) A[ris?]to/menetem libertum eorum / f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Bogovima Manima. Aureliju Antoninu, znakonoši legije II *Adiutrix*, (s odsluženih) 18 stipendija, koji je živio 45 godina. Supruga Septimija Lupa i kći Aurelija Antonija pobrinule su se, a Aurelije Aristoment, njegov oslobođenik, dao je izraditi (sarkofag).

Slika 49. Sarkofag Auerlija Antonina, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3003/photos/1>
(16.02.2019.).

D M
AVR·ANTONINO·SIG·LEG·II·AD
STI XVIII·Q·VIX·NN XLV·SEPTIMA
LVA CONIVX E ARELIA ANONA
5 FILIA CVRAE AVR // // // // O
MENEEM LIBERTVM EORVM
F C

Slika 50. Natpis sa sarkofaga Aurelija Antonina, CIL 03, 3534.

38. Ulomak nadgrobne ploče Aurelija Vibijana

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: prije 1894.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 63.10.74.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ploča.

Datacija: 250.-300.

Opis spomenika: nadgrobna ploča od vapnenca sive boje, odlomljena na donjem dijelu. Lom teče lijevom stranom ploče prema vrhu, no dijelovi su ponovno spojeni. Ploča ima okvir, a natpisno je polje dvostruko profilirano. Na sredini natpisa nalazi se široka pukotina koja teče okomito sredinom natpisa.

Dimenzije: vis. 0, 66 m; šir. 0, 73 m; deb. 0, 22 m.

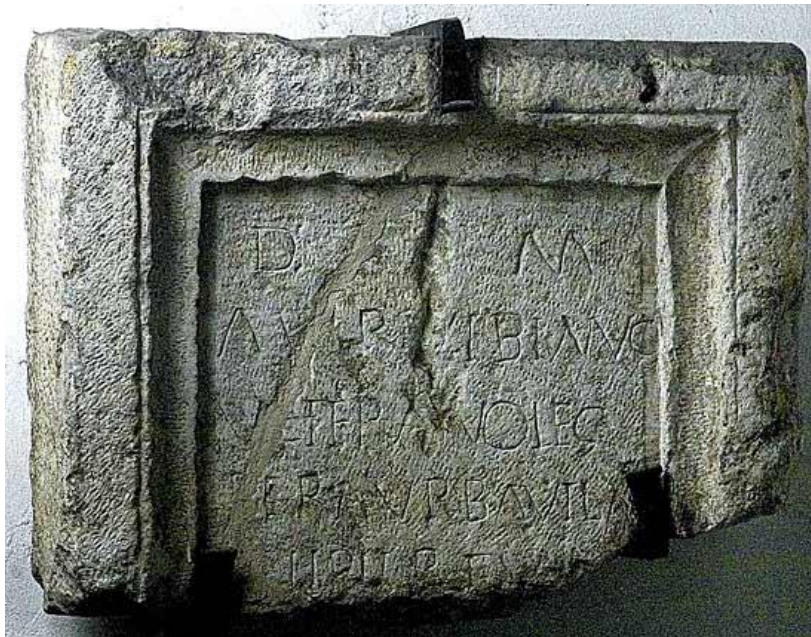
Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden neurednom kapitalom kroz pet redaka. Slova su nejednaka, a variraju od veličine 5 cm do 3, 5 cm. Slova ne prate linije za pisanje. Slovo A nema horizontalne haste.

Epigrafski komentar:

Objave: TitAq 2, 0555; CIL 03, 14348; Járdányi-Paulovics 1945, str. 207; Németh 1999, str. 48, br. 123.

Tekst: *D(is) M(anibus) / Aur(elio) Vibiano / veterano leg(ionis) / per Aur(elium) Bavila(m) / f(ilium) et libertum / [-----.*

Prijevod: Bogovima Manima. Aureliju Vibijanu, legijskom veteranu, po sinu i oslobođeniku Aureliju Bavili [---.

Slika 51. Ulomak nadgrobne ploče Aurelija Vibijana, autor: Ortolf Harl,

<http://lupa.at/2945/photos> (18.02.2019.).

39. Ulomci sarkofaga Marka Aurelija

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*

Vrijeme nalaza: prije 1889.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 63.10.37.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: sarkofag.

Datacija: 200.-220.

Opis spomenika: Ulomci sarkofaga od vapnenca svijetlosmeđe boje. Sačuvano je samo lice sarkofaga, razlomljeno na dva dijela. Lom teče okomito početkom natpisnog polja. Nedostaje gornji desni dio natpisnog polja, desni dio lica sarkofaga, te donji dio natpisnog polja. Donji dio natpisa bio je čitav tijekom 19. st. pa je ostalo u prijepisu. Sačuvano je neukrašeno lijevo polje lica sarkofaga, koje se nalazilo i s desne strane. Natpisno je polje dvostruko profilirano, a njegovom lijevom i desnom stranom teče barokni motiv(?).

Dimenzije: vis. 0, 79 m; šir. 1, 47 m; deb. 0, 13 m

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kvadratnom kapitalom kroz sedam redaka, veličine slova od 7,3-5,8 cm. Sačuvani dio natpisa u prvom redu ima ligaturu slova A i E. Osim toga slovo Q je dijagonalnom prekríženo. U drugom se redu nalazi ligatura slova N i N. U trećem redu stoji neobična ligatura slova V i S, prilikom čega s gornjeg dijela slova S u lijevom djelu izlazi luk slova U. Osim te, u istom se redu nalazi ligatura slova T i E. Ista se ligatura nalazi i u četvrtom redu. U istom je redu ligatura slova R i E. U petom redu stoji ligatura slova N i T. U svim redovima javljaju se rastavni znakovi u obliku kruga ili trokuta, dok u šestom redu stoji ukras u obliku bršljanova lista (*hedera*).

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 03533; CIL 03, 13367; Kuzsinszky 1934, str. 183, br. 41.

Tekst: *Memoriae q(uondam) M([arc)i Aureli ---] / Au[g(ustali)] col(oniae) Aq(uinci) vix(it) ann(os) XLI M(arci) / Aureli(i) Augendus et Am[andus] / liberti et heredes ex v(oluntate) / testamenti curan[tibus Decim(io)] / Dionisio Aug(ustali) co[l(oniae) s(upra) s(criptae) et / (Aur)elio (Pa)pi(a) vet(erano) leg(ionis) II adi(utricis) f(aciendum) c(uraverunt)].*

Prijevod: U sjećanje na Marka Aurelija [---], nekadašnjeg augustala kolonije Akvink, koji je živio 41 godinu. Marko Aurelije Augend i Marko Aurelije Amand, oslobođenici i oporučni nasljednici, brigom Decimija Dionizija, augustala gore navedene kolonije i Aurelija Papije, veterana II legije *Adiutrix* dali su izraditi (sarkofag).

Slika 52. Ulomci sarkofaga augustala Marka Aurelija, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/4983/photos/1> (18.02.2019.).

Slika 53. Sačuvanio dio natpisa sa sarkofaga Marka Aurelija, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/4983/photos/3> (16.02.2019.).

40. Ulomci sarkofaga oslobođenika Faonta

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: prije 1892.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 2009.1.5.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: sarkofag

Datacija: 218.-233.

Opis spomenika: Ulomci sarkofaga od vapnenca sivo-smeđe boje. Sarkofag je razlomljen u nekoliko dijelova. Lice je slomljeno horizontalno od početka sredine natpisnog polja. Osim toga, sredinom lica postoji još jedan okomiti lom. Stoga danas postoje 4 ulomka. Lijevo natpisa nalazi se polje s reljefnim ukrasom, neprepoznatljiva motiva. Poklopac sarkofaga nedostaje. Natpisno polje je dvostruko profilirano, a lijevu i desnu profilaciju ukrašava barokni motiv (?).

Dimenzije: vis. 0,92 m; šir. 2,35 m; deb. 1,15 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz 7 redaka, veličine slova 5,8-4,5 cm. Slova ne prate linije za pisanje. Prvo slovo O u prvom redu manje je od ostalih. Isti je slučaj i u drugom redu. U drugom je redu ligatura slova A i E. U trećem redu javlja se ligatura slova V i M, prilikom čega se s prve vertikalne haste slova M od sredine slova javlja zaobljena hasta slova V. Osim toga, u istom se redu javlja ligatura slova A i E. Posljednje slovo A manje je od ostalih. U četvrtom je redu slovo prilikom svakog pojavljivanja manje od ostalih. Također, postoji ligatura slova T i E. Osim toga, u riječi *incomparabili* stoji slovo N umjesto M. U petom je redu ponovno ligatura slova T i E.

Epigrafski komentar: Postoji razlika u čitanju drugom redu, gdje za kognomen oslobođenika stoji *Paoni* (HD068505).

Objave: AE 2010, 1288.; TitAq 2, 0560; Nemeth 2013, str. 249-254, br. 1.

Tekst: *Aurelio Aug(usti) liberto / P(h)aont(i) praeposit(o) lectica/riorum Aurelia Eupraepia / coniugi carissimo et inco<m>p/arabili b[ene m]erenti et [---] / Paulinus [li]bertus patrono / benemer[e]nti f(aciendum) c(uraverunt).*

Prijevod: Carskom oslobođeniku Aureliju Faontu, zapovjedniku nosača. Aurelija Euprepija, najdražem i neusporedivom, zaslužnom suprugu, i [---] oslobođenik Paulin, zaslužnom patronu, dali su izraditi (sarkofag).

Slika 54. Ulomak sarkofaga carskog oslobođenika Faonta, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/10561/photos> (16.02.2019.)

Slika 55. Ulomci natpisa sa sarkofaga oslobođenika Faonta, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/10561/photos/3> (16.02.2019.)

41. Stela Tiberija Klaudija Dasija

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, 78.1882.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 171.-230.

Opis spomenika: Stela od vapnenca žutosmeđe boje. Odlomljen gornji i donji dio, a zbog trošnosti kamena, nije moguće raspoznati detalje dviju bisti koje se nalaze uokvirene na gornjem dijelu stele. Ispod bisti nalazi se dvostruko profilirano natpisno polje, okruženo okvirom koje je imalo ukrase vegetabilnih motiva koji više nisu raspoznatljivi. Nedostaje i postolje stele. Natpisno je polje oštećeno rupama i poroznošću kamena, ali je njegov veći dio čitljiv.

Dimenzije: vis. 1, 91 m; šir. 1, 21 m; deb. 0, 18 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kvadratnom kapitalom kroz 7 redaka. U drugom se redu nalazi ligatura slova T i I u obliku križa. Ista se ligatura nalazi i u trećem redu.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 10511; TitAq 2, 0596.

Tekst: *D(is) M(anibus) / Ti(berius) Claudius Dasius vet(eranus) le[g(ionis) II] / ad(iutricis) h(ic) s(itus) e(st) vixit an(nos) [---] / Cl(audia) Irene liber[t]a no(mine) colleg(ii) Cereris / patrono pientissimo / et sibi f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Bogovima Manima. Tiberije Klaudije Dasije, veteran II legije *Adiutrix*, koji je živio [---] godina, ovdje leži. Oslobođenica Klaudija Irena, u ime kolegija Cerere, najpobožnijem patronu i sebi dala je izraditi (spomenik).

Slika 56. Stela Tiberija Klaudija Dasija, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3018/photos> (18.02.2019.).

42. Oltar Servija Kornelija

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, R D 199.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 100.-150.

Opis spomenika: Ulomak oltara od vapnenca svijetlosive boje. Sačuvan je samo gornji desni dio oltara. od toga je vidljiv dio natpisnog polja koje je bilo dvostruko profilirano te uokvireno okvirom ukrašenom cvjetnim viticama.

Dimenzije: vis. 0, 42 m; šir. 0, 66 m; deb. 0, 42 m.

Epigrafske karakteristike: Sačuvani dio natpisa pisan je urednom kapitalom veličine slova 5, 5 cm. U prvome se redu nalazi ligatura slova L i I, prilikom čega se malo slovo I nalazi iznad horizontalne haste slova L.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 03595; CIL 03, 10559; TitAq 2, 0604.

Tekst: *[S]er(vius) Cornelius / [Ser(vi)] lib(ertus) [---] / [-----]*.

Prijevod: Servije Kornelije, Servijev oslobođenik [---].

Slika 57. Ulomak oltara Servija Kornelija, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10054/photos/1>

(18.02.2019.).

43. Stela oslobođenika Euhelpista

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: prije 1882.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, 90.1881.1.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 151.-200.

Opis spomenika: Stela od vapnenca, okrnuta s donje lijeve strane. Nedostaje joj postolje. Gornji dio stele ma sabat unutar kojeg se nalazi rozeta s lišćem, dok se na rubovima zabata nalaze akroteriji u obliku rozeta. Ispod zabata nalazi se natpisno polje. Na steli se nalazi velika rupa unutar slova D u početnoj formuli. U drugom se redu slovo H nalazi u sredini iznad slova V i E. U šestom je redu ligatura slova A i E. U trećem, petom, šestom i sedmom redu nalaze se rastavni znakovi.

Dimenzije: vis. 1, 85 m; šir. 0, 46 m; deb. 0, 26 m

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kvadratnom kapitalom kroz 7 redaka, veličine slova od 6-3 cm. Ističu se slova početne formule, koja su gotovo trostruko veća od ostalih.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 10545; TitAq 2, 0611; Schober 1923, br. 45.

Tekst: *D(is) M(anibus) / Euhelpis/tus lib(ertus) / ob meri/ta memo/riae h(a)ec / meruit.*

Prijevod: Bogovima Manima. Oslobođenik Euhelpist, zbog zasluga sjećanja, ovu je (stelu) zaslužio.

Slika 58. Stela oslobođenika Euhelpista, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2970/photos/1>
(19.02.2019.).

44. Sarkofag Tita Flavija Krispina

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: prije 1882.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 64.10.63.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: sarkofag.

Datacija: 201.-300.

Opis spomenika: Sarkofag od vapnenca s poklopcem, sive boje. Na licu sarkofaga nalazi se *tabula ansata*, s rozetama okruženim viticama na njezinim ručkama. Natpisno polje okruženo je dvostrukom profilacijom i uklesanim okvirom.

Dimenzije: vis. 1, 26 m; šir. 2, 66 m; deb. 1, 48 m.

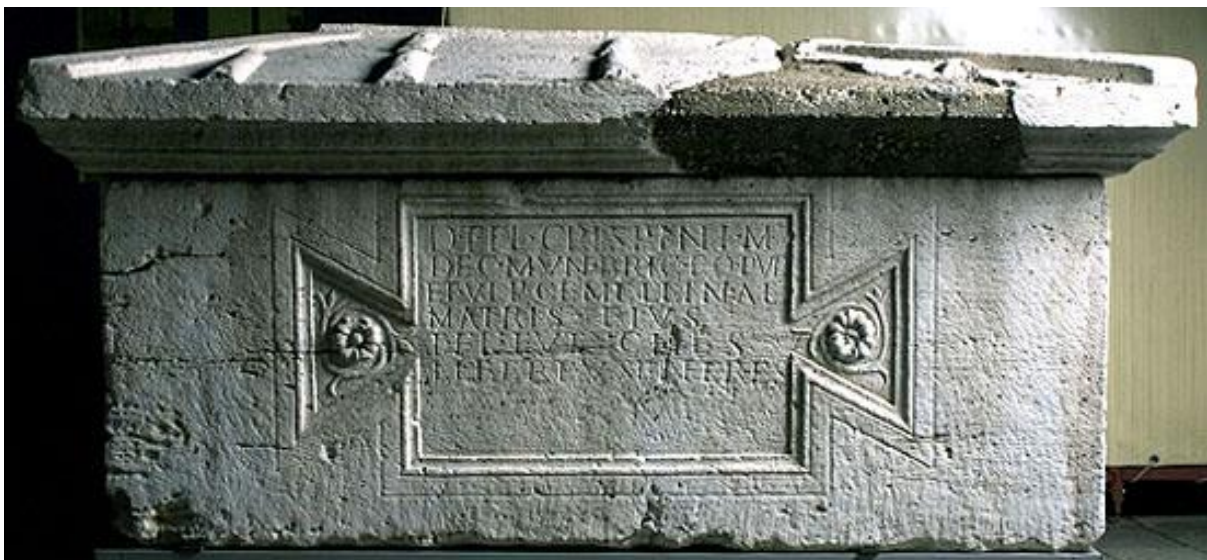
Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kvadratnom kapitalom kroz 6 redaka, prilikom čega su slova u prvom redu nešto veća. Veličina slova varira od 5,5-4 cm. Početna formula *D(is) M(anibus)* izvedena je tako da su slova uklesana na početku i kraju prvoga reda. Posljednji red ne prati linije za pisanje, a posljednja četvrtina natpisnog polja ostala je prazna. U posljednjem se retku nalazi ligatura sova H i E. Među riječima i kraticama nalaze se rastavni znakovi.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 10534; TitAq 2, 0619; Barkóczi 1944-1951, sl. LXV 1; Erdélyi 1974, br. 61.

Tekst: *D(is) T(ii) Fl(avi) Crispini M(anibus) / dec(urionis) mun(icipii) Brig(etionis) eq(uo) pub(lico) / et Ulp(iae) Gemellinae / matris eius / T(itus) Fl(avius) Eutyches / libertus et heres.*

Prijevod: Bogovima Manima. Titu Flaviju Krispinu, dekurionu municipija Brigečione, vitezu, i Ulpiji Gemelini, njegovoj majci. Tit Flavije Eutihid, oslobođenik i nasljednik (dao izraditi sarkofag).

Slika 59. Sarkofag Tita Flavija Krispina, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2997/photos> (19.02.2019.).

Slika 60. Natpis sa sarkofaga Tita Flavija Krispina, autor: Ortoľ Harľ,
<http://lupa.at/2997/photos/3> (19.02.2019.).

45. Stela Gaja Julija Eurita

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1886.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 131.-230.

Opis spomenika: Stela od vapnenca pronađena na brdu Gellért-hegy u Budimpešti.

Dimenzije: vis. 1,06 m; šir. 0,92 m; deb. 0,15 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz 9 redaka, veličine slova od 7,5 do 5,5 cm. U trećem se redu nalazi ligatura slova D i O, prilikom čega se dva slova križaju. U četvrtom je redu ligatura slova N i N. U šestom je redu posljednje slovo I veće od ostalih. U posljednja dva reda stoje rastavni znakovi.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 10551; TitAq 2, 0648.

Tekst: *D(is) M(anibus) / C(aius) Iul(ius) Euritus / domo Alexan/dria ann(or)um XXX / h(ic) s(itus) e(st) / fecerunt Iulii / Crispinus et / Lynx co(n)libert(i) / et fratres.*

Prijevod: Bogovima Manima. Gaj Julije Eurit, iz Aleksandrije, (umro s) 30 godina, ovdje leži. Suoslobodenci i braća Krispin i Link izradili su (spomenik).

D M
 C IVL EVRITVS
 DMO ALEXAN
 DRIA ANN XXX
 5 H S E
 FECERVNT IVLI
 CRISPINVS ET
 LYNX • COLIBERT
 ET • FRATRES

Slika 61. Natpis sa stele Gaja Julija Eurita, CIL 03, 10551.

46. Izgubljena stela Julija Atena

Mjesto nalaza: Székesfehérvár, ant. *Gorsium*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: izgubljen.

Materijal: nepoznat.

Tip spomenika: stela?

Datacija: 101.-150.

Opis spomenika: Stela koja donešena iz Gorsija, u međuvremenu izgubljena. Na internetskim epigrafskim bazama pomiješana s drugim natpisom navedenim pod istom literaturom. Stoga ovdje donosim natpis koji se zaista nalazi u CIL-u pod navedenim brojem.

Dimenzije: nepoznate.

Epigrafske karakteristike: Natpis je bio izveden u kapitali kroz 7 redaka. U svim su se redovima nalazili rastavni znakovi. U trećem je redu kratica Q izvedena tako da je slovo prekríženo dijagonalnom hastom. Nakon nje, nalazi se oznaka za centuriona u obliku 7.

Epigrafski komentar: Ime oslobođenika trebalo bi stajati u dativu: *Iuli(o) Atheni(o)*. Kraticu IVL u šestom redu trebalo bi restituirati kao *Iul(io)*, dok je na internetskim bazama restituirana kao *Iul(ia)*.

Objave: CIL 03, 03550; TitAq 2, 0651; Barkóczi 1964, br. 142/7; Lőrincz 2001, br. 413.

Tekst: *Iuli(!) Atheni(!) liberto et / heredi Iuli Crescentis / q(uondam) / (centurionis) leg(ionis) X gem(inae) qui / post obitum eius vixit / annum I menses tres / Iul(io) Iulia coniugi / carissimo f(aciendum) c(uravit).*

Prijevod: Oslobođeniku Juliju Atenu i nasljedniku Julija Krescenta, nekadašnjeg centuriona legije X *Geminae*, koji je nakon njegove smrti živio 1 godinu i 3 mjeseca. Julija, najdražem suprugu, dala je izraditi (spomenik).

IVLI · ATHENI · LIBERTO · ET
HEREDI · IVLI · CRESCENTIS
Ϟ · 7 · LEG · X · GEM · QVI
POST · OBITVM · EIVS · VIXIT
5 ANNVM · I · MENSES · TRES
IVL · IVLIA · CONIVGI
CARISSIMO · F · C

Slika 62. Izgubljeni natpis sa spomenika Julija Atena, CIL 03, 03550.

47. Ulomak stele Gaja Julija Omencijeja i Flavije Gemele

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1865.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, R D 170.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 101.-250.

Opis spomenika: Ulomak stele od vapnenca sive boje. Sačuvan je donji lijevi dio stele, odnosno većina natpisnog polja koje ima dvostruku profilaciju i okvirno polje. Vapnenac je prilično istrošen, no natpis je čitljiv. Kada je spomenik pronađen, postojao je još i gornji lijevi dio natpisa te donji desni kut, koji sada nedostaju. Natpis je zato poznat u cijelosti.

Dimenzije: vis. 1, 10 m; šir. 0, 95 m; deb. 0, 21 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz 9 redaka. Veličina slova varira između 5,6 do 3,2 cm. U prvom se redu nalazi ligatura slova M i E. U šestom je redu ligatura slova L i I. prilikom čega se malo slovo I nalazi iznad horizontalne haste slova L. U sedmom je redu ligatura slova N i I, gdje je malo slovo I uklesano iznad posljednje haste slova N. Iznad

broja II u posljednjem redu nalazi se horizontalna hasta. U svim se redovima, osim prvom, pojavljuju rastavni znakovi.

Epigrafski komentar: U CIL-u je kognomen pokojnika pročitano kao *Ommenilaeo*.

Objave: CIL 03, 03552; CIL 03, 10512, TitAq 2, 0667.

Tekst: [C(aio) Iul(io) C(ai)? f(ilio)?] Ommen/[tiae]o mil(iti) leg(ionis) / [I Ad(iutricis)] stip(endiorum) XXII / et Fla(viae) Gemell(a)e / coniugi eius Iul(ius) / Ampliatus lib(ertus) pa/tronis bene me/rentibus et Iul(ius) / Maximus mil(es) leg(ionis) II [Adi(utricis)].

Prijevod: Gaju Juliju(?) Omencijeju, Gajevom sinu(?), vojniku legije I *Aditurix*, koji je bio u službi 22 godine, i Flaviji Gemeli, njegovoj supruzi. Oslobođenik Amplijat, zaslužnim patronima i Julije Maksim, vojnik legije II *Adiutrix* (podigli su spomenik).

Slika 63. Stela Gaja Julija Omencijeja i Flavije Gemele, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3021/photos/1> (20.02.2019).

48. Sarkofag Seksta Pompeja Karpa i oslobođenika Pompeja Marcela

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1910.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 64.10.51.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: sarkofag.

Datacija: 201.-250.

Opis spomenika: Sarkofag od vapnenca sive boje kojemu nedostaje poklopac. Na licu sarkofaga nalazi se dvostruko profilirana *tabula ansata* unutar koje je natpisno polje. Pokraj njezinih ručaka nalazi se reljefni ukras u obliku bršljana. Sve skupa ih okružuje okvirno polje. Lice sarkofaga oštećeno je na postolju, a na okvirnom polju i unutar desne ručke *tabule* nalaze se rupe. Sarkofag je bio polomljen u nekoliko dijelova pa su vidljivi ostaci lomova. Natpisno je polje oštećeno na dva dijela, no slova se mogu restituirati. U donjem lijevom kutu natpisnog polja uklesan je alat za mjerenje pravog kuta (njem. *Winkel*), dok je u desnom kutu *ascia*.

Dimenzije: vis 0,85 m; šir. 2,44 m; deb. 1,17 m.

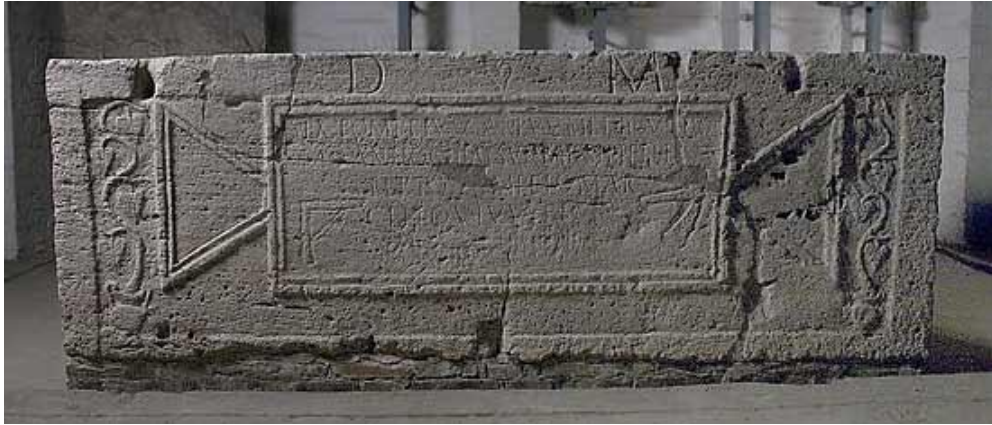
Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kvadratnoj kapitali kroz pet redaka, veličine slove od 4,5-5 cm. Početna se formula nalazi iznad natpisnog polja, a između slova D i M nalazi se ukras u obliku bršljanova lista (*hedera*). Ta su slova dvostruko veća od onih na natpisnom polju.

Epigrafski komentar:

Objave: TitAq 2, 0684; Kuzsinszky 1934, str. 66, br. 282; Erdélyi 1974 br. 62.

Tekst: *D(is) M(anibus) // Sex(tus) Pompeius Carpus medicus do/mo Antiochiae S<y>riae sibi et li/berto Pompeio Mar/cello vivus fec(it).*

Prijevod: Bogovima Manima. Sekst Pompej Karp, liječnik iz Antiohije iz Sirije, sebi i oslobođeniku Pompeju Marcelu načinio je za života.

Slika 64. Sarkofag Seksta Pomeja Karpa i oslobođenika Pompeja Marcela, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2907/photos> (20.02.2019.).

Slika 65. Natpis sa sarkofaga Seksa Pompeja Karpa, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2907/photos/3> (20.02.2019.).

49. Izgubljeni sarkofag Pompuleniya Adaukta

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1752.

Mjesto pohrane i inventarni broj: izgubljen.

Materijal: nepoznat.

Tip spomenika: sarkofag.

Datacija: 253.-300., datiran *terminus post quem* prema novcu cara Valerijana pronađenom u sarkofagu.

Opis spomenika: Sarkofag od nepoznatog materijala.

Dimenzije: vis 0, 85 m; šir. 2, 44 m; deb. 1, 17 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je bio izveden kapitalom kroz tri retka. U svim su se redovima nalazili rastavni znakovi među riječima i kraticama. U drugom je redu bila oznaka za centuriona u obliku 7, a iznad broja II nalazila se horizontalna hasta.

Epigrafski komentar: Na internetskoj bazi Claus-Slaby stoji restitucija *meren(ti)* u posljednjem redu (EDCS-28600022).

Objave: TitAq 2, 0686; CIL 03, 03561.

Tekst: *Pompulenio Adaucto / Pomp(ulenus) Iunius /(centurio) leg(ionis) II Ad(iutricis) / liberto meren(tissimo) posuit.*

Prijevod: Zaslužnom oslobođeniku Pompuleniju Adauktu, Pompulenije Junije, centurion legije II *Adiutrix*, postavio je (sarkofag).

POMPVLENIO • ADAVCTO
POMP•IVNIVS•7•LEG•II•AD
LIBERTO • MEREN • POSVIT

Slika 66. Natpis s izgubljenog sarkofaga oslobođenika Pompulenija Adaukta, CIL 03, 03561.

50. Stela oslobođenika Skorilona

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1893.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 63.10.110.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 80-120., prema domorodačkoj nošnji na bistama.

Opis spomenika: Stela od vapnenca, odlomljena na vrhu i bez postolja. Vapnenac je istrošen pa su detalji na reljefima teško prepoznatljivi. Unatoč tome, na vrhu stele mogu se prepoznati tri biste, od kojih je prva žena. Ona nosi kapuljaču i fibulu. U sredini je muškarac bez brade s istim atributima. Desna bista prikazuje golobradog muškarca koji nosi *paenulu*. Ispod bisti nalazi se scena uokvirena s donje i gornje strane. Scena prikazuje dvoprežna kola koja vuku konji, a vozi ih kočijaš. Na desnom je dijelu scene osedlani konj, okrenut prema kolima. Između

ta dva prizora nalazi se *calo* (vojnički sluga). Ispod reljefne scene nalazi se profilirano natpisno polje. Svi su opisani dijelovi stele okruženi okvirom.

Dimenzije: vis 1,84 m; šir. 0,84 m; deb. 0,22 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz 6 redaka, veličine slova od 4,2-3,5 cm. Sova su zbog potrošnosti kamena teško čitljiva. Na kraju prvog reda slovo S je zrcalno uklesano.

Epigrafski komentar: U CIL-u pokojnikov *cognomen* restituiran je kao *Scorpio*.

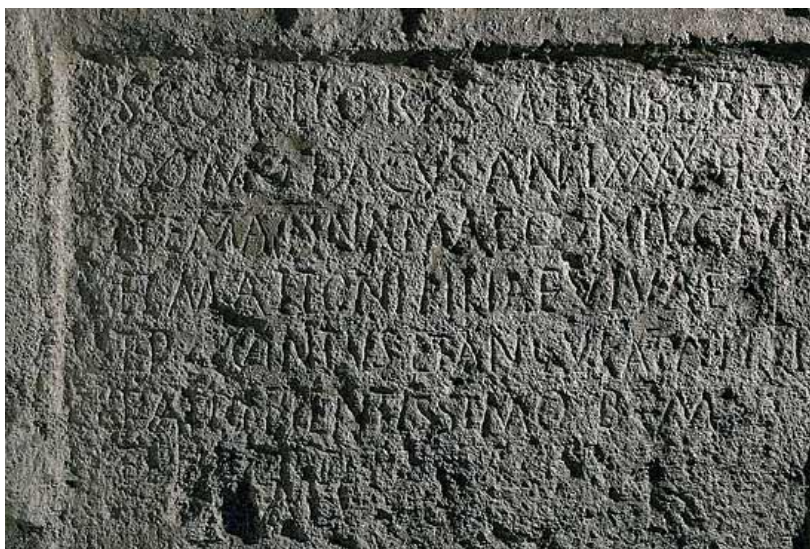
Objave: CIL 03, 13379; CIL 03, 13379 add. p. 2328, 21; TitAq 2, 0693; Schober 1923, str. 112, br. 245, Visy 1996, str. 28-29, br. 31; Németh 1999, str. 10, br. 3.

Tekst: *Scorilo Ressati libertus / domo Dacus(!) an(norum) IXXXX(!) h(ic) s(itus) e(st) / item Annamae(!) coniugi viv(ae) / et Mattoni filiae vivae / t(itulum) p(osuerunt) Quintus et Anculata fili(i) / patri pientissimo b(ene) m(erenti).*

Prijevod: Skorilon, Resatov oslobođenik iz Dacije, (umro s) 40 godina, ovdje leži, kao i Anami, živućoj supruzi i Matoni, živućoj kćeri. Natpis su postavili Kvint i Ankulata, djeca ocu najpobožnijem, zaslužnom.

Slika 67. Stela oslobođenika Skorilona, autor: Ortoľ Harl, <http://lupa.at/2838/photos> (20.02.2019.).

Slika 68. Natpis sa stele oslobođenika Skorilona, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/2838/photos/4> (20.02.2019.)

51. Stela Marka Valerija Frontona

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 2001.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 2003.30.3.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 151.-200.

Opis spomenika: Stela od vapnenca sive boje, iskorištena sekundarno za kasnoantički grob. Vapnenac je dosta istrošen, no vidljiv je zabat na vrhu stele unutar kojeg se nalazi rozeta s lišćem akanta. Na rubovima zabata nalaze se akroteriji. Ispod zabata nalazi se dvostruko profilirano natpisno polje, okruženo okvirom iz kojeg na vrhu izlaze akroteriji. Nedostaje postolje stele.

Dimenzije: vis. 1, 19 m; šir. 0, 58 m; deb. 0, 24 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz 7 redaka. Veličina slova varira od 4-6 cm. Između drugog i trećeg reda velika je praznina širine jednog reda. U trećem se redu pojavljuje ligatura slova N i T. U četvrtom je redu ligatura slova L i E, dok je slovo G manje od ostalih. Broj legije u petom redu iznad ima horizontalnu hastu. U istom redu slovo D nema vertikalnu hastu. Slova V i A spojena su u ligaturu. U šestom se redu pojavljuju tri ligature. Prvu čine slova E i V, drugu T i Y, a treću L i I. Sve su izvedene na način da je drugo ucrtano

u manjoj formi iznad prvog slova. Na isti je način izvedena ligatura slova P i I u posljednjem redu.

Epigrafski komentar: U AE nalazi se različito čitanje posljednja tri reda: *Val(eriae) / Eutychie lib(ertae) / pi(entissimae)*. Time pokojnik i dedikantica mijenjaju uloge.

Objave: AE 2010, 1312; TitAq 2, 0723.

Tekst: *M(arcus) / Valer(ius) / Fronto / st(rator) co(n)s(ularis) leg(ionis) / II ad(iutricis) Val(eria) / Eutychie lib(erta) / pi(entissimo) f(ecit)*.

Prijevod: Marko Valerije Fronton, konzularni konjušar legije II *Adiutrix*. Oslobođenica Valerija Eutihija, izradila je (spomenik) najpobožnijem (patronu).

Slika 69. Stela Marka Valerija Frontona, autor: Ortoľ Harl, <http://lupa.at/10576/photos/1> (21.02.2019.).

52. Stela Valerije Severe i Valerije Sibule

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1999.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 2000.14.4.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 101.-130.

Opis spomenika: Stela od vapnenca smeđe boje, pronađena prilikom izgradnje Eurocentra u Budimpešti. Stela je odlomljena na gornjem dijelu. Na svom najvišem dijelu ima nišu s dvije biste u dubokom reljefu, kojima zbog loma nedostaju glave. Ipak, zbog prikaza odjeće moguće je prepoznati da se radi o dvije žene, od kojih prva nosi haljinu s dugim rukavima, dok druga nosi kaput držeći pritom u desnoj ruci vreteno, a u lijevoj ruci preslicu. Ispod njih nalazi se niša s još dvije biste u dubokom reljefu. Velik dio prve biste je odlomljen, a lice nije vidljivo. Pretpostavlja se da se radi o domorodačkoj ženi. Druga bista prikazuje domorodačku ženu s kapuljačom. Ispod te niše nalazi se dvostruko profilirano natpisno polje. Na njemu se nalazi nekoliko oštećenja u obliku rupa ili otkrhnutog lica, a krajem natpisa teče lom. Svi su opisani dijelovi stele okruženi okvirom.

Dimenzije: vis 2,34 m; šir. 0,91 m; deb. 0,23 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kvadratnoj kapitali kroz 6 redaka, veličine slova od 6 do 4,5 cm. U prvom se redu dva puta pojavljuje ligatura slova V i A. Ista se ligatura pojavljuje i u trećem redu. U četvrtom je redu ligatura slova T i I, dok se u petom redu ponovno javlja ligatura VA. U svim se redovima između riječi ili kratica pojavljuju rastavni znakovi u obliku trokuta.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 2010, 1314; TitAq 2, 0738.

Tekst: *Valeria Severa Vale(ri) / Crispi lib(erta) an(norum) XXX et / Vale(ria) Sibul(l)a Crispi f(ilia) / an(norum) V h(ic) sita(e) su(n)t h(eredes) m(onumentum) / f(aciendum) c(uraverunt) F(lavius?) Ing(e)nu(u)s et Vale(rius) / Aq(u)ila.*

Prijevod: Valerija Severa, oslobođenica Valerija Krispa, (umrla s) 30 godina, i Valerija Sibula, Krispova kći, (umrla s) 5 godina, ovdje leže. Nasljednici Flavije Ingenuo i Valerije Akvila dali su izraditi spomenik.

Slika 70. Stela Valerije Severe i Valerije Sibule, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/10580/photos> (21.02.2019.).

Slika 71. Biste sa stele Valerije Severe i Valerije Sibule, autor: Ortolf Harl,
<http://lupa.at/10580/photos/2> (21.02.2019.).

Slika 72. Natpis sa stele Valerije Severe, autor: Ortoľ Harl, <http://lupa.at/10580/photos/3>
(21.02.2019.)

53. Stela Aula Vetija Krescenta

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1723.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum, R D 197.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 70.-100.

Opis spomenika: Stela od vapnenca bijele boje. Od stele je ostalo sačuvano samo dvostruko profilirano natpisno polje okruženo okvirom te njezin neukrašeni donji dio. Iznad natpisnog polja vidljiv je početak niše s bistama.

Dimenzije: vis. 2, 66 m; šir. 1, 12 m; deb. 0, 36 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz 9 redaka, no sva slova ne prate u potpunosti liniju za pisanje, što se najviše vidi u drugom redu. Slova se smanjuju od prvog do posljednjeg reda, a u prva su dva reda slova najveća. Variraju u veličini od 14 do 4 cm. U petom se redu nalazi ligatura slova N i I, prilikom čega je malo I iznad posljednje haste slova N. Jednako je tako izvedena i ligatura G i I u istom retku. U posljednjem se redu nalazi ligatura slova A i M. Neobična je ligatura slova N i D, prilikom čega slova N nema prvu hastu. Posljednja riječ ima čak tri ligature, izvedene da bi riječ mogla stati na natpis. To su ligature: slova V i R. A i V te I i T u obliku križa. Od prvog do četvrtog reda pojavljuju se rastavni znakovi u obliku bršljanova lista, dok se od četvrtog reda pojavljuju rastavni znakovi u obliku točke.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 03607; CIL 03, 10387; TitAq 2, 0744, Schober 1923, str. 18, br. 8.

Tekst: *A(ulus) Vettius / A(uli) l(ibertus) Crescens / ann(orum) L hic s(itus) e(st) / Vettia A(uli) l(iberta) Nome / patrono et coniugi / suo pientissimo viva / t(itulum) m(emoriae) p(osuit) / L(ucius) Vipstanus L(uci) l(ibertus) Senecio / amicus faciundu(m) curavit.*

Prijevod: Aulo Vetije Krescent, Aulov oslobođenik, (umro s) 50 godina, ovdje leži. Vetija Noma, Aulova oslobođenica, svom najpobožnijem patronu i suprugu u sjećanje, za života je postavila natpis. Prijatelj Lucije Vipstan Senekion, Lucijev oslobođenik, dao je izraditi (spomenik).

Slika 73. Stela Aula Vetija Krescenta, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2728/photos> (21.02.2019.).

54. Ulomci stele koju je podigao oslobođenik Marko Ulpije Firm

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1993.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 97.12.2.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 131.-170.

Opis spomenika: Dva ulomka stele od vapnenca sive boje. Sačuvan je donji lijevi dio te ulomak desnog dijela natpisnog polja. Na lijevom je ulomku vidljiv dio dvostruko profiliranog natpisnog polja kojeg na lijevoj strani uokviruje pilastar. Vjerojatno je takav isti stajao i na desnoj strani okvira. U šestom se redu nalaze ligature slova E i T te slova H i E.

Dimenzije: vis. 1, 75 m; šir. 0, 97 m; deb. 0, 30 m.

Epigrafske karakteristike: Sačuvan je dio natpisa od 7 redaka pisanih kapitalom, veličine slova od 5,5-5,8 cm.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 2010, 1317; TitAq 2 , 0758.

Tekst: -----] / [---]P / [---]S IM / [---] an(norum) LX / M(arcus) Ulp(ius) Firmus / libertus et heres / faciendum / c(uravit).

Prijevod: -----] [---] [---]S IM[---] 55 godina. Marko Ulpije Firm, oslobođenik i nasljednik, dao je izraditi (spomenik).

Slika 74. Lijevi ulomak stele koju je podigao oslobođenik Marko Ulpije Firm, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10575/photos/2> (21.02.2019.).

Slika 75. Desni ulomak stele koju je podigao oslobođenik Marko Ulpije Firm,
<http://lupa.at/10575/photos> (21.02.2019.).

55. Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Nonije

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1887.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 63.10.47.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 150.-200.

Opis spomenika: Ulomak stele od vapnenca sivo-zelene boje. Ostao je sačuvan samo dio profiliranog natpisnog polja na lijevoj strani te istrošeni dio okvira.

Dimenzije: vis. 0, 44 m; šir. 0, 46 m; deb. 0, 16 m

Epigrafske karakteristike: Sačuvan je dio natpisa pisan kvadratnom kapitalom kroz šest redaka. Veličina slova varira od 4-3,8 cm. U prvom i trećem redu nalaze se rastavni znakovi.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 10554; TitAq 2, 0761.

Tekst: -----]/[--]i eius [---]/[--] Ianuar[ius et ---]/nus fil(i) I[--- per] / Nonium [---] / libertum [faciendum] / curav[erunt].

Prijevod: -----] njegov/njezin [---] Januarije i [---]nus, sina I[--- po], Noniju [--] oslobođeniku, dao je izraditi (spomenik).

Slika 76. Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Nonije, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5068/photos/1> (22.02.2019.)

56. Stela koju su podigli plaćenik Fronton i oslobođenik Felik

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1968.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 70.10.9.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 70.-100.

Opis spomenika: Stela od vapnenca, od koje je ostao sačuvan samo donji dio. Sačuvan je posljednji dio natpisa koji je dvostruko profiliran, zatim dio okvira te postolje.

Dimenzije: vis. 1, 03 m; šir. 0, 77 m; deb. 0, 25 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kapitali kroz četiri retka veličine slova od 5.5.-4.5 cm. Prvi je redak slomljen po sredini, tako se restitucija oslanja na prepoznavanje donjeg dijela slova. U drugom je redu riječ izvedena kao *stipandarius*, umjesto *stipendiarius*. Osim toga, u istom redu posljednja hasta slova N u oba je slučaja ukošena u desnu stranu. Između riječi nalaze se rastavni znakovi u obliku trokuta.

Epigrafski komentar:

Objave: TitAq 2, 0806; AE 2010, 1328.

Tekst: -----] / *stipendi(orum)] XVII h(ic) s(itus) e(st) / Fronto stip<e>ndi(arius) / et Felix libertus / t(itulum) m(emoriae) p(osuerunt).*

Prijevod: -----] u vojnoj službi 17 (godina), ovdje leži. Plaćenik Fronton i oslobođenik Felik za sjećanje su postavili natpis.

Slika 77. Stela koju su podigli plaćenik Fronton i oslobođenik Felik, autor: Orotlf Harl, <http://lupa.at/10606/photos/1> (26.02.2019.).

57. Ulomak natpisa koji spominje Feliciona

Mjesto nalaza: Nagytétény, ant. *Campona*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Kastélymúzeum Nagytétény, 84.23.1.

Materijal: pješčenjak.

Tip spomenika: stela?

Datacija: 171.-300.

Opis spomenika: Ulomak spomenika od pješčenjaka ugrađen u hipokaust, pronađen u termama pomoćnih postrojbi. Sačuvan je samo dio natpisa spomenika, koji je najvjerojatnije bio stela. Sačuvani dio natpisa je dosta oštećen, njegovim gornjim desnim rubom teče lom koji otežava čitanje, kao i nekoliko rupa koje se pojavljuju duž natpisa.

Dimenzije: vis. 0, 58 m; šir. 0, 62 m; deb. 0, 17 m

Epigrafske karakteristike: Sačuvan je dio natpisa u 7 redaka pisan kapitalom. Veličina slova varira od 7-7,5 cm. U trećem i četvrtom redu nalaze se ligature slova A i N. Slovo N u svakom je slučaju izvedeno nepravilno, odnosno posljednja mu je hasta ukošena u desno.

Epigrafski komentar: Restitucija izraza *spaniat*[--- nije poznata, vjerojatno je ime.

Objave: TitAq 2, 1018; AE 2010, 1346.

Tekst: *D(is) [M(anibus)] / Felicionis [---] / lib(erti) nat(ione) Pan[n(onius) vixit an(nos)] / LXV SPANIAT[--- vixit an(nos)] / [--]VI Claud[ia ---]/[---a]e filia[e et coniugi] / [caris]sim[ae ---].*

Prijevod: Bogovima Manima. Feliciona [---] oslobođenika, podrijetlom Panonac, koji je živio 65 godina, SPANIAT[--- koji je živio] [--]6 Klaudija [---] kćeri i najdražoj supruzi [---].

Slika 78. Ulomak natpisa koji spominje Feliciona, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10110/photos/1> (26.02.2019.).

58. Ulomak stele koju su podigli oslobođenici Sekund i Primitiva

Mjesto nalaza: Budimpšeta, ant. *Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1892.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 63.10.89.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 171.-230.

Opis spomenika: Ulomak stele od vapnenca sive boje. Sačuvaj je donji lijevi dio natpisa koji je dvostruko profiliran i okružen okvirom. Na dva se mjesta pojavljuju rupe.

Dimenzije: vis. 0,70 m; šir. 0,69 m; deb. 0,24 m.

Epigrafske karakteristike: Sačuvan je dio natpisa pisan kvadratnom kapitalom kroz 4 reda. Od drugog do posljednjeg reda među riječima i kraticama nalaze se rastavni znakovi.

Epigrafski komentar:

Objave: TitAq 2, 0804; CIL 03, 13381.

Tekst: -----] / [---] *Secu[ndus] / et Primitiva [---] / liberti eiu[s] / b(ene) m(erenti) f(ecerunt).*

Prijevod: -----] Sekund i Primitiva [---], njegovi oslobođenici, zaslužnom, izradili su.

Slika 79. Ulomak stele koju su podigli oslobođenici Sekunda i Primitiva, autor: Ortoľ Harl, <http://lupa.at/5077/photos/1> (26.02.2019.).

59. Natpis s grobnice Tita Flavija Magna

Mjesto nalaza: Lipótváros, ant. *Contra Aquincum*

Vrijeme nalaza: 1898.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 64.10.68.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: građevinski element grobnice.

Datacija: 100.-200.

Opis spomenika: Građevinski dio grobnice od vapnenca, od koje je ostao sačuvan lijevi ulomak. Taj je lijevi ulomak pronađen u tri dijela koja su ponovno spojena. Natpis je slomljen na svome desnom kraju. Uokviruje ga dvostruka profilacija i okvir. Na lijevoj se strani natpisa

nalazi rupa na kojoj se susreću lomovi. Lijevo od natpisa nalazi se ukras sličan onome na spomeniku Marka Anija (kat. br. 2) s genijem na lijevoj strani koji drži peltu (štit). Oba su pokojnika imala sličnu karijeru. Ispod natpisnog polja i reljefa vežu se građevni elementi grobnice, odnosno arhitrava.

Dimenzije: vis. 0, 72 m; šir. 1, 09 m; deb. 0, 26 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz šest redaka, veličine slova od 5-3,5 cm. Između svih riječi i kratica nalaze se rastavni znakovi. Iznad brojeva legija nalaze se horizontalne haste. Oznaka za centuriona izvedena je u obliku obrnutog slova C (>). U posljednjem je redu preko sredine kratice HS povučena horizontalna hasta.

Epigrafski komentar:

Objave: CIL 03, 14349; TitAq 2, 0955; AE 1967, 0365; Szilágyi 1967, str. 71-72, br. 3; Ertel, Németh 2010, str. 64-65, br. 48; Németh 1999, str. 29, br. 62.

Tekst: *T(itus) Fl(avius) T(iti) Quir(ina) Magnus [---](centurio) leg(ionis) ---?] /](centurio) leg(ionis) XII Fulm(inatae)](centurio) leg(ionis) [---](centurio) leg(ionis) ---] /](centurio) leg(ionis) III Gall(icae)](centurio) leg(ionis) VII[--- curator] / p[o]ntium viae Fulv[iae] Fl(avius) --- Anti?]/pater et Fl(avius) Modestu[s liberti et?] / heredes ex HS XV s(emis milibus) f[aciend(um) cur(averunt)?].*

Prijevod: Tit Flavije Magno, Titov (sin), upisan u *tribus Quirina* [--- centurionu legije ---], centurionu legije XII *Fulminata*, centurionu legije [--- centurionu legije ---], centurionu legije III *Gallica*, centurionu legije VII[--- kurator] mostova na cesti Fulvia. Oslobođenici i nasljednici [Flavije---Anti?]pater i Flavije Modest za 15.500 sestercija, dali su izraditi.

Slika 80. Ulomak s natpisom s grobnice Tita Flavija Magna, autor: Ortolf Harl,

<http://lupa.at/2747/photos> (26.02.2019.)

60. Nadgrobna ploča Lucija Okuzija Domicijana i Okuzija Kandida

Mjesto nalaza: Lipótvárosm, Budimpšeta, ant. *Contra Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1898.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Aquincumi Múzeum, 63.10.72.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ploča.

Datacija: 101.-130.

Opis spomenika: Nadgrobna ploča od vapnenca tamnosive boje. Odlomljen je gornji lijevi rub, a lom na ploči teče sredinom natpisnog polja, tako da nedostaje njezina donja polovica. Natpisno polje uokviruje široki okvir.

Dimenzije: vis. 0, 63 m; šir. 0, 71 m; deb. 0, 21 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden u kvadratnoj kapitali kroz osam redaka. Slova variraju u veličini od 4,5-2,5 cm. U drugom se redu nalazi ligatura slova V i S, na način da je lijeva hasta slova V minijaturno spojena s gornji dijelom slova S. U trećem je redu ligatura slova E i T. Trostruka ligatura A, N i D nalazi se u četvrtom retku. Od prvog do šestog reda nalaze se rastavni znakovi, no oni su se vjerojatno nalazili i u ostalim redovima, koji nisu ostali potpuno sačuvani.

Epigrafski komentar: Ime oslobođenika nalazi se u dativu, iako formula *hic situs sunt* zahtijeva nominativ. Osim toga, u CIL-u je broj doživljenih godina oslobođenika pročitao kao XI.

Objave: CIL 03, 14352; TitAq 2, 0958; Németh 1999, str. 31, br. 65.

Tekst: *L(ucius) Ocius / Domitianus / vix(it) an(nos) L et Ocu/sio Candido li/bertus(!) eius / vix(it) an(nos) XL hi[c] / siti s(unt) O[cusia?] Filu[---] / [-----].*

Prijevod: Lucije Okuzije Domicijan, koji je živio 50 godina i njegov oslobođenik Okuzije Kandid, koji je živio 40 godina, ovdje leže. Okuzija Filu[-----].

Slika 81. Nadgrobna ploča Lucija Okuzija Domicijana i Okuzija Kandida, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2753/photos/1> (27.02.2019.).

61. Zavjetni oltar Liberi sevira Sineke

Mjesto nalaza: Lipótváros, Budimpšeta, ant. *Contra Aquincum*.

Vrijeme nalaza: 1859.

Mjesto pohrane i inventarni broj: izgubljen.

Materijal: vapnenac.

Tip spomenika: ara.

Datacija: 201.-300.

Opis spomenika: Izgubljeni zavjetni oltar od vapnenca posvećen Liberi. Spomenik je imao gornji dio s akroterijima u obliku palmeta između kojih je bio stilizirani list.

Dimenzije: vis. 0, 65 m; šir. 0, 25 m; deb. 0, 20 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je bio izveden u kapitali kroz šest redaka, a slova su nejednake veličine. U drugom se redu ističe slovo I, koje je veće od ostalih. U četvrtom je redu slovo O manje od ostalih. U svim se redovima, osim u trećem, nalaze rastavni znakovi.

Epigrafski komentar: *Nomen* oslobođenika nalazi se u genitivu, što znači da se nakon nje vjerojatno nalazila oznaka *libertus*. Na internetskoj bazi Claus-Slaby stoji restitucija *Liber(a)e Aug(ustae) C(aius) I(ulis)*.

Objave: CIL 03, 03467; CIL 03, 10434; TitAq 0969.

Tekst: *Liber<ae> / Aucci / Sineca se/xvir col(oniae) Aq(uincensium) / pro se et su/is v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Prijevod: Liberi, Aukov (oslobođenik) Sineka, sevir kolonije Akvinka, za sebe i svojima, zavjet je ispunio rado i prema zasluži.

LIBERE ·
AVCCI ·
SINECA SE
XVIR · COL · AQ sic
5 PRO · SE · ET · SV
IS · V · S · L · M

Slika 82. Natpis s oltara Liberi, CIL 93, 10434.

62. Stela Klaudija Prokulina, Laurine i njihova sina Sekundina

Mjesto nalaza: Alsóheténypuszta, ant. *Civitas Iovia*.

Vrijeme nalaza: nepoznato.

Mjesto pohrane i inventarni broj: Magyar Nemzeti Múzeum.

Materijal: mramor.

Tip spomenika: stela.

Datacija: 231.-270.

Opis spomenika: Mramorna stela sastavljena od 7 ulomaka. Na gornjem su dijelu stele prikazana dva muškarca i dvije žene. Jedan je muškarac opasan s mačem, dok desna žena drži kutiju za nakit. Ispod tih prikaza nalazi se scena lova. Ispod scene nalazi se dvostruko profilirano natpisno polje, dok su unutar slova vidljivi ostaci crvene boje.

Dimenzije: vis. 1, 27 m; šir. 0, 68 m; deb. 0, 15 m.

Epigrafske karakteristike: Natpis je izveden kapitalom kroz 12 redaka, veličine slova 5,5 cm. Između riječi i kratica nalaze se rastavni znakovi u obliku trokuta.

Epigrafski komentar:

Objave: AE 2009, 1096; Mráv 2009, str. 255-257, br. 7.

Tekst: *D(is) [M(anibus)] // Claudio Pro[culino cen]/turioni leg(ionis) [I adiutricis] / et L{l}aurin(a)[e co(n)iugi qu(a)e vixit a]/nnis XLV [--- et] / Secund[ino filio qui vixit ann]/os XXV Cl(audia) Proculi[na] filia qu(a)e vix(it) annis XV Cl(audii) Ursio et Ursus et / Ursinianus ex praecepto pa/troni posuerunt inpendi(i)s(!) / libertorum sit / tibi terra levis.*

Prijevod: Bogovima Manima. Klaudiju Prokulinu, centurionu legije I *Adiutrix* i supruzi Laurini, koja je živjela 45 godina [--- i] sinu Sekundinu, koji je živio 25 godina. Klaudija Prokulina, kći koja je živjela 15 godina. Klaudijevi Ursion, Urso i Ursinijan, prema zapovijedi patrona postavili su o troškovima oslobođenika. Neka ti je laka zemlja.

5. RASPRAVA

5.1. Spomenici prema mjestu pronalaska

Prostorni raspored natpisa sa spomenom oslobođenika gravitira prema urbaniziranim centrima provincije, što je i uobičajen slučaj za tu društvenu i statusnu skupinu.¹²⁵ Promatrano topografski, natpisi su većinski smješteni uz Dunav, odnosno *limes* koji je istovremeno funkcionirao kao zaštita provincije, ali i njezina ekonomska i demografska okosnica. Čak 51 natpis pripada toj zoni.

Natpisi koji spominju oslobođenike u Donjoj Panoniji prostiru se na teritoriju tri države: Mađarske, Hrvatske i Srbije. Njihov je broj upravo u Mađarskoj. Od 62 natpisa, čak su 53 pronađena na teritoriju Mađarske, odnosno njih 86%.

Krećući se niz Dunav sa sjevera prema jugu, prva epigrafska svjedočanstva oslobođenika pronalazimo u logoru pomoćnih postrojbi i naselju *Ulcisia Castra*, današnjem gradu Szentendre. Tamo su pronađena dva nadgrobna spomenika oslobođenika (kat. br. 11, 25). Prvi se natpis (kat. br. 11) ističe jer spominje akvinškog augustala Tita Flavija Feliciona. Natpis je prvi od tri poznata spomena donjopanonskih sevira.

Najveći broj oslobođeničkih natpisa potječe iz današnje Budimpešte, odnosno antičkog municipija, a kasnije kolonije *Aquincum*. Čak 37 natpisa pronalazimo ovdje (kat. br. 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58), odnosno njih 60%. Ovakav rezultat ne čudi s obzirom da je *Aquincum* bio administrativno sjedište provincije, ali i legijski logor.¹²⁶ Naime, čak je 10 potvrđenih akvinških natpisa povezano s oslobođenicima koji su bili nekadašnji robovi veterana.

U današnju Budimpeštu možemo uključiti i 3 natpisa oslobođenika (kat. br. 59, 60, 61) pronađena u vojnom logoru *Contra Aquincum* na lijevoj obali Dunava. Ističe se građevinski ulomak iz grobnice s natpisom kojeg su podigli oslobođenici Antipater i Modest (kat. br. 59), svome patronu i centurionu različitih legija te službeniku (*---curator*) na mostovima ceste *Fulvia*. Posebno je zanimljiv natpis koji spominje akvinškog sevira Sineku (kat. br. 61), s obzirom da je to drugi od tri natpisa akvinških sevira, a ne nalazi se administrativno unutar kolonije *Aquincum*.

¹²⁵ Mouritsen 2011, str. 199.

¹²⁶ Mócsy 1974, str. 98-99.

Jedan natpis (kat. br. 57) pronađen je u mjestu Nagytétény, na lokaciji nekadašnjeg logora i naselja *Campona*. Također jedan natpis (kat. br. 16) nalazimo u Százhalombatti, u blizini lokaliteta *Matrica*, koji je u antici bio logor pomoćnih postrojbi s pripadajućim civilnim naseljem. Spomenik je podigao oslobođenik Publije Komacije Lamir svome patronu, koji je služio u I. kohorti *Alpinorum equitatae*.

Putujući dalje na jug dolazimo na prostor grada Dunaújvárosa, na čijem se prostoru nalazila antička *Intercisa*. Uz logor pomoćnih postrojbi nalazilo se i naseljeno mjesto. Uz lokalitet vežemo 6 natpisa (kat. br. 7, 21, 22, 23, 24, 26) koji spominju oslobođenike. Primjećuje se veći broj potvrđenih oslobođenica od oslobođenika (4:2).

Odmičući se od dunavskog limesa ulazimo u unutrašnjost provincije Donje Panonije. Na polovici puta između Budimpešte i jezera Balaton (ant. *Pelso*) nalazi se grad Stolni Biograd. Tamo je pronađena nadgrobna ploča (kat. br. 17) koju je dao podići oslobođenik Gaj Valerije Praksitel, a pretpostavlja se da potječe iz obližnjeg municipija *Gorsium/Herculia*.

U unutrašnjosti je pronađen i jedan natpis (kat. br. 62) u mjestu Alsóheténypuszta. Mjesto je zabilježeno u kasnoantičkim izvorima kao putna postaja *Iovia*, no novija arheološka istraživanja dokazuju da je mjesto moglo biti i *civitas*.¹²⁷

Prateći rimski put prema jugu i jugoistoku, dolazimo do Pečuha, odnosno lokaliteta *Sopiana*, koje su u kasnoj antici bile administrativnim sjedištem provincije Panonije Valerije. Tamo je pronađen samo jedan natpis (kat. br. 1) povezan s oslobođenicima, što ne treba čuditi s obzirom na kasniji razvoj ovog grada i opadanja prakse podizanja natpisa među oslobođenicima.

Sedam je natpisa pronađeno u Hrvatskoj, što čini 11% svih natpisa. Od toga je 6 natpisa (kat. br. 3, 4, 6, 18, 19, 20) pronađeno u Osijeku (ant. *Colonia Aelia Mursa*). Četiri od natpisa pronađena u Osijeku zavjetnog su karaktera (kat. br. 3, 4, 6, 19), dok preostala dva natpisa komemoriraju oslobođenice (kat. br. 18, 20).

U Vinkovcima (ant. *Cibalae*) pronađen je samo jedan natpis (kat. br. 31), na kojemu je zabilježen oslobođenik Marko Herenije Helije, koji je svome patronu dao podići stelu.

Samo su 2 natpisa pronađena u Srbiji, odnosno svega 3%. Oba su natpisa (kat. br. 28, 29) iz Srijemske Mitrovice (ant. *Colonia Flavia Sirmium*). S obzirom na značaj i veličinu ove kolonije, začuđuje nedostatak oslobođenika na pronađenim natpisima. Natpis oslobođenika

¹²⁷ H. Gračanin, *Crkveni ustroj u kasnoantičkoj Panoniji*, u: B. Kuntić Makvić, I. B. Vrčić (ur.), *Znakovi i riječi – Signa et litterae IV*, Zagreb 2013, str. 157.

Flavija Konstancija (kat. br. 28) zavjetnog je karaktera i prema nekim autorima pretpostavlja postojanje hrama Dobrom Ishodu (*Bonus Eventus*).¹²⁸

6.2. Datacija spomenika koji spominju oslobođenike

Spomenici uvršteni u katalog datirani su na različite načine. Datacija je u većem broju preuzeta iz literature, a kako bi se potvrdila, izvršena je pomoću nekoliko različitih parametara.

Natpisi na kojima se spominju oslobođenici ponekad je teško datirati u kraće vremenske intervale. Razlog tome nedostatak je informacija koje se često javljaju na spomenicima koje su podigle izvorno slobodne osobe. Prema tome, natpisi na kojima su zabilježeni oslobođenici obično sadrže njihovo ime, ime patrona, zavjetnu formulu, godine života i pokojni pridjev. Gotovo svi natpisi datirani su prema tipičnim formulama ili riječima koje se na njima pojavljuju. Pošto takve datacije obuhvaćaju široka razdoblja koja se mjere u desetljećima, pa i stoljećima, tako izgleda i naša kronologija. Formula *h(ic) s(itus) e(st)* pomaže nam smjestiti natpis u ranocarsko razdoblje (kat.br. 12), a spomenute povijesne osobe također su od pomoći prilikom datacije spomenike. Upravo takav slučaj imamo sa spomenom namjesnika Latinijana, za čiju vladavinu poznajemo razdoblje, tako da spomenik njegova oslobođenika Imbrasa smještamo prilično precizno između 119. i 121. godine (kat. br. 7).

Formula *D(is) M(anibus)* počinje se koristiti od posljednje četvrtine 1. st. po. Krista. Upravo je to najčešća formula koja se najčešće spominje na natpisima, čak 23 puta. Vremenska odrednica za datiranje pomoću isključivo ta formule preširoka je, stoga koristimo i ostale elemente koji nam mogu pomoći pri dataciji. Jedna od takvih je *b(ene) m(erenti)* koja se koristi od 2. st. pa nadalje. Određeni izrazi, poput *pientissimus* (kat. br. 41) ili *carissimus* (kat. br. 46) pomažu nam pri dataciji spomenika u 2. ili 3. st. Na temelju podataka koje nam oslobođenici pružaju o svojim patronima, poglavito vojnicima i centurionima, možemo odrediti kad je određena vojna formacija boravila u pojedinom mjestu i pomoću toga pobliže datirati spomenik.

Na temelju navedenog natpisi su datirani u sljedeća razdoblja:

- a) spomenici prvog stoljeća

¹²⁸ M. Mirković, *The Staff of Imperial Administration in Sirmium in the First Half of the Fourth Century*, *Starinar* 49, 1998, 93-97, br. 1.

Najstariji spomenik iz kataloga jest stela iz Akvinka (kat. br. 12), datirana između 60.-80. godine, što se poklapa s utvrđivanjem Rimljana na ovim prostorima.

b) spomenici s kraja 1. i početka 2. st.

Posljednjoj trećini 1. st. pripadaju dvije stele iz Akvika (kat. br. 53, 56), te jedna stela iz Murse (kat. br. 20). Istom razdoblju ili prvoj trećini 2. st. pripada po jedna stela iz istih mjesta (kat. br. 18, 50).

c) spomenici datirani u 2. st.

Dvije stele (kat. br. 30, 52) iz Akvinka i nadgrobna ploča iz Nasuprotnog Akvinka (kat. br. 60) pripadaju prvoj trećini 2. st.

U prvu polovicu 2. st. mogu se datirati 3 stele iz Akvinka (kat. br. 10, 29, 46) te oltar s istog lokaliteta (kat. br. 42). Istom razdoblju pripada jedna stela iz Intercise (kat. br. 24), kao i oltar (kat. br. 16) iz Matrice. Preciznije u ovo razdoblje možemo datirati i oltar posvećen Jupiteru iz Akvika (kat. br. 9), i to prema službovanju legata Lucija Kornelija Latinijana između 119.-121. god. Osim toga, između 120.-125. godine možemo datirati i stelu Marka Herenija Valenta (kat. br. 31) iz Cibala.

Sredinom 2. st. pa sve do njegovog kraja može se datirati dvije stele (kat. br. 14, 43) iz Akvinka.

Jednu stelu iz Akvinka (kat. br. 15) možemo šire datirati u 2. st. Po jedan zavjetni oltar iz Akvinka (kat. br. 35) i iz Murse (kat. br. 4) datiramo u isto razdoblje, kao i ulomak s natpisom nadgrobnog karatera iz Nasuprotnog Akvinka (kat. br. 59). Oltar Mitri (kat. br. 5) možemo precizno datirati 22. aprila 198., prema dataciji koja je zapisana i konzulima koji su služili.

U posljednju trećinu 2. st. možemo datirati i sarkofag (kat. br. 2.) iz Akvinka, kao i jednu stelu iz Intercise (kat. br. 23). te oltar Marsu iz Murse (kat. br. 3).

d) spomenici s kraja 2. i početka 3. st.

Od zadnje trećine 2. st. pa do polovice 3. st. datiramo dvije stele iz Akvika (kat. br. 45, 47). Nadgrobnu ploču iz Sopiana (kat. br. 1) datiramo u posljednju četvrtinu 2. st. ili prvu polovicu 3. st., dok u sam kraj 2. pa do polovice 3. st. datiramo sarkofag iz Akvinka (kat. br. 37). Od 171.-230. datiramo dvije stele iz Akvinka (kat. br. 41, 58), kao i jedan sarkofag (kat. br. 32).

Drugo polovici 2. st. pripadaju 4 stele iz Akvinka (kat. br. 8, 43, 51, 55) te jedna iz (kat. br. 22) iz Intercise.

Teško je poblje datirati oltar Mitri iz Akvika (kat. br. 33) pa ga smještamo u šire 2.-3. st. Osim toga, od druge polovice 2. st. pa do kraja 3. st. datiramo po jednu stelu iz Stolnog Biograda (kat. br. 17) i Kampone (kat. br. 57), ali i oltar Mitri iz Intercise (kat. br. 21).

e) spomenici 3. stoljeća

S lokaliteta *Ulcisia Castra* potječu dvije stele (kat. br. 11, 25) s početka 3. st. Iz istog razdoblja, potječu tri sarkofaga (kat. br. 39, 41, 48) iz Akvinka. Iz Intercise potječe i jedan građevinski ulomak (kat. br. 26) koji spominje oslobođenika, a datiramo ga za vladavine cara Elagabala (218.-222.). Ovom razdoblju pripada i oltar posvećen Dobrom Ishodu (kat. br. 27) iz Sirmija.

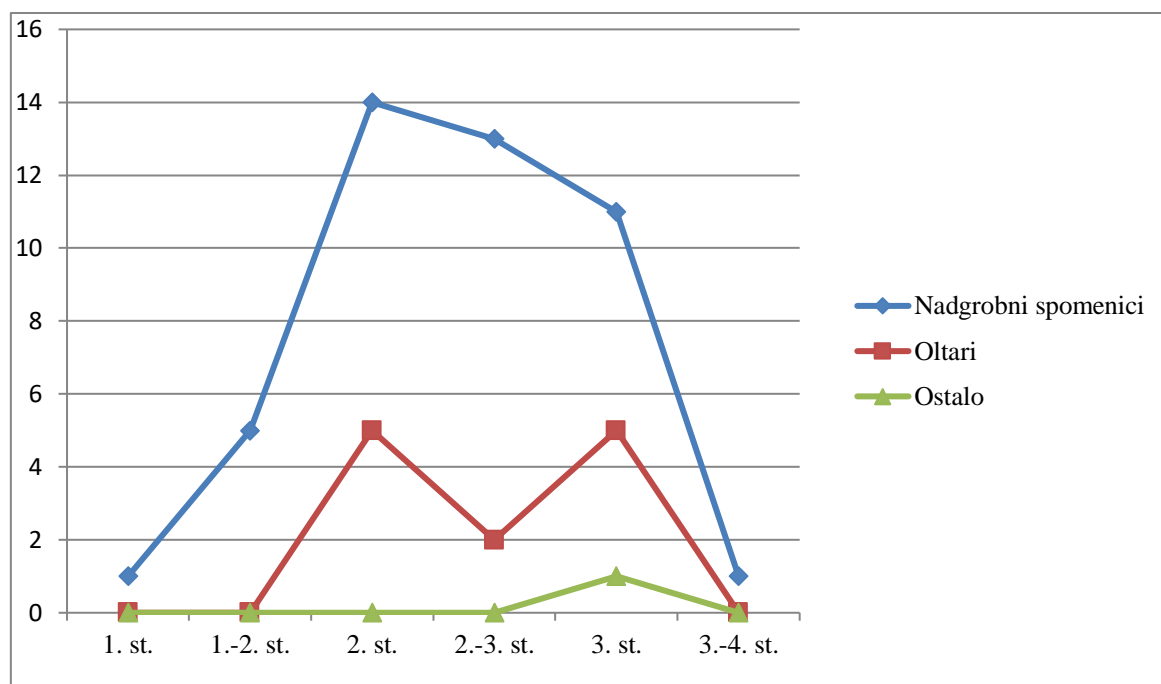
U široko razdoblje 3. st. možemo datirati dva oltara Jupiteru iz Akvinka (kat. br. 13, 34) i jedan iz Murse (kat. br. 19), oltar Mitri iz Intercise (kat. br. 21) te oltar Liberi (kat. br. 61) iz Nasuprotnog Akvinka. U jednako široko razdoblje od 201.-300. godine datiramo i sarkofag (kat. br. 44) iz Akvinka. Između 230. i 270. datiramo stelu (kat. br. 42) s lokaliteta *Civitas Iovia*.

U još šire razdoblje, od druge polovice 2. st., pa sve do kraja 3. st. datiramo ulomak (kat. br. 57) natpisa iz Kampone.

Drugo pak polovici 3. st. pripadaju dvije stele (kat. br. 7, 36), nadgrobna ploča (kat. br. 38) i sarkofag (kat. br. 49) iz Akvinka.

f) spomenici s kraja 3. i početka 4. st.

Najstariji je jedan spomenik svojom datacijom zalazi u 4. st., a to je nadgrobna ploča (kat. br. 28) iz Sirmija.

Grafikon 1. Prikaz datiranih natpisa koji spominju oslobođenike u Donjoj Panoniji prema tipu i dataciji.

Prema grafičkom prikazu možemo vidjeti kako su oslobođenici u Donjoj Panoniji najčešće zabilježeni na spomenicima nadgrobnog karaktera, i to u razdoblju od kraja drugog 2 st. sve do kraja 3. st. U 1. i 4. st. zabilježeni su samo po jedan put. Oltari se pojavljuju u manjem broju, i samo od 2.-3. st.

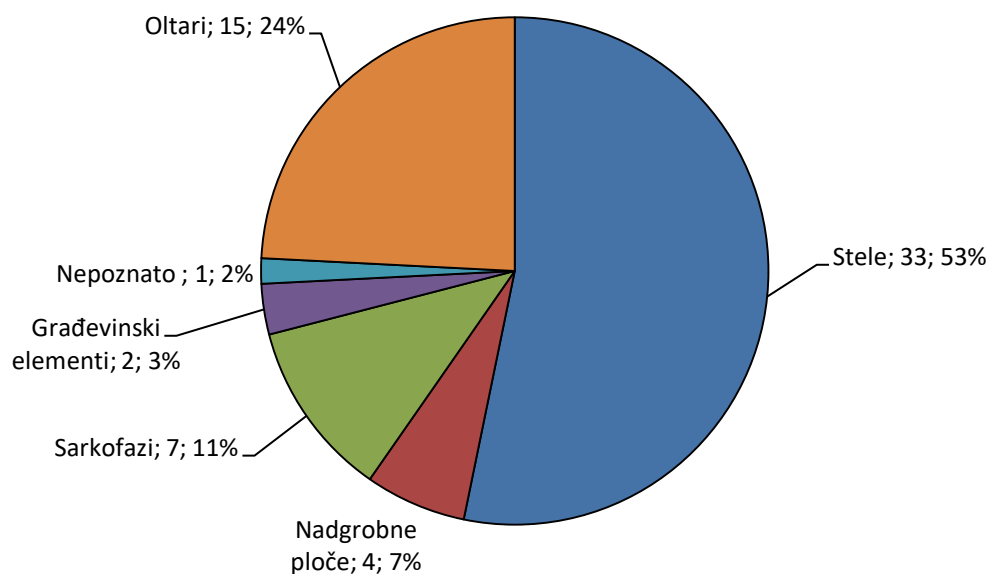
6.3. Spomenici prema namjeni

Cjelokupni korpus natpisa na kojima se spominju oslobođenici u Donjoj Panoniji čine 62 spomenika.

Prema namjeni spomenika, dijele se na nadgrobne spomenike, votivne spomenike i građevinske ulomke. Najviše je nadgrobnih spomenika, njih 47. Ukoliko u obzir uzmemo i jedan izgubljeni natpis (kat. br. 46) za koji pretpostavljamo njegov tip, u korpusu se nalaze 33 stele, što čini više od polovice ukupnog broja natpisa. Nakon stela, od spomenika nadgrobnog karaktera najbrojniji su sarkofazi. U Donjoj Panoniji nalazimo ukupno 7 sarkofaga koji spominju oslobođenike. Jedan je od njih izgubljen (kat. br. 49), no natpis je sačuvan u prijepisu. Samo su 4 nadgrobne ploče na kojima su zabilježeni oslobođenici. Ovoj bismo skupini spomenika priključili i 1 građevinski ulomak, odnosno dio grobnice (kat. br. 59). Tipološki bismo mu možda mogli priključiti i 1 nadgrobni spomenik iz Akvinka (kat. br. 2), iako ga

možemo povezati i sa sarkofazima. Uz ove spomenike nalazio i jedan nadgrobni oltar (kat. br. 16).

Votivni se natpisi nalaze na ukupno 14 spomenika, od kojih čak 13 pripada tipu zavjetnog oltara, dok je 1 natpis (kat. br. 26) zabilježen na građevinskom ulomku. Čak su tri oltara danas izgubljena (kat. br. 33, 35, 61), no natpisi su im sačuvani u prijepisima. Osim toga, poznat je još 1 ulomak oltara iz Akvinka (kat. br. 42), za koji ne znamo je li imao votivni ili nadgrobni karakter.

Grafikon 2. Prikaz natpisa koji spominju oslobođenike u Donjoj Panoniji prema tipu spomenika.

6.4. Prozopografska analiza oslobođenika u Donjoj Panoniji

Na 62 natpisa na kojima se spominju oslobođenici i oslobođenice u Donjoj Panoniji, navedene su 83 osobe s tim statusom. Od njih je 68 muškaraca. Za razliku od toga, samo je 15 oslobođenica. Prema tome, omjer oslobođenika i oslobođenica u Donjoj Panoniji iznosi $n=453$ (gotovo 5 oslobođenika uz jednu oslobođenicu!). Takav se broj ne podudara s tipičnim izračunima omjera spolova zabilježenim u drugim dijelovima carstva. Primjerice, omjer epigrafski zabilježenih muškaraca i žena u Rimu iznosio je 151 u prva dva stoljeća, dok se u 3. stoljeću smanjio na 126.¹²⁹ Takvi se podaci ne slažu ni s čestom pretpostavkom kako su žene

¹²⁹ W. Scheidel, *The comparative economics of slavery in the Greco-Roman World*, u: E. Dal Lago, C. Katsari (ur.), *Slave System, Ancient and Modern*, Cambridge 2008, str. 106.

oslobađali češće nego muškarce¹³⁰, ili barem u jednakom broju.¹³¹ Kako bismo lakše analizirali i uvidjeli tko su bili oslobođenici u Donjoj Panoniji, kakve su natpise iza sebe ostavili, tko su im bili patroni i čime su se njihovi nekadanji robovi bavili, podijelit ću ovo poglavlje na tri dijela: u prvom ću analizirati oslobođenice i oslobođenike na natpisima nadgrobnog karaktera, zatim oslobođenike koji su zabilježeni na votivnim natpisima, a na kraju ću izdvojiti položaje oslobođenika koji se natpisom izdvajaju od ostalih.

6.4.1. Natpisi nadgrobnog karaktera

A) Oslobođenice i njihovi patroni

Prethodno navedeni podaci odnose na epigrafsku populaciju, ne na stvarni omjer oslobođenika i oslobođenica u Donjoj Panoniji. Prema tome, podaci vezani uz demografiju ne odnose se na stvarni broj tih ljudi, već samo na dio koji je odlučio podići spomenike. Također, ti nam podaci ne govore ništa ni o broju robova koji je bio oslobođen, niti o tome jesu li u Donjoj Panoniji gospodari češće oslobađali muškarce ili žene.¹³² Ipak, primjećuje se manja samostalna prisutnost oslobođenica. One se na natpisu češće pojavljuju uz oslobođenike koji su muškarci. Na više od pola natpisa (8) na kojima se spominju oslobođenice, uz njih stoje i oslobođenici (kat. br. 11, 18, 20, 22, 32, 40, 53, 58). Dva natpisa mogli bismo priključiti toj skupini, ako bismo sa sigurnošću mogli potvrditi da su žene spomenute na njima oslobođeničkog statusa (kat. br. 46, 60). Imena oslobođenica stoje osamljena na 7 natpisa (kat. br. 7, 24, 29, 30, 41, 51, 52). Svi su navedeni spomenici stele, osim jednog sarkofaga (kat. br. 32).

Od natpisa na kojima se pojavljuju isključivo oslobođenice, svega se 3 puta pojavljuju kao pokojnice. Oslobođenicama su podizani natpisi nepoznatih dedikanata, kao u slučaju Saudile, Komonove oslobođenice (kat. br. 30). Iako se na kraju necjelovitog natpisa spominje Vibije Moget[--], ne možemo znati u kakvom su odnosu oni bili. Na portretnom dijelu iste stele vidljivi su žena i muškarac, stoga je moguće da je uz nju bio suprug ili član obitelji. Još manje možemo reći o Staciji, Ingenuovoj oslobođenici (kat. br. 29), kojoj je netko podigao stelu. Stelu oslobođenici Ulpiji Ter(ciji?) podigla je Ticija Paulina (kat. br. 24). Iako je sačuvan samo

¹³⁰ Treggiari 1975; Mouritsen 2011, str. 190.

¹³¹ Mouritsen 2011, str. 191-192.

¹³² Taylor 1961, str. 132.

ulomak stele, vidljivo je da ona podignuta Ticiji, njezinom sinu Ulpiju Basu i oslobođenici Ulpiji, a možda i njezinom patronu. Na samo je jednom (kat. br. 52) zabilježena oslobođenica koja je ujedno i supruga vlastitog patrona. To je Valerija Severa koja je bila oslobođenica Valerija Krispa. Osim njih, spominje se i preminula Valerija Sibula, navedena kao Krispova kći. S obzirom da Valerija Severa i Valerija Sibula dijele grobnicu, može se pretpostaviti da su navedene majka i kći. Za ostala supružništva ne nalazimo izravnu potvrdu. Patroni su nerijetko oslobađali vlastite robinje i imali zajedničku djecu. Oni su se mogli vjenčati vlastitim robinjama te ih tako osloboditi, čak i bez njihovog pristanka, prema *lex Iulia et Papia*.¹³³

U ovoj grupi natpisa nalaze se i oslobođenice koje su dale postaviti stele. Oslobođenice su redovito postavljale stele vlastitim patronima. Prva je od njih Aurelija Heraklija (kat. br. 7), koja je svom patronu Aureliju Barbi, veteranu II. legije *Adiutrix* podigla stelu. Osim njemu, stela je posvećena i njegovim potomcima ili članovima obitelji, Probijanuu, Gaudenciju i Firminijanu. Vlastitom patronu Tiberiju Klaudiju Dasiju, veteranu II. legije *Adiutrix*, stelu je podigla oslobođenica Klaudija Irena (kat. br. 41). Stelu je podigla i sebi, tako da je možda bila njegova supruga. Sličan je slučaj oslobođenice Valerije Eutihije (kat. br. 51), koja je svome najpobožnijem patronu Marku Valeriju Frontonu, konzularnom konjušaru II. legije *Adiutrix*, podigla stelu. Iako za sva tri slučaja ne možemo biti sigurni da su im vlastiti patroni ujedno i supruzi, primjećuje se vojničko usmjerenje njihovih patrona. Ranije je potvrđeno da su vojnici u dunavskim logorima uzimali oslobođenice kao supruge.¹³⁴

Na ostalim se natpisima oslobođenice pojavljuju uz druge oslobođenike. I u ovim slučajevima nalaze se u različitim kontekstima.

Nekoliko puta pojavljuju se oslobođenice kao pokojnice kojima je netko podigao nadgrobni spomenik. Takav je slučaj s Flavijom Sekundinom (kat. br. 11), kojoj je je suprug i akvinški augustal Tit Flavije Felicion naručio stelu za njih i njihovu djecu i unuku. Aterigovoj oslobođenici Urbani (kat. br. 18) i njezinom sinu Getulu stelu su podigli njegov nasljednik i braća i sestre. Preminuloj Juliji Primili (kat. br. 20) stelu je podigao suoslobođenik Gaj Julije Sukceso. Možda joj je bio i suprug, jer navodi da je stelu podigao vlastitim novcem.

Oslobođenice se pojavljuju i kao dedikantice natpisa. Tako su suoslobođeniku Publiju Domiciju Respektijanu (kat. br. 32) sarkofag podigle oslobođenice Elija Fortunata i Elija Ingenua. Natpis je svome patronu Aulu Vetiju Krescentu (kat. br. 53) postavila njegova

¹³³ Mouritsen 2011, str. 43.

¹³⁴ W. Scheidel, *Marriage, families, and survival in the Roman imperial army: demographic aspects*, u: P. Erdkamp (ur.), *A Companion to the Roman Army*, Blackwell 2007, str. 422. Dalje u tekstu: Scheidel 2007.

oslobođenica i supruga Vetija Noma. U podizanje spomenika uključio se i njegov prijatelj Lucije Vipstan Senekion, koji je i sam bio oslobođenik, ali ne istog patrona. Sarkofag (kat. br. 40) je i vlastitome suprugu Aureliju Faontu, carskom oslobođeniku, dala izraditi njegova supruga Aurelija Euprepija. Iako na natpisu nije navedeno da je oslobođenica, pretpostavljamo da je tako zbog zajedničkog carskog gentilicija. Učinila je to uz pomoć njihovog oslobođenika Paulina. Jednako tako, Demijunku, Angulati i Veneriji spomenik su podigli oslobođenici Batal i Lukon. Na natpisu je zabilježena i Demijunkova oslobođenica Osa, a pretpostavljamo da je i ona bila među naručiteljima spomenika (kat. br. 22). Uz pomoć suoslobođenika Sekunda stelu nepoznatom patronu izradila je oslobođenica Primitiva (kat. br. 58). U ovu bismo skupinu natpisa uvjetno mogli uvrstiti i izgubljenu stelu oslobođenika Julija Atena koju je podigla njegova supruga Julija (kat. br. 46). Ipak, ne možemo sa sigurnošću potvrditi njezin robovski ili oslobođenički status, nego ga samo pretpostaviti prema njenom imenu. Sličan je slučaj i s Okuzijom Fil[--], koja je podigla stelu patronu Luciju Okuziju Domicijanu i njegovu oslobođeniku Okuziju Kandidu (kat. br. 60). Iako nije potvrđeno da je oslobođenica, smatramo da bi mogla biti na temelju njezina gentilicija.

Na 15 natpisa nadgrobnog karaktera u Donjoj Panoniji pojavljuje se 16 oslobođenica. Na polovici njih spominju se i drugi oslobođenici. U 7 se slučajeva oslobođenice spominju kao pokojnice kojima je podignut spomenik. Komemoratori su im bili patroni (kat. br. 24), supruzi (kat. br. 52, 11), nasljednici (kat. br. 18) ili drugi oslobođenici (kat. br. 20). Za ostale slučajeve nije poznato u kakvim su odnosima bile oslobođenice s osobama koje su im podigle natpis (kat. br. 29, 30.) U 8 su slučajeva oslobođenice podizale spomenike. One su ih podizale suoslobođenicima (kat. br. 32), supruzima (kat. br. 40) ili vlastitim patronima (kat. br. 7, 22, 41, 51, 53), od kojih je jedan ujedno bio i suprug oslobođenice (kat. br. 53). Za jedan spomenik ne znamo kome je posvećen (kat. br. 58).

B) Oslobođenici i njihovi patroni

Oslobođenike nalazimo na većem broju natpisa, ali i raznolikijem tipovima nadgrobničkih spomenika. Natpisi su izvedeni na stelama, nadgrobnim pločama, sarkofazima i na jednom građevinskom elementu grobnice. Iako se muškarci na rimskim epigrafskim spomenicima u prosjeku pojavljuju u nešto većem broju od žena ($n=167$), na nadgrobnim spomenicima Donje Panonije broj oslobođenika tri je puta veći od broja spomenutih oslobođenica. Na 40 spomenika nadgrobnog karaktera spominju se 52 oslobođenika. Unutar tih 40 spomenika na 7 se njih

pojavljaju oslobođenici na istim natpisima s potvrđenim oslobođenicama (kat. br. 11, 18, 20, 22, 32 40, 53). Kao i u slučaju s oslobođenicama, nalazimo ih u ulogama komemoratora ili pokojnika.

Najčešće su podizali spomenike svojim patronima, čak 22 puta. Njihovi su se patroni pak razlikovali po statusu, no i u ovom slučaju prevladavaju osobe zaposlene u vojsci, što odgovara statusu Donje Panonije kao vojničke provincije koja služi obrani carstva. Vojnici su različito rangirani, a 15 je natpisa koji sadrže takvu službu patrona. Patronu Marku Hereniju Valentu iz Salone, ujedno i centurionu većeg broja legija, stelu je podigao njegov oslobođenik i nasljednik Marko Herenije Helije (kat. br. 31). Oslobođenik i nasljednik Gaj Valerije Praksitel (kat. br. 17) podigao je stelu svome patronu, trostrukom centurionu Gaju Vlariju Maksimu. U većem je broju legija centurionom bio i Marko Anije iz mjesta *Lucus Augusti*, kojemu su stelu podigli njegovi oslobođenici Asklepije i Aniu(---)sijan (kat. br. 2). Višestruki centurion i (--)kurator mostova na cesti *Fulvia* također je dobio stelu od svojih oslobođenika Flavija Antipatera i Flavija Modesta (kat. br. 59). Centurionu I. legije *Adiutrix* stelu su podigla njegova tri oslobođenika: Kludije Urso, Klaudije Ursion i Klaudije Ursinijan (kat. br. 62). Osim patronu, stela je podignuta i patronovoj supruzi Laurini i sinu Sekundinu. Dvostruki su oslobođenici i komemoratori Martin i Felik (kat. br. 15), koji su veteranu II. legije *Adiutrix* Marku Graniju Datu podigli stelu vlastitim novcem. Vjerojatno je legionar bio i nepoznati patron oslobođenika Satula (kat. br. 8), jer natpis spominje vojnika Kastorijana iz patronove legije. Elije Donat imenuje čak tri patrona kojima je postavio spomenik (kat. br. 14). Primarni mu je patron Elije Sabinijan, konzularni benficijarij II. legije *Adiutrix*. Osim njega, kao patrone spominje i Sabinijanova oca Elija Sabina i kći Eliju Sabinilu. Veteran iz dekurionske I. kohorte *Alpinorum equitata* Publije Komacij Adjutor zabilježen je na pogrebnom oltaru kojeg mu je podigao njegov oslobođenik Publije Komacij Lamir (kat. br. 16). U Germanskom ratu stradalom vojniku II. legije *Adiutrix* Marku Domiciju Superu stelu je dao podići njegov oslobođenik Konkordije (kat. br. 23). Osim patrona, spominje Aurelija Julija i njihovu majku Revokatu. Znakonoši iste legije Aureliju Antoninu sarkofag je dao izraditi njegov oslobođenik Aurelije Aristoment (kat. br. 37). Osim patronu, sarkofag je namijenjen i za patronovu suprugu Septimiju Lupu i kćer Aureliju Antoniju. Luciju iz prve ale Hispanaca stelu je postavio njegov nasljednik Trankon, Jorin oslobođenik (kat. br. 12). Zabilježen je i slučaj u kojem je vojnik zajedno s oslobođenikom podigao spomenik drugom vojniku. To su oslobođenik Amplijat i Julije Maksim iz legije II. *Adiutrix*, koji su podigli stelu Gaju Juliju Omencijeju iz legije I. *Adiutrix* i njegovoj supruzi Flaviji Gemeli (kat. br. 47). Julije Maksim vjerojatno je bio u krvničkom srodstvu s

pokojnikom, s obzirom da dijele isti gentilicij. Jedinstven odnos donosi oslobođenik i sin Aurelije Bavila, koji je veteranu Aureliju Vibijanu podigao nadgrobnu ploču (kat. br. 38). Aurelija Bavila vjerojatno je usvojen nakon što je oslobođen. Proces usvajanja oslobođenika nazivao se *adrogatio*, prema kojemu je oslobođenik dobivao oca, odnosno novo mjesto u familiji. Često je svrha takvog procesa bila osiguravanje nasljednika.¹³⁵ Nepoznatom su vojniku stelu podigli njegov oslobođenik Felik (kat. br. 56) i plaćenik Fronton.

Na tri su natpisa poznati statusi patrona koji nisu bili vojnici. Jedinstven status patrona nalazimo na sarkofagu Tita Flavija Krispina (kat. br. 44). Njemu i njegovoj majci Ulpiji Gemelini sarkofag je podigao Krispinov oslobođenik Tit Flavije Eutihid. Njegov je patron naveden kao dekurion municipija *Brigetio*. Osim toga, imao je pravo na javnoga konja (*equus publicus*), što znači da je bio član viteškog reda. Viteškom je redu pripadao i Postumije Leon, kojemu je njegov brat Postumije Ahilej dao izraditi nadgrobnu ploču, uz pomoć oslobođenika s nerestituiranim imenom (kat. br. 28). Postumije Leon bio je *proximus libellorum sacrorum*. Unutar carske administracije ranije je zabilježen odjel nazvan *libelli sacri* ili *sacri libelli*, u kojem je djelovao i Postumije Leon. Patron je vjerojatno umro u Sirmiju tijekom službene dužnosti obavljajući posao za cara.¹³⁶ Iako se unutar korpusa nalaze patroni koji su najčešće bili u vojničkoj službi, zabilježen je slučaj u kojemu su patroni i sami nekada bili robovi. Takav je sarkofag Marka Aurelija (kat. br. 39). On je bio osoba visokog statusa među oslobođenicima, zabilježni augustal kolonije Akvinko. Sarkofag mu je dalo izraditi čak pet osoba, od kojih su Augend i Amand navedeni kao njegovi oslobođenici i oporučni nasljednici. Pri tom im je pothvatu pomogao još jedan oslobođenik, Decimije Dionizije, koji je i sam augustal Akvinka. Ovim je oslobođenicima sukomemorator bio i Aurelije Papije, veterani iz legije II. *Adiutrix*.

Statuse ili zanimanja ostalih patrona ne prepoznajemo iz ostalih natpisa koje su podigli oslobođenici. Svoje patronu Apru Atiutoru stelu je podigao njegov oslobođenik Perzej, uz pomoć pokojnikove majke Vomere Prokule (kat. br. 36). Status patrona ne znamo ni iz ulomka stele koju je podigao oslobođenik i nasljednik Marko Ulpije Firm (kat. br. 54). Isti je slučaj s ulomkom stele koju je podigao oslobođenik Nonije (kat. br. 55). Jedini slučaj prilikom kojeg je oslobođenik podigao spomenik isljučivo patroni jest stela Septimije Solije, koju je podigao Septimije Seneikon (kat. br. 25). Ovoj skupini pripada i stela koju su podigli suoslobođenici Sekund i Primitiva (kat. br. 58).

Pet je natpisa prilikom kojih su oslobođenici komemorirali osobe koje nisu njihovi patroni. Od toga su dva natpisa podigli oslobođenici svojim suprugama i suoslobođenicama.

¹³⁵ J. F. Gardner, *The adoption of Roman freedmen*, Phoenix 43, 1989, str. 246-249.

¹³⁶ Riel 2001, str. 296.

Prvi je od njih natpis sa stele koju je podigao Gaj Julije Sukceso svojoj suoslobođenici i supruzi Juliji Primili (kat. br. 20). Drugi je natpis Tita Flavija Feliciona, akvinškog augustala, koji je podigao stelu sebi i supruzi i suoslobođenici Flaviji Sekundini te njihovoj djeci (kat. br. 11). Sljedeći su natpis (kat. br. 22) dali izraditi oslobođenici Batal i Lukon, a na njemu se spominje više osoba. Jedna je od njih već spomenuta oslobođenica Osa te bračni par Demijunk i Angulata. Osa je vjerojatno bila Demijunkova oslobođenica, stoga se nepravilan genitiv njegova imena vjerojatno odnosi na klearsku grešku. Ovoj skupini pripada i već spomenuti natpis Aula Vetija Krescenta (kat. br. 53) kojemu je njegova oslobođenica podigla spomenik. Pri tom joj je pomogao i prijatelj Lucije Vipstan Senekion, koji je i sam bio oslobođenik, ali ne istog patrona. Usamljen slučaj pri kojemu ne znamo tko je komemorator oslobođenika, nalazimo na steli oslobođenika Euhelpista (kat. br. 43).

U drugu grupu nadgrobnih spomenika smještamo one u kojima su oslobođenici u ulozi pokojnika. Prvi je od njih nadgrobna ploča podignuta oslobođeniku Atiju Germanionu (kat. br. 1). Iako znamo da ju je podigao Apulej Bazilej, ne znamo u kakvom su oni bili odnosu. Sljedeći je natpis sa stele oslobođenika Lucija Vepintanija iz Akvinka (kat. br. 10). Stelu su podigli stanovnici *Agrippinenses Transalpini*, odnosno stanovnici rimske kolonije na području današnjeg Kölna (ant. *Colonia Claudia Ara Agrippinensium*). To nije jedini spomenik iz Akvinka na kojima se spominju, ali je jedini koji ima veze s oslobođenikom. Oni su ga izričito naveli kao kolegu iz kulta *Salus Augustorum*.

Nasuprot tome, nekoliko je slučajeva u kojima su drugi oslobođenici ili oslobođenice dizale spomenike oslobođencima. Tako su stelu oslobođenika Gaja Julija Eurita podigla njegova dva suoslobođenika i brata Krispin i Link (kat. br. 45). Naravno, u ovu skupinu možemo ubrojiti već spomenute natpise na kojima se zabilježene oslobođenice, a podigle su natpis oslobođeniku (kat. br. 32, 40). Potonjoj se komemoraciji pridružio i suoslobođenik Paulin (kat. br. 40). Dva su slučaja u kojima komemoratorice nisu izrijekom navedene kao oslobođenice, već njihov status pretpostavljamo prema njihovom imenu. Prvi je od njih stela podignuta oslobođeniku Juliju Atenu, kojemu je patron bio centurion legije X. *Geminae* Julije Krescent. Stelu je podigla Atenova supruga Julija (kat. br. 46).. Za drugi slučaj pretpostavljamo da se radi o oslobođenici, Okuziji Fil[---]. Ona je Okuziju Kandidu i njihovom patronu Luciju Okuciju Domicijanu podigla stelu (kat. br. 60). Članovi obitelji stelu su podigli Skorilonu, Resatovom oslobođeniku iz Dacije (kat. br. 50). To su učinili Kvint i Ankulata, njegovi otac i kći. Sličan je slučaj Getula, Aterigova oslobođenika, kojemu su stelu podigla braća i nasljednik

Arkton (kat. br. 18). Stela oslobođenika Feliciona, podrijetlom Panonca (kat. br. 57) spominje osobu s nerestituiranim imenom kao komemoratora, i njegovu ili Felicionovu kćer Klaudiju.

Na samo je dva natpisa nadgrobnog karaktera zabilježen slučaj u kojem patron podiže spomenik oslobođeniku. Prvi je od njih liječnik iz Antiohije Sekst Pompej Karp, koji je sebi i svome oslobođeniku Pompeju Marcelu (kat. br. 48) izradio sarkofag. Drugi je natpis s izgubljenog sarkofaga oslobođenika Pompuleniya Adaukta (kat. br. 49), koji je postavio njegov patron Pompuleniye Junije, centurion legije II. *Adiutrix*.

6.4.2. Votivni natpisi

Unutar donjopanonskog korpusa natpisa na kojima se spominju oslobođenici, 14 je potvrđenih votivnih spomenika (kat. br. 3, 4, 5, 6, 9, 13, 19, 21, 26, 27, 33, 34, 35, 61). Svi su navedeni spomenici are, osim jednog građevinskog ulomka (kat. br. 26). Jednak broj oslobođenika spominje se na tim spomenicima u ulozima naručitelja. Potrebno je istaknuti i da su svi natpisi sa spomenom oslobođenika iz Murse zavjetnog karaktera.

Oltari su podignuti za 7 različitih božanstava. Najčešće je posvećen *Iovi Optimo Maximo*. U četiri je slučaja posvećen Jupiteru samostalno. Oltar iz Murse Jupiteru podigao je carski oslobođenik Fortunat (kat. br. 6). Jednako malo podataka pruža Viktor, Resatov oslobođenik (kat. br. 13), koji je istom formulom u Akvinku Jupiteru podigao oltar. Rječitiji su bili oslobođenici Imbras (kat. br. 9) i Flavije Filip (kat. br. 19). Imbras je Jupiteru podigao oltar za zdravlje svog patrona Lucija Kornelija Latinijana, carevog legata s propretorskim ovlastima. Isti je legat već potvrđen na vojnoj diplomi koja njegovu upravu smješta u 119. godinu¹³⁷, pa tako i datiramo ovaj oltar. Visokorangiranog patrona imao je i Flavije Filip, kojemu je za zdravlje podigao oltar Jupiteru. Njegov patron Tit Flavije Martin bio je dekurion kolonije Murse i prefekt kolegija centonarija, odnosno tekstilaca. Osim toga, bio je predodređeni duumvir (*Iivir designatus*). U petom je slučaju oltar posvećen *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iun(oni) Reg(inae)*. Oltar je podigao oslobođenik Viktorin, Teokratov oslobođenik (kat. br. 34).

Nakon Jupitera, oslobođenici su oltare najčešće zavjetovali Mitri, kao jednom od popularnijih božanstava kod robova i oslobođenika.¹³⁸ U Donjoj Panoniji oslobođenici su mu podigli oltare 4 puta (kat. br. 5, 21, 33, 35). Ipak, ne oslovljavaju ga svi identično. Gaj Julije Primo podigao je oltar u Akvinku s posvetom *I(nvicto) d(eo)*. Učinio je to za zdravlje svoga patrona, kvinkvenala i dekuriona kolonije Akvinko, Gaja Julija Viktorina. Sami kvinkvenali

¹³⁷ W. Eck, *Hadriscche Konsuln Neue Zeugnisse aus Militärdiplomen*, Chiron 32, 2002, str. 483.

¹³⁸ M. Clauss, *The Roman Cult of Mithras: The God and His Mysteries*, New York 1990, str. 39.

često se spominju kao predstojnici kolegija u istočnjačkim kultovima, no treba ih razlikovati od municipijskih magistrata.¹³⁹ Viktorina bismo trebali priključiti ovoj drugoj skupini. S inverziranom formulom *D(eo) I(nvicto)* u Akvinku je oltar podigao oslobođenik Kornelije Abaskant (kat. br. 33). Njegov je patron Kornelije Paulije, nekadašnji *primus pilus* legije II. *Adiutrix*. Treća je formula na oltaru navedena kao *D(eo) S(oli) I(nvicto) M(ithrae)*, a oltar je u Intercisi zavjetovao Ata, Vervicijev oslobođenik (kat. br. 21). Posljednji oltar podignut je *S(oli) I(nvicto) M(ithrae)* u Akvinku, a za zdravlje Seksta Juventa zavjetovao ga je oslobođenik Panonije (kat. br. 35).

Ostalim je božanstvima oltar zavjetovan po jedanput. Oltar iz Murse nosi posvetu *Deo Aeterno*, a podigao ga je oslobođenik Publije Elije Eutih (kat. br. 4). Ovo je božanstvo u literaturi različito identificirano, a najčešće je zabilježeno u Daciji i dunavskim provincijama. U Srbiji je zabilježen jedan ovakav slučaj koji povezuju s kršćanima u 2. st.¹⁴⁰ *Deus aeternus* ponekad se veže uz različite istočnjačke bogove poput sirijskih Dolihena ili Baalšamina.¹⁴¹ Ipak, u ovom je slučaju možda riječ o Jahvi, a takav se trag pojavljuje na još jednom natpisu iz Intercise koji spominje arhisinagoga.¹⁴²

Jedinstven je i natpis s oltara kojeg je posvetio oslobođenik Flavije Konstancije (kat. br. 27). On je podigao oltar u Sirmiju s formulom *Bono Evento*. Pošto je početni dio natpisa oštećen, dio autora smatra kako bi na početku trebala stajati riječ *templum*, pa bi time potvrdili postojanje hrama Dobrom Ishodu u Sirmiju.¹⁴³ To je personificirano rimsko božanstvo u početku bilo povezano s poljoprivredom, no za principata je postalo više povezano s općenitim konceptom uspjeha.¹⁴⁴ Unatoč tome što nema arheološke potvrde o postojanju hrama, možemo ustvrditi kako je Flavije Konstancije dao obnoviti jednu građevinu povezanu s navedenim božanstvom. Učinio je to za zdravlje sirmijskog vijeća. Ukoliko je restitucija točna, vijeće je kolektivno bilo Konstancijev patron. On je nakon oslobađanja ostao povezan s tim vijećem, sudjelujući u obnovi, i obavljajući poslove kao *custor* božice Majke.

U Akvinku je podignut oltar *Marti Auggustorum* (kat. br. 3). Oltar je podigao carski oslobođenik Apolaust u drugoj polovici 2. st. Ovakva je posveta Marsu u rimskoj epigrafiji

¹³⁹ I. Bilogorac Vrčić, Kvinkvenali u službi kolegija istočnjačkih kultova u Rimskome Carstvu, Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 44, 2012, str. 133-141.

¹⁴⁰ R. Zotović, *Four Rare and Unusual Dedications From Areas of Viminacium and Nais*, Chinese Business Review 17/2, 2018, str. 101.

¹⁴¹ Y. Ustinova, *The supreme gods of the Bosporan Kingdom*, Leiden 1998, str. 251.

¹⁴² Ž. Demo, *Od nepobjedivog suca do suca pravde: Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 1994, str. 43.

¹⁴³ Mirković 1998, br. 1; J.J. Wilkes, *The Roman Danube: An Archaeological Survey*, JRS 95, 2005, str. 142.

¹⁴⁴ L. Richardson, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, John Hopkins Univeristy 1992, str. 60.

rijetka i još nije u potpunosti rastumačena.¹⁴⁵ Natpis sa sličnom posvetom pronađen je u Kneževim Vinogradima, no tamo stoji oznaka *Marti Augusti*.¹⁴⁶ Taj se natpis dovodi u vezu s vojničkim kultovima, te kao takav oltar koji je podigao Apolaust ne može biti interpretiran.

Posljednji je oltar (kat. br. 61) podigao oslobođenik Sineka, Aukov oslobođenik. Iako je oltar iz Nasuprotnog Akvinka izgubljen, natpis nam je ostao sačuvan u prijepisu. Sineka je oltar zbog zavjeta podigao božici Liberi. Osim toga, Sinka je bio i sevir u Avkinku, a zabilježen je na natpisu koji nije dio korpusa carskog kulta. Restitucija i točan prijepis izgubljenog natpisa nisu sigurni, stoga trebamo biti oprezni prilikom sigurnog atribuiranja ovog oltara navedenom božanstvu. Ipak, poznato je da su Liberu (*Bacchus*) i Liberi podizani spomenici diljem Panonije, pa bi i ovaj natpis mogao ući u pripadajući korpus.¹⁴⁷

6.4.3. Statusni i društveni položaji unutar oslobođeničkog sloja u Donjoj Panoniji

Iako su na natpisima diljem Carstva oslobođenici često spominjali poslove koje su obavljali za svoje patrone ili vlastite poslove kojima su se bavili, oslobođenici Donje Panonije na tek nekoliko spomenika spominju javne ili društvene strukture kojih su bili članovi.

Najznačajnija im je uloga bila unutar kolegija sevira. Kao što je rečeno u 4. poglavlju, reorganizacijom kulta *compitales* početkom principata namijenjena mu je svrha štovanje princepsa. Nastala su različita tijela diljem Italije i provincija: *ministri Augusti*, *ministri Fortunae Augustae*, *seviri Augustales*. Većina povjesničara smatra da su oformljeni kako bi car pridobio oslobođenike na svoju stranu i pomoću njih širio propagandu, ali im i dao okvir za djelovanje.¹⁴⁸ Augustalima je kroz tu instituciju ponuđen alternativni *cursus honorum*. Njihov je stalež tako smješten ispod dekurionskog, ali iznad plebejaca.¹⁴⁹

U Donjoj su Panoniji zabilježena 3 augustala i 1 sevir, na tri različita spomenika. Prvi je od njih Tit Flavije Felicion, zabilježen na vlastitoj steli (kat. br. 11) iz Akvinka, podignutoj oko prve trećine 3. st. Za sebe navodi da je bio akvinški augustal. Osim sebe, na steli je zabilježio i vlastitu suprugu i suoslobođenicu Flaviju Sekundinu, te njihovo četvero djece i jednu unuku. Drugi je akvinški augustal Marko Aurelije, koji je zabilježen na sarkofagu iz Akvinka (kat. br. 39). Osim njega kao pokojnika, kao komemorator navodi se još jedan akvinški

¹⁴⁵ N. Gavrilović, *The cult of Mars in Central Balkans: A Roman or Romano-Celtic deity*, u: J. Alberto Arenas-Esteban (ur.), *Celtic religion across space and time*, Toledo 201, str. 266-282.

¹⁴⁶ Lj. Perinić Muratović, *Vojnički kultovi u Mursi*, VAMZ 36, 2013., str. 97-112.

¹⁴⁷ A. Rendić-Miočević, M. Šegvić, *Religions and Cults in south Pannonian regions*, u: F. Jenő (ur.), *Religions and Cults in Pannonia*, Szekesfehervar 1998, str. 9.

¹⁴⁸ Zanker 1975, str. 282.

¹⁴⁹ Mouritsen 2011, str. 251.

augustal, Decimije Dionizije. Sarkofag je datiran između 200. i 220. godine. Iz tog razloga, moguće je da su potonja dva augustala poznavala Tita Flavija Feliciona i djelovali u istoj skupini kao i on. Ova su tri augustala bila članovi iste skupine, a funkcija im je bila štovanje carskog kulta i širenje imperijalne propagande.¹⁵⁰ Posljednji sevir iz Donje Panonije jest Sineka, Aukov oslobođenik iz Akvinka. Zabilježen je na izgubljenom oltaru kojeg je podigao Liberi (kat. br. 61), a za sebe navodi da je sevir akvinške kolonije. Oltar je datiran u 3. st. Iako za sebe navodi da je sevir, vjerojatno nije pripadao skupini u kojoj su djelovala prethodno navedena trojica augustala. Naime, Sineka je bio „obični“ sevir, koji se u svome gradu iskazivao sudjelujući u javnom životu kroz javne radove, organiziranje igara, različita davanje i sl.¹⁵¹

Na još nekoliko mjesta možemo odrediti pozicije na kojima su djelovali oslobođenici iz Donje Panonije. Prvi je od njih Lucije Vepintanija (kat. br. 10), koji je bio član kulta *Salus Augustorum*. Moguće je da je Vepintanija bio vilik, jer su oni često sudjelovali u podizanju spomenika koji su štovali carskog genija i *numen* Augusti.¹⁵² Takav je kult bio i *Salus Augustorum*.

Drugi je oslobođenik s navedenom pozicijom Flavije Konstancije (kat. br. 27) iz Sirmija. On je bio oslobođenik sirmijskoga vijeća, te je do oslobađanja za vijeće vjerojatno obavljao različite poslove vezane uz njihov rad. Konstancije za sebe navodi da je *custos Matris deae*. Njegova je daljnja služba, dakle, imala funkciju vezanu uz religiju. Konstancije je vjerojatno financijski profitirao služeći sirmijskom vijeću, jer se profilirao kao obnovitelj hrama Dobrom Ishodu ili neke strukture vezane uz to božanstvo.

Jedan od oslobođenika čiji status poznajemo jest onaj Publija Elija Respektijana (kat. br. 32). On je bio oslobođenik veterana Domicija iz Akvinka, i oslobođen je prije 30 godine, jer je upravo s toliko godina i umro. Respektijan je bio članom kolegija centonarija. *Collegium centonariorum* se kroz historiografiju često prilično zbunjujuće promatralo kao udruženje vatrogasaca, radnika u tekstilnoj industriji ili kao statusnu grupu. Ipak, posljednja istraživanja pokazuju da je ovo udruženje imalo dvostruku ekonomsko-socijalnu funkciju.¹⁵³ Prva je dimenzija obuhvaćala udruženje preprodavača tekstila, ponajviše vune, koji su nabavljali i opskrbljivali urbane centre materijalom. Kao takvi, bili su i jedan od glavnih opskrbljivača vojske u toj vrsti robe. Na temelju toga, stvorili su snažne mreže, na temelju kojih su od države

¹⁵⁰ Bekavac, Miletić 2018, str. 162.

¹⁵¹ Bekavac, Miletić 2018, str. 142.

¹⁵² C. Jesper, *Villici and Roman estate managers until 284*, Rim 1995, str. 82.

¹⁵³ J. Liu, *Collegia Centonariorum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West*, Boston 2009. Dalje u tekstu: Liu 2009.

dobivali i posebne povlastice. Takva karakteristika transformira ekonomsku dimenziju u društvenu, koja je članovima kolegija omogućavala sudjelovanje u različitim ceremonijama i ritualima, javnom djelovanju, pogrebima za članove i sl.¹⁵⁴ Članovi kolegija nisu bili isključivo oslobođenici, već su mogli doći iz bilo kojeg sloja društva, osim robovskog. Stoga se uz Respektijana, na oltaru Jupiteru iz Murse spominje i patron Tit Flavije Martin (kat. br. 19), kojemu je za zdravlje podigao njegov oslobođenik Flavije Filip. Martin je bio *praefectus collegii centonariorum*, ali istovremeno i dekurion kolonije Murse te predodređeni duumvir. Oba natpisa pokazuju koliko je široko moglo biti članstvo kolegija, ali i koliko su se mogle ispreplesti političko-ekonomske veze koje bi članovima kolegija mogle ići u korist.

Četvrta osoba koja se spominje uz određenu skupinu ili kolegij jest Klaudije Irena, koja je u ime kolegija Cerere podigla patronu stelu. Njezin je patron bio Tit Klaudije Dasije, veteran II. legije *Adiutrix*. Cerera je božica čiji se kult veže uz selo, poljoprivredu i žitarice. Osim toga, Cerera je bila zaštinica i vjenčanja, ljudske plodnosti i majčinstva.¹⁵⁵ U njemu su uglavnom sudjelovale samo žene. Ovaj je kolegij bio jedan od njih nekoliko (uz *collegium fabrum*, *collegium centonarioum*, *collegium veteranorum* i *collegium cultorum*) koji su veteranima omogućavali ukope za veterane i imigrante, i upravo je taj kolegij pomogao Klaudiji Ireni podići stelu svome patronu.¹⁵⁶ Osim u Akvinku, u Panoniji je ovaj kult zabilježen još i u Sisciji.¹⁵⁷

Kao posljednja skupina među oslobođenicima Donje Panonije izdvajaju se carski oslobođenici. Kao skupina koja je uživala povjerenje cara, a s time i kontakte koji su pružali društvenu i političku moć, ovaj se sloj izdvajao iz tipičnog oslobođeničkog sloja. Među oslobođenicima unutar kataloga zabilježena su tri carska oslobođenika, uz mogućnost jedne oslobođenice (kat. br. 3, 6, 40).

Prvi je od njih carski oslobođenik Apolaust, koji je u Mursi podigao oltar Marsu (kat. br. 3). Točna se dedikacija navodi kao *Marti Auggustorum*, što vjerojatno označava da princeps djeluje s Marsovim odobrenjem i potporom.¹⁵⁸ Izako ne znamo zbog čega je Apolaust podigao ovaj natpis, jer se štovanje Marsa očituje uglavnom kod vojnika, moguće je da ga je podigao za sreću u ratovanju ili pobjedi caru Marku Aureliju, jer je natpis datiran u doba njegove vladavine.

¹⁵⁴ Liu 2009, str. 294-301.

¹⁵⁵ I. Matijević, A. Kurilić, *Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone*, *Opuscula archaeologica* 35, 2011, str. 135-136. Dalje u tekstu: Matijević, Kurilić 2011.

¹⁵⁶ Liu 2009, str. 295.

¹⁵⁷ M. Sanader, *O antičkim kultovima u Hrvatskoj*, VAPD 101, 2008, str.178.

¹⁵⁸ Matijević, Kurilić 2011, str. 136.

Drugi je carski oslobođenik također zabilježen na oltaru iz Murse (kat. br. 6). Oslobođenik Fortunat podigao ga je Jupiteru Najboljem i Najvećem. Kao i u prethodnom slučaju, nedostaje donji dio oltara pa je nemoguće ustvrditi točan razlog Fortunatova podizanja ovog oltara iz druge polovice 2. ili prve polovice 3. st.

Posljednji carski oslobođenici zabilježeni su na sarkofagu iz Akvinka (kat. br.). Jedan je od njih Aurelije Faont, koji je bio zapovjednik nosača. Nosači su prenosili cara, carsku obitelj ili službene osobe visokog ranga, u Akvinku je takvim odredom upravljao upravo Faont, za vremena Elagabala ili Aleksandra Severa. Smatram kako je njegova supruga Aurelija Euprepija također bila carska oslobođenica, zbog zajedničkog gentilicija, ali i kognomena koji je svojstven robovima. U postavljanju sarkofaga sudjelovao je i njihov oslobođenik Paulin.

6.4.4. Godine života

Pošto je većina spomenika na kojima se spominju oslobođenici u Donjoj Panoniji nadgrobno-karaktara, nije neobično da na natpisu stoji životna dob preminulog. Na temelju toga, moguće je vidjeti u kojoj su dobi robovi bili oslobođani. Naime, za 16 oslobođenika znamo koliko su godina imali u trenutku smrti. Potrebno je spomenuti kako se u doba Rimskog Carstva vrijeme nije brojalo percipiralo toliko minuciozno¹⁵⁹, pa preminuli ponekad ni sami nisu znali koliko je određena osoba točno godina provela na Zemlji, te daju osobnu procjenu životne dobi nekog drugog, ovisno o bliskosti s tom osobom. Tako na steli iz Intercise možemo vidjeti kako su Demijunk i Angulata oboje doživjeli 100. godinu. Ipak, kada je broj manje okrugao, možemo pretpostaviti da se radi o točnom broju godina preminule osobe.

Prema *lex Aelia Sentia*, rob nije smio biti mlađi od 30 godina prilikom oslobađanja.¹⁶⁰ Od 16 oslobođenika čija je dob zapisana na natpisima Donje Panonije, dvoje ih je mlađe od 30 godina. Prvi je od njih Getul (kat. br. 18), koji je umro u 16. godini. Druga je Julija Primila, preminula s 25 godina. Razlozi njihovi smrti nisu nam poznati, a stoga ni razlozi ranijeg oslobađanja.

Graničnu 30. godinu doživjelo je troje oslobođenika: P. E. Respektijan (kat. br. 32), G. J. Eurit (kat. br. 45) i Valerija Severa (kat. br. 52), s kojom je pokopana i njezina petogodišnja kći Valerija Sibula. Tek nešto kasnije, u 35. godini, preminula je Ingeuova oslobođenica Stacija.

¹⁵⁹ S. L. Macey, *The Concept of Time in Ancient Rome*, International Social Science Review 65, sv. 2, 1990, str. 78.

¹⁶⁰ Bradley 1994, str. 156.

Zrelost je doživjelo sedmero oslobođenika: Atije Germanion (kat. br. 1), Skorilon (kat. br. 50) i L. Okuzije Kandid (kat. br. 60) poživjeli su 40 godina, dok ih je akvinški augustal Marko Aurelije nadživio jednu godinu. Urbana (kat. br. 18) i A. Vetije Krsecent (kat. br. 53) doživjeli su 50 godina, a Flavija Sekundina 55 (kat. br. 11). Uz nju je pokopan i njezin sin Tit Flavije Felicisim koji je doživio 23 godine.

Starost je doživjelo samo troje oslobođenika. Felicion (kat. br. 57) je imao 65, Lucije Vepintanija 70 (kat. br. 16), a Saudila čak 80 godina (kat. br. 30) kada su preminuli.

Na temelju toga, prosječna dob oslobođenika u Donjoj Panoniji iznosi 44 godine.

6.5. Analiza imena oslobođenika Donje Panonije

Analiza imena oslobođenika koji se spominju na epigrafskim spomenicima Donje Panonije obuhvaća nekoliko dijelova. Ona će sadržavati odvojene sastavnice rimskog imena: predime, gentilicij i kognomen. Osim toga, izdvojeno je poglavlje koje govori i o podrijetlu pojedinih robova.

Imena oslobođenika posebna su upravo zato što ona nose okosnicu identiteta oslobođenog roba, pružajući mu pravnu i životnu transformaciju. Rob bi obično nosio jedno ime (*cognomen*), koje bi mu dodijelio njegov vlasnik. Procesom manumisije, oslobođenik bi stekao pravo na puno rimsko ime.¹⁶¹ Od svoga bi patrona dobio identično predime (*praenomen*) i gentilicij (*nomen*). U simboličkom je značenju ovaj proces označavao obiteljsko ime koje je sa sobom nosilo ugled i čast, ovisno o nasljeđu.¹⁶² Osim što je procesom manumisije rob postao slobodan, on je simbolički ponovno rođen, pri čemu bi u odnosu na patrona (simboličkog oca) mogao u imenu izraziti i pseudofilijaciju.¹⁶³ Ukoliko se oslobađalo ropkinju, ona ne bi nasljeđivala predime, već samo gentilicij u ženskom obliku.

6.5.1. *Praenomen*

Oslobođenici bi od svog patrona uz *nomen* naslijedili i *praenomen*. Stoga je prilikom analize izdvojen i pretpostavljeni *praenomen* ustanovljen na navedenom patronu pojedinog oslobođenika. Ipak, za svako će predime biti navedeno u kojoj je količini ono spomenuto izravno, a u kojoj izvedeno iz patronova predimena. Od 83 osobe s oslobođeničkim statusom

¹⁶¹ Mouritsen 2011, str. 39.

¹⁶² *ibid.*

¹⁶³ *ibid.*, str. 42.

moramo isključiti oslobođenice koje od svoga patrona nisu nasljeđivali predime. Stoga nam od preostalih 68 oslobođenika ostaju 34 slučaja predimena koja su preostala na natpisima Donje Panonije. U većem su broju (18) ona eksplicitno spomenuta, dok su u samo nešto manjem broju (16) ona prepoznata iz imena spomenutog patrona. Sva su predimena navedena eksplicitno, osim predimena *Sextus* koje se dva puta javlja kod patrona pojedinih oslobođenika.

Sačuvani su natpisi s 9 različitih predimena. Najčešće predime koje su nosili oslobođenici zabilježeni na epigrafskim spomenicima Donje Panonije jest *Marcus* (kat. br. 2, 15, 23, 31, 39, 54). Eksplicitno se javlja 4 puta, dok se 6 puta pretpostavlja. Jednak broj izravnih navoda pojavljuje se i u slučaju predimena *Caius* (kat. br. 5, 17, 20, 45, 47), dok su 3 puta izvedena. Treće po učestalosti predime jest *Titus* koje se navodi 2 puta, a izvodi 3 puta (kat. br. 11, 19, 44, 59). Četiri se puta pojavljuje predime *Lucius*, po dva puta eksplicitno i izvedeno (kat. br. 9, 10, 53, 60). Predime *Publius* zabilježeno je 3 puta (kat. br. 4, 16, 32). Po samo jedan put zabilježena su tri različita predimena: *Attius* (kat. br. 1), *Aulus* (kat. br. 53), *Servius* (kat. br. 42) i *Sextus* (kat. br. 48)

6.5.2. *Nomen gentile*

Kao što je slučaj s predimenima, oslobođenici su od patrona nasljeđivali gentilicij, koji je nosio okosnicu njihova novonastalog identiteta. Taj se fenomen potvrđuje u većem broju zabilježenih gentilicija, koji se često navodi i bez predimena. Oslobođenici zabilježeni na epigrafskim spomenicima Donje Panonije nose 24 različita gentilicija. Ukoliko gentilicije usporedimo s izravnim i neizravnim navođenjem predimena, primjetit ćemo da je takav odnos u slučaju gentilicija mnogo širi: 50 je puta gentilicij naveden izravno, dok je 10 puta izveden iz imena patrona. Na temelju gentilicija oslobođenika možemo zaključiti odakle su došli njihovi patroni ili njihovi preci, ali i u koje je doba dolazilo do jačanja i slabljenja ropstva, odnosno manumisije. Najčešće nalazimo carske gentilicije kod oslobođenika, neovisno o tome je li im patron bio car ili građanin. Najzastupljeniji je carski gentilicij *Aurelius*, koji se pojavljuje čak 9 puta. Nakon njega slijede carski gentiliciji *Iulius* kod 8 oslobođenika, *Flavius* kod 7, *Aelius* kod 5, *Claudius* kod 4, *Ulpus* kod 2 oslobođenika, a *Septimius* kod 1 oslobođenika. Gotovo identičan poredak zastupljenosti carskih gentilicija na epigrafskim spomenicima Panonije

zabilježio je A. Mócsy u svojoj *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannkriegen*, pri čemu je u njegovoj analizi gentilicij *Aelius* češći od gentilicija *Flavius*.¹⁶⁴

Aelius je carski gentilicij koji se Carstvom širi tijekom vladavine careva Hadrijana i Antonina Pija. Široko je rasprostranjen u dunavskim provincijama, od kojih najviše u samoj Panoniji gdje je potvrđen 323 puta.¹⁶⁵ Na tri se natpisa (kat. br. 4, 14, 32) spominje pet oslobođenika Elijevaca. Spomenici potječu iz područja čija su administrativna prava proširena upravo za Hadrijana. Oltar Publija Elija Eutiha (kat. br. 4) potječe iz Murse. Iz Akvinka je stela koju je svojim patronima podigao oslobođenik Elije Donat (kat. br. 14), kao i sarkofag (kat. br. 32) Publija Elija Respektijana, oslobođenika iz kolegija centorijata kojemu su spomenik podigle njegove suoslobođenice Elija Fortunata i Elija Ingunea.

Annius je gentilicij koji se u Panoniji pojavljuje 17 puta. Podrijetlo imena je vjerojatno Među oslobođenicima Donje Panonje spominje se na samo jednom natpisu (kat. br. 2). Dvojica oslobođenika centuriona Marka Anija, Asklepije i [---]sijan, podigli su stelu svome patronu u Akvinku. Ovaj se gentilicij najčešće pojavljuje u Hispaniji¹⁶⁶, a spomen mjesta *Luco Augusti* koje se nalazilo u Tarakonskoj Hispaniji potvrđuje podrijetlo navedenog patrona. A. Mócsy napominje kako se u Donjoj Panoniji tijekom 3. st. ovaj gentilicij javlja uglavnom kod orijentalaca.¹⁶⁷

Attius je gentilicij najčešće zabilježen u Italiji i Galiji, dok je u Panoniji zabilježen 11 puta.¹⁶⁸ U Donjoj je Panoniji zabilježen samo jedan oslobođenik s navedenim gentilicijem. Stelu u Sopianama (kat. br. 1) Atiju Germanionu podigao je Apulej Bazilej krajem 2. ili početkom 3. st.

Auccius je rijedak gentilicij, a većina inačica potječe iz Narbonske Galije.¹⁶⁹ Pošto je gentilicij poznat s prijepisa izgubljenog natpisa, postoji mogućnost da nije pravilno pročitano. U *OPEL-u* najbliža inačica ovog gentilicija jest *Aucius*. Gentilicij akvinškog sevira Sineke tako

¹⁶⁴ A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budimpešta 1959, str. 113-114. Dalje u tekstu: Mócsy 1959.

¹⁶⁵ *OPEL I*, str. 26, s.v. *Aelius*.

¹⁶⁶ *OPEL I*, str. 56, s.v. *Annius*.

¹⁶⁷ Mócsy 1959, str. 151.

¹⁶⁸ *OPEL I*, str. 90, s.v. *Attius*.

¹⁶⁹ *OPEL I*, str. 56, s.v. *Aucius*.

pronalazimo neizravno, prema njegovom patronu, na natpisu s oltara Liberi (kat. br. 61), kojeg je oslobođenik dao podići u 3. st.

Aurelius je carski gentilicij koji se isprva počeo širiti za vladavina Marka Aurelija i Komoda. Gentilicij se još više proširio od 213. godine, kada je car Karakala uredbom *Contitutio Antoniniana* svakom slobodnom muškom stanovniku Carstva osigurao građanstvo.¹⁷⁰ Ovaj se *nomen* najčešće javlja u Panoniji, čak 738 puta.¹⁷¹ Sukladno tome, i među oslobođenicima u Donjoj Panoniji najčešće se javlja upravo ovaj gentilicij. Na pet se natpisa (kat. br. 7, 37, 38, 39, 40) javlja 9 osoba sa statusom oslobođenika. Prva je od njih Aurelija Heraklija, koja je u podigla stelu patronu Aureliju Barbi, veteranu legije II. *Adiutrix*. Oslobođenik Aurelije Aristoment jednako je tako načinio sarkofag (kat. br. 37) za svoga patrona Aurelija Antonina, znakonošu iste legije. Treći je oslobođenik Aurelije Bavila, koji je podigao stelu (kat. br. 38) svome patronu i veteranu Aureliju Vibijanu. Sva tri spomenika navedenih Aurelijevaca datiramo u drugu polovicu 3. st. Četvrti natpis (kat. br. 39) spominje trojicu Aurelijevaca. Zabilježen je na sarkofagu Marka Aurelija [---], akvinškog augustala, a podigli su ga njegovi oslobođenici Augend i Amand, koji ovdje navode samo svoja *cognomina*. Jednak broj Aurelijevaca spominje se i na natpisu (kat. br. 40) sa sarkofaga carskog oslobođenika i zapovjednika nosača Aurelija Faonta. Natpis su mu podigli Aurelija Euprepija, za koju pretpostavljamo da je bila carska oslobođenica i njegov oslobođenik (Aurelije) Paulin. Oba sarkofaga datiramo u prvu polovicu 3. st., na što upućuje i spominjanje predimena oslobođenika.

Claudius je također carski gentilicij, a njegovi građani nose navedeno ime od vremena careva Klaudija i Nerona. Najveći broj nositelja navedenog gentilicija potvrđen je u dunavskim provincijama i Italiji. Od dunavskih provincija, upravo se u Panoniji nalazilo najviše Klaudijevaca, potvrđeno je njih 164.¹⁷² Takva statistika odgovara i broju oslobođenika u Donjoj Panoniji s gentilicijem Klaudije. Četiri su oslobođenika koji su na dva natpisa ostavili svoja imena. Prva je od njih Klaudije Irena (kat. br. 41) iz Akvinka, članica kolegija Cerere, koja je svom patronu i veteranu Tiberiju Klaudiju Dasu podigla stelu krajem 2. ili početkom 3. st. Na drugom se spomeniku (kat. br. 62) spominju čak trojica Klaudijevaca: Ursion, Urso i Ursijan.

¹⁷⁰ G. Alföldy, *Die Personennamen der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 46-47, s.v. *Aurelius*. Dalje u tekstu: Alföldy 1969.

¹⁷¹ OPEL I, str. 99, s.v. *Aurelius*.

¹⁷² OPEL II, str. 60, s.v. *Claudius*.

Oni su svome patronu i centurionu Klaudiju Prokulinu i njegovoj obitelji podigli stelu sredinom 3. st.

Comatius je gentilicij koji nalazimo vrlo rijetko, najčešće u Daciji, dok u Panoniji samo dva puta.¹⁷³ Jedan je od njih zabilježen na steli (kat. br. 16) iz Matrice, koju je podigao oslobođenik Publije Komacije Lamir. Podigao ju je svome patronu i veteranu dekurionske kohorte I *Alpinorum equitata* Publiju Komaciju Adjutoru.

Cornelius je gentilicij koji se najčešće javlja u Italiji i Hispaniji, dok se u Panoniji pojavljuje 27 puta.¹⁷⁴ U Donjoj Panoniji nalazimo tri natpisa oslobođenika Kornelijevac. Prvi je od njih (kat. br. 9) oslobođenik Imbras, koji je bio rob carskog legata *pro praetore* Lucija Kornelija Latinijana u Akvinku. Imbras je podigao oltar Jupiteru između 119. i 121. godine. Drugi se natpis (kat. br. 33) također nalazi na oltaru, ovaj puta Mitri, kojeg je podigao oslobođenik Kornelije Abaskant. Datiramo ga u široko razdoblje 2. i 3. st. Posljednji natpis (kat. br. 42) s gentilicijem Kornelije nalazi se na ulomku are koju je podigao oslobođenik Servije Kornelije u prvoj polovici 2. st.

Decimius je rijedak gentilicij, kojeg najčešće nalazimo u Lugdunumskoj Galiji i Italiji. Proizašao je iz gentilicija Decimus, a najčešće su ga nosili *eques singularis*.¹⁷⁵ U *OPEL*-u se ovaj gentilicij ne navodi za Panoniju.¹⁷⁶ Unatoč tome, potvrđen je na natpisu (kat. br. 39) sa sarkofaga augustala Marka Aurelija. Na njemu se spominje augustal Decimije Dionizije, koji je početkom 3. st. pomogao postaviti sarkofag.

Domitius je gentilicij koji je najrašireniji u sjevernoj Italiji, južnoj Galiji i Dalmaciji, dok ga u Panoniji najčešće nose orijentalci.¹⁷⁷ Nalazimo 21 zabilježen natpis s ovim gentilicijem u Panoniji. Samo je jedan oslobođenik s ovim gentilicijem zabilježen u Donjoj Panoniji, i to neizravno. To je Marko Domicije Konkordije, koji je svom patronu Marku Domiciju Superu i njegovoj obitelji podigao stelu u Intercisi. Datirana je u drugu polovicu 2. st.

¹⁷³ OPEL II, str. 69, s.v. *Comatius*.

¹⁷⁴ OPEL II, str. 76, s.v. *Cornelius*.

¹⁷⁵ Mócsy 1959, str. 154.

¹⁷⁶ OPEL II, str. 95, s.v. *Decimius*.

¹⁷⁷ Mócsy, 1959, str. 154.

Flavius je carski gentilicij, četvrti po redu prema zastupljenosti među carskim gentilicijma Donje Panonije. Počeo se širiti tijekom i nakon vladavine careva Flavijejske dinastije. Ovo je gentilno ime najčešće zabilježeno u Panoniji, Dalmaciji i Italiji.¹⁷⁸ U Donjoj je Panoniji zabilježeno 7 oslobođenika koji nose navedeni gentilicij, a natpisi koji ih spominju pronađeni su diljem provincije. Šestorica od njih nose predime *Titus*. Prvi je oslobođenik zabilježen na steli (kat. br. 11) Tita Flavija Felicion, augustala akvinske kolonije. Iako je bio sevir u Akvinku, stela je pronađena u logoru pomoćnih postrojbi *Ulcisia Castra*. Uz njega je zabilježena i njegova suoslobođenica i supruga Flavija Sekudina, kao i njihova djeca. Na drugom je spomeniku (kat. br. 19) zabilježen Tit Flavije Filip. On je u Mursi podigao oltar Jupiteru u čast svome patronu. Treći je oslobođenik s ovim gentilicijem čuvar božice Majke, Flavije Konstantin, koji je u Sirmiju podigao oltar (kat. br. 27) Dobrom Ishodu, za zdravlje sirmijskog vijeća. Sljedeći je Tit Flavije Eutihid, koji je svome patronu i dekurionu Titu Flaviju Krispinu (kat. br. 44) postavio sarkofag u Akvinku. Na sarkofagu (kat. br. 59) iz Kontra Akvinka zabilježeni su Flavijevci Antipater i Modest, koji su svome patronu također postavili sarkofag. Navedeni sarkofag datiran je u 2. st., dok sve ostale natpise na sarkofazima datiramo u 3. st.

Granius je gentilno ime češće zabilježeno u Italiji i Hispaniji.¹⁷⁹ U Panoniji ga pronalazimo samo 4 puta.¹⁸⁰ Dva su oslobođenika s ovim gentilicijem u Donjoj Panoniji, iako su neizravno navedeni. To su Martin i Felik, oslobođenici veterana Marka Granija Data iz grada Sufetule u Africi. Svome su patronu u Akvinku podigli stelu (kat. br. 15) u 2. st.

Herennius je gentilicij raširen uglavnom u Italiji i Hispaniji.¹⁸¹ U Panoniji je zabilježen 8 puta¹⁸², dok je samo jedan oslobođenik s ovim gentilicijem. To je Marko Herenije Helijs, zabilježen na steli iz Cibala (kat. br. 31), koju je podigao svome patronu i centurionu Marku Hereniju Valentu. Helijs je patron došao iz Salone, a oslobođenik mu je stelu podigao između 120. i 125. godine.

Iulius je carski gentilicij, drugi po zastupljenosti u Panoniji.¹⁸³ Široko je rasprostranjen po dunavskim provincijama, od čega u Panoniji čak 400 puta.¹⁸⁴ U Panoniji ovo gentilno ime od

¹⁷⁸ OPEL II, str. 145, s.v. *Flavius*.

¹⁷⁹ Alföldy 1969, str. 88, s.v. *Granius*.

¹⁸⁰ OPEL II, str. 170, s.v. *Granius*.

¹⁸¹ OPEL II, str. 178, s.v. *Herennius*.

¹⁸² *ibid.*

¹⁸³ Mócsy 1959, str. 147.

¹⁸⁴ OPEL II, str. 201, s.v. *Iulius*.

careva julijevsko-klaudijevske dinastije u početku širenja nose sjeverni Italici, dok ga kasnije nosi i domaće stanovništvo.¹⁸⁵ Gentilicij je široko rasprostranjen u Panoniji, što je vidljivo i u pronađenim slučajevima s imenima oslobođenika. U Donjoj je Panoniji zabilježeno 8 oslobođenika s ovim gentilicijem, od čega njih troje neizravno. Od sedmorice muških oslobođenika, čak šestorica nose preduime *Caius*. Prvi je od njih Gaj Julije Prim, koji je u Akvinku podigao oltar (kat. br. 5) Nepobjedivom Bogu u čast svome patronu, dekurionu i kvinkvenalu Gaju Juliju Viktorinu. Oltar je datiran u 198. godinu. Iduća je Julija Primila, Gajeva oslobođenica, kojoj je suoslobođenik Gaj Julije Sukces u Mursi podigao stelu (kat. br. 20) krajem 1. st. Na trećem su natpisu (kat. br. 45) čak trojica oslobođenika Gaja Julija. Jedan je od njih Gaj Julije Eurit, a kojemu su Krisipin i Link, koji za sebe tvrde da su suoslobođenici i braća, podigli stelu u 2. st. U Gorsiju je stelu (kat. br. 46) oslobođeniku Juliju Ateniju podigla njegova supruga Julija u prvoj polovici 2. st. Iako se ne navodi kao oslobođenica, vrlo je vjerojatno da su imali istog patrona, pa bismo i nju uvjetno mogli pribrojiti među oslobođenike Julijevaca. Posljednji oslobođenik nositelj gentilicija *Iulius* jest Amplijat, s neizravnim gentilicijem. Zabilježen je na ulomku stele (kat. br. 47) koju je podigao svojem patronu Gaju Juliju Omencijeju u Akvinku u 2. ili početkom 3. st.

Nonius je gentilicij vrlo raširen u diljem Carstva, ponajviše u Italiji, dok ga u Panoniji pronalazimo 8 puta.¹⁸⁶ Jedini nositelj tog imena u Donjoj Panoniji jest Nonije iz Akvinka (kat. br. 55), koji je nepoznatoj osobi dao podići stelu u drugoj polovici 2. st.

Ociusus je rijetko gentilno ime zabilježeno samo u Panoniji i Italiji.¹⁸⁷ U Panoniji ga nalazimo tri puta, od čega jednom ovaj gentilicij nosi oslobođenik. Lucije Okuzije Kandid podigao je stelu pronađena u Nasuprotnom Akvinku (kat. br. 60) svome patronu. Osim njega, spominje se i Okuzija Filu[---] za koji postoji mogućnost da je Kandidova oslobođenica. Za njih Mócsy tvrdi da potječu iz Akvileje.¹⁸⁸

Pompeius je vrlo raširen gentilicij, najčešće zabilježen u Hispaniji, Galiji i Italiji, dok se u Panoniji pojavljuje 12 puta.¹⁸⁹ Među oslobođenicima Donje Panonije samo jednom nalazimo ovo gentilno ime, i na sarkofagu Seksta Pompeja Marcela iz Akvinka (kat. br. 48). Svome oslobođeniku i sebi dao ga je izraditi liječnik iz Antiohije Sekst Pompej Karp. Ovo gentilno

¹⁸⁵ Mócsy 1959, 148.

¹⁸⁶ OPEL III, str. 104, s.v. *Nonius*.

¹⁸⁷ OPEL III, str. 111., s.v. *Ociusus*.

¹⁸⁸ Mócsy 1959, str. 253.

¹⁸⁹ OPEL III, str. 150, s.v. *Pompeius*.

ime do Marka Aurelija nose uglavnom doseljenici iz južne Galije i Italici, a kasnije Orientalci.¹⁹⁰ Navedeni oslobođenik pripada upravo ovoj drugoj skupini.

Pompulenus je gentilicij zabilježen samo u Panoniji.¹⁹¹ U Donjoj je Panoniji zabilježen jedan oslobođenik s tim gentilnim imenom, i to na steli iz Akvinka (kat. br. 49). Podigao ju je centurion Pompulenijski Junije svom oslobođeniku Pompulenijski Adauktu u drugoj polovici 3. st.

Septimius je gentilno ime prošireno u Panoniji i Italiji, proizašlo iz predimena *Septimus*. U Panoniji se pojavljuje 100 puta.¹⁹² Ipak, samo jedan oslobođenik u Donjoj Panoniji nosi ovo ime, a to je Septimije Senekion, koji je početkom 3. st. podigao stelu (kat. br. 25) svojoj patroni Septimiji Soliji u mjestu *Ulcisia Castra*.

Sextus je rijedak gentilicij, prema OPEL-u zabilježen samo u Dalmaciji i Galiji.¹⁹³ Proizašao je iz istovjetnog predimena. Ipak, u Donjoj se Panoniji spominje jednom, i to neizravno u slučaju oslobođenika Seksta Panonija, koji je podigao oltar Mitri (kat. br. 35) za zdravlje svog patrona Seksta Juventa. Oltar je datiran u 2. st.

Ulpus je carski gentilicij koji se javlja od vremena Trajana, a najviše je rašireno u dunavskim provincijama, od čega u Panoniji 209 puta.¹⁹⁴ U Panoniji to ime najčešće nosi latinizirano domaće stanovništvo koje je svoje građansko pravo stjecalo od Trajanove vladavine.¹⁹⁵ U Donjoj je Panoniji dvoje zabilježenih oslobođenika s ovim gentilnim imenom. Prva je od njih Ulpija Ter[tija?], zabilježena na steli iz Intercise podignute u prvoj polovici 2. st. (kat. br. 25). Osim nje, ovaj gentilicij nosi i oslobođenik Marko Ulpije Firm, koji je dao podignuti stelu nepoznatom patronu u Akvinku sredinom 2. st.

Valerius je vrlo raširen gentilicij, najčešće zabilježen u Italiji i Hispaniji, dok se u Panoniji pojavljuje 106 puta.¹⁹⁶ Općenito, ovaj je gentilicij najraširenije necarsko ime, a u dunavskim provincijama najčešće nose vojnici.¹⁹⁷ Samo je jedan oslobođenik zabilježen s ovim

¹⁹⁰ Mócsy 1959, str. 158.

¹⁹¹ OPEL III, str. 152, s.v. *Pompulenus*.

¹⁹² OPEL IV, str. 69, s.v. *Septimius*.

¹⁹³ OPEL IV, str. 80, s.v. *Sextus*.

¹⁹⁴ OPEL IV, str. 179, s.v. *Ulpus*.

¹⁹⁵ Mócsy 1959, str. 148.

¹⁹⁶ OPEL IV, str. 143, s.v. *Valerius*.

¹⁹⁷ Alföldy 1969, str. 131, s.v. *Valerius*.

gentilicijem u Donjoj Panoniji, a to je Gaj Valerije Praksitel, koji je svome patronu i centurionu Gaju Valeriju Maksimu dao podići stelu (kat. br. 17) u drugoj polovici 2. ili tijekom 3. st.

Vepintania je gentilno ime zabilježeno samo u slučaju natpisa iz kataloga. Podrijetlo mu je vjerojatno keltsko, a dolazi od galskog korijena *Vepo-*, što znači „govoriti“.¹⁹⁸ Jedini Vepintanija zabilježen je u Donjoj Panoniji, na steli u Akvinku iz 2. st. (kat. br. 10). To je Lucije Vepintanija, Lucijev oslobođenik, augustal iz Akvinka i član kulta *Salus Augustorum*. Bio je upisan u tribus *Sergio*, stelu su mu postavili stanovnici Kölna koji su živjeli u Akvinku.

Vettius je gentilicij ponajviše proširen u Italiji, dok ga u provincijama najčešće nalazimo kod Italika.¹⁹⁹ U Panoniji je zabilježen 8 puta.²⁰⁰ U Donjoj je Panoniji zabilježeno dvoje oslobođenika s ovim gentilicijem na istom spomeniku (kat. br. 53), a oslobođenici su Italika.²⁰¹ Prvi je od njih Aulo Vetije Krescent, Aulov oslobođenik, pokojnik kojemu je podignuta navedena stela krajem 1. st. Postavila ju je Vetija Noma, Aulova oslobođenica, svome patronu u Akvinku.

Vipstanus je vrlo rijetko gentilno ime, zabilježeno u Panoniji, Hispaniji i Galiji po jedan put.²⁰² Lucije Vipstanije Senekion, Lucijev oslobođenik tako je jedini zabilježeni nositelj ovog gentilicija u Donjoj Panoniji. Spominje se na prethodno spomenutoj steli (kat. br. 53) kao osoba koja ju je pomogla postaviti i kao prijatelj Aula Vetija Krescenta. Oslobođenik je novopridošlih Italika.²⁰³

6.5.3. Cognomen

Kod 83 oslobođenika u Donjoj Panoniji, zabilježena su 72 različita kognomena. Dva su puta zabilježeni *Eutyches*, *Felicio*, *Felix* i *Senecio*. Ukoliko u obzir ne bismo uzeli rodno-binarnu varijantu kognomena, na popisu bi stajalo 69 različitih kognomena.

¹⁹⁸ Delamarre 2015, str. 27.

¹⁹⁹ Alföldy 1969, str. 136, s.v. *Valerius*.

²⁰⁰ OPEL IV, str. 163, s.v. *Valerius*.

²⁰¹ Mócsy 1959, str. 254.

²⁰² OPEL IV, str. 173, s.v. *Vipstanus*.

²⁰³ Mócsy 1959, str. 254.

Abascantus je grčko ime kojeg najčešće nose oslobođenici.²⁰⁴ Najčešće ga nalazimo u Italiji, dok se u Panoniji pojavljuje svega 5 puta.²⁰⁵ U Donjoj je Panoniji to oslobođenik Kornelije Abaskant iz Avkinka (kat. br. 33). Ovaj se kognomen počinje češće javljati u Panoniji od kraja 2. st.²⁰⁶

Adauctus je rijedak latinski kognomen koji se javlja uglavnom u sjevernoj Italiji i kod oslobođenika.²⁰⁷ U Panoniji ga nalazimo samo 3 puta.²⁰⁸ Oslobođenik iz Donje Panonije je Pompulenijski Adaukt, kojemu je njegov patron podigao stelu (kat. br. 49) u Akvinku.

Amandus je latinski kognomen koji se najčešće javlja kod oslobođenika u sjevernoj Italiji, ali i na keltskom i germanskom području.²⁰⁹ U Panoniji je zabilježen 4 puta²¹⁰, od čega je jedini oslobođenik iz Donje Panonije Marko Aurelije Amand (kat. br. 39), nekadašnji rob akvinškog augustala na početku 3. st.

Ampliatius je latinski kognomen prostorno raširen po čitavom Carstvu, no najčešće u Italiji.²¹¹ Čest je kod robova i oslobođenika.²¹² U Panoniji se ovaj kognomen pojavljuje samo jednom, i to kod oslobođenika Gaja Julija Amplijata iz Akvinka (kat. br. 47).

Antipater je kognomen grčkog podrijetla, a najčešće ga nose robovi u Italiji.²¹³ U Donjoj Panoniji poznat je samo jedan oslobođenik koji je vjerojatno nosio ovaj kognomen, a to je Flavije [---]pater iz Nasuprotnog Akvinka (kat. br. 59).

Apolaustus je grčki kognomen koji se javlja u Hispaniji, južnoj Galiji i dunavskim provincijama.²¹⁴ Često se javlja kod zabavljača i pantomimičara.²¹⁵ U Panoniji se javlja samo jednom, kod carskog oslobođenika Apolausta, koji je u Mursi podigao oltar Marsu (kat. br. 3).

²⁰⁴ Alföldy 1969, str. 131, s.v. *Valerius*

²⁰⁵ OPEL I, str. 15, s.v. *Abascantus*.

²⁰⁶ Mócsy 1959, 132, s.v. *Abascantus*.

²⁰⁷ *ibid.*, s.v. *Adauctus*.

²⁰⁸ OPEL I, str. 21, s.v. *Adauctus*.

²⁰⁹ Mócsy 1959, 133, s.v. *Amandus*; Alföldy 1969, str. 147, s.v. *Amandus*.

²¹⁰ OPEL I, str. 45, s.v. *Amandus*.

²¹¹ OPEL I, str. 50, s.v. *Ampliatius*.

²¹² Alföldy 1969, str. 148, s.v. *Ampliatius*.

²¹³ *ibid.*, str. 151, s.v. *Antipater*.

²¹⁴ OPEL I, str. 65, s.v. *Apolaustus*.

²¹⁵ D. Stone Potter, *Amusing The Masses: Buildings For Entertainment And Leisure In The Roman World*, u: D. J. Mattingly, D. Stone Potter (ur.) *Life, Death, and Entertainment in the Roman Empire*, University of Michigan Press 1999, str. 274.

Aristomenes je vrlo rijedak kognomen grčkog podrijetla. U OPEL-u se ne navodi, dok mu je najbliža varijanta *Aristomenus*, također rijetka.²¹⁶ Ukoliko je restitucija točna, u Donjoj Panoniji nalazimo jedinog nositelja navedenog kognomena. To je Aurelije Aristoment, koji je svom patornu postavio sarkofag u Akvinku (kat. br. 37).

Asclepius je raširen kognomen grčkog podrijetla, a najčešće ga nose robovi i oslobođenici.²¹⁷ U Donjoj je Panoniji poznat samo oslobođenik Marko Anije Asklepije sa sarkofaga (kat. br. 2) iz Akvinka.

Athenus je grčki kognomen, a inačice ovog imena često pružaju uvid odakle je rob pristigao ili gdje je kupljen. Varijanta ovog imena poznata je samo u Panoniji²¹⁸, i to na izgubljenom natpisu oslobođenika Julija Atenija iz Gorsija.

Atta je ime keltskog podrijetla, kojeg nose osobe muškog i ženskog spola. Žene ovo ime najčešće su nosile ovo ime u Hispaniji. Muškarci s ovim imenom zabilježeni su u dunavskim provincijama, od kojih najviše u Panoniji – 10 puta.²¹⁹ Jedan je od njih i oslobođenik Ata iz Intercise, koji je podigao oltar Mitri u istom mjestu (kat. br. 21).

Augendus je latinski kognomen kojeg pretežito nalazimo u Hispaniji i Panoniji.²²⁰ U Donjoj Panoniji to je Augend iz Akvinka, koji je zajedno s već navedenim Amandom podigao sarkofag svome patronu i augustalu Marku Aureliju (kat. br. 39).

Batalus je kognomen grčkog ili keltskog²²¹ podrijetla, zabilježen samo u Panoniji.²²² Tako je nazvan oslobođenik Batal koji je sudjelovao u podizanju stele oslobođenice Ose u Intercisi (kat. br. 22).

²¹⁶ OPEL I, str. 75, s.v. *Aristomenus*.

²¹⁷ Mócsy 1959, str. 164.

²¹⁸ OPEL I, str. 84, s.v. *Athenus*.

²¹⁹ OPEL I, str. 88, s.v. *Atta*.

²²⁰ OPEL I, str. 93, s.v. *Augendus*.

²²¹ Mócsy 1959, str. 166, s.v. *Batalus*.

²²² OPEL I, str. 114, s.v. *Batalus*.

Bavila je kognomen, vjerojatno keltskog podrijetla, zabilježen samo u Panoniji.²²³ Nosio ga je oslobođenik Aurelije Bavila koji je svome patronu i ocu podigao nadgrobnu ploču u Akvinku (kat. br. 38).

Candidus je kognomen latinskog podrijetla, raširen diljem Rimskog Carstva. Najčešće ga nalazimo u Italiji i dunavskim provincijama.²²⁴ U Panoniji je zabilježen 20 puta.²²⁵ Ipak, samo je jedan oslobođenik s ovim kognomenom u Donjoj Panoniji, a to je Lucije Okuzije Kandid, koji je zajedno sa svojim patronom zabilježen na nadgrobnoj ploči (kat. br. 60) koja im je podignuta u Nasuprotnom Akvinku. A. Mócsy navodi kako je Kandid došao iz Akvileje.²²⁶

Concordius je latinski kognomen koji je raširen diljem rimskog svijeta, no najčešće je zabilježen u Panoniji.²²⁷ Oslobođenik Marko Domicije Konkordije zabilježen je kao osoba koja je postavila stelu svojem patronu u Intercisi (kat. br. 23).

Constantius je također kognomen latinskog podrijetla, a nose ga stanovnici diljem carstva, često i kršćani.²²⁸ U Panoniji ga nalazimo samo jednom,²²⁹ i to kod oslobođenika i čuvara božice Majke Flavija Konstancija iz Sirmija (kat. br. 27).

Crescens je kognomen latinskog podrijetla, a vrlo je raširen diljem rimskog svijeta, posebno među robovima i oslobođencima.²³⁰ U Panoniji nalazimo 22 nositelja ovog kognomena.²³¹ Unatoč njegovoj zastupljenosti među oslobođencima, u Donjoj Panoniji zabilježen je samo jedan oslobođenik s navedenim kognomenom; Aulo Vetije Krescent iz Akvinka, kojemu su prijatelj i oslobođenica podigli stelu (kat. br. 53). On je u Akvinko došao vjerojatno iz Italije.²³²

Crispinus je latinski kognomen raširen diljem Carstva, a ponajviše Italije i keltskih provincija.²³³ U Panoniji ga nalazimo 12 puta,²³⁴ no samo je jedan oslobođenik s tim

²²³ OPEL I, str. 115, s.v. *Bavila*.

²²⁴ Alföldy 1969, str. 170, s.v. *Candidus*.

²²⁵ OPEL II, str. 30, s.v. *Candidus*.

²²⁶ Mócsy 1959, str. 253.

²²⁷ OPEL II, str. 71, s.v. *Concordius*.

²²⁸ Alföldy 1969, str. 180, s.v. *Constantius*.

²²⁹ OPEL II, str. 73, s.v. *Constantius*.

²³⁰ Alföldy 1969, str. 181, s.v. *Crescens*.

²³¹ OPEL II, str. 83, s.v. *Crescens*.

²³² Mócsy 1959, str. 254.

²³³ Alföldy 1969, str. 183, s.v. *Crispinus*.

²³⁴ OPEL II, str. 84, s.v. *Crispinus*.

kognomenom. To je Gaj Julije Krispin, koji je zajedno sa svojim bratom i suoslobođenikom patronu iz Aleksandrije podigao stelu u Akvinku (kat. br. 45). A. Mócsy smatra kako su njihovi patroni bili istočnjački oslobođenici sjevernih Italika.²³⁵

Dionisius je grčki kognomen, kojeg češće nalazimo u varijanti *Dionysius*. Raširen je diljem rimskog svijeta, ponajviše na Istoku i u Italiji, gdje ga najčešće nose oslobođenici.²³⁶ U Panoniji je zabilježen 5 puta, ali u našoj varijanti samo jednom.²³⁷ Nosi ga akvinški augustal Decimije Dionizije, koji je sudjelovao u postavljanju sarkofaga (kat. br. 39) kolegi augustalu u Akvinku.

Donatus je latinski kognomen kojeg su najčešće nosili oslobođenici u Italiji, no vrlo je popularno i u Africi.²³⁸ U Panoniji ga nalazimo 8 puta.²³⁹ U Donjoj Panoniji zabilježen je samo jedan oslobođenik s ovim imenom – Elije Donat, koji je svojim patronima u Akvinku dao podići stelu (kat. br. 14).

Euhelpistus je kognomen grčkog podrijetla, koji se češće javlja u varijanti *Euelpistus*. U Panoniji ga nalazimo 2 puta, kod roba i oslobođenika, a oba se puta pojavljuje u prvotnoj varijanti.²⁴⁰ U Donjoj je Panoniji zabilježen oslobođenik Euhelpist kojemu je u Akvinku podignuta stelu (kat. br. 43).

Eupraepia je kognomen grčkog podrijetla, a najbliža varijanta koja se spominje u *OPEL*-u jesti *Euprepia*.²⁴¹ U Donjoj je Panoniji poznata samo jedna nositeljica navedenog kognomena, a to je Aurelija Euprepija, koja je carskom oslobođeniku i vlastitom patronu postavila sarkofag u Akvinku (kat. br. 40)

Euprepes je široko rasprostranjen kognomen grčkog podrijetla, a u Panoniji se javlja 2 puta.²⁴² Muška je inačica iznad navedena kognomena *Eupraepia*. U Donjoj Panoniji spominje se oslobođenik Euprepet na građevinskom ulomku iz Intercise u kontekstu Heliogabalova kulta (kat. br. 26).

²³⁵ Mócsy 1959, str. 253.

²³⁶ Alföldy 1969, str. 188, s.v. *Dionysius*.

²³⁷ OPEL II, str. 101, s.v. *Dionysius*.

²³⁸ Mócsy 1959, str. 172, s.v. *Donatus*.

²³⁹ OPEL II, str. 107, s.v. *Dionysius*.

²⁴⁰ OPEL II, str. 125, s.v. *Euelpistus*.

²⁴¹ *ibid.*, str. 127, s.v. *Euprepia*.

²⁴² *ibid.*, s.v. *Euprepes*.

Euritus je kognomen grčkog podrijetla, a nalazimo ga u Italiji, Galiji i Panoniji.²⁴³ U Panoniji se pojavljuje jednom, i to u slučaju oslobođenika Gaja Julija Eurita (kat. br 45). Eurit je u Panoniju došao iz Aleksandrije u Akvinko, gdje su mu vlastiti oslobođenici postavili stelu. Tamošnji Julijevci su vjerojatno istočnjački oslobođenici sjevernih Italika.²⁴⁴

Eutyches je široko rasprostranjen kognomen grčkog podrijetla, u pravilu oslobođenički.²⁴⁵ Najčešći je u Italiji, Galiji i dunavskim provincijama, od kojih se u Panoniji javlja 12 puta.²⁴⁶ U Donjoj su Panoniji dvojica oslobođenika koji nose taj kognomen. Prvi je od njih Publije Elije Eutih (kat. br. 4), koji je u Mursi podigao oltar Vječnom Bogu. Drugi je Tit Flavije Eutihid, koji je u Akvinku postavio sarkofag patronu (kat. br. 44).

Eutychie je ženska varijanta prethodno grčkog kognomena *Eutychius*. Ova je varijanta imena zabilježena samo jednom, dok joj je najbliža *Eutyche*, zabilježena također u Panoniji.²⁴⁷ U Donjoj Panoniji to ime nosi oslobođenica Valerija Eutihija, koja je svome patronu u Akvinku podigla stelu.

Felicio je kognomen latinskog podrijetla, a rasprostranjen je diljem Carstva. Najčešće ga nalazimo u Italiji, Hispaniji i Galiji, dok je u Panoniji zabilježen 3 puta.²⁴⁸ U većini ga slučaja nalazimo kod robova i oslobođenika.²⁴⁹ Stoga su i donjopanonski Felicioni oslobođenici, a prvi je od njih onaj sa stele (kat. br. 57) iz Kampone. Drugi je Felicion (kat. br. 16) bio akvinški augustal, a svojoj je djeci dao različite inačice ovog kognomena, uključujući i njegov.

Felix (2) je vrlo čest i raširen latinski kognomen, najčešće zabilježen u južnoj Italiji i Africi kod robova i oslobođenika.²⁵⁰ U Panoniji ga pronalazimo 24 puta.²⁵¹ Ipak, samo su dva oslobođenika s ovim kognomenom u Donjoj Panoniji. Prvi je od njih Felik iz Akvinka (kat. br. 56) koji je zajedno s Frontonom podigao svome patronu stelu. Drugi je Marko Granije Felik

²⁴³ *ibid.*, s.v. *Euritus*.

²⁴⁴ Mócsy 1959, str. 123.

²⁴⁵ Alföldy 1969, str. 198, s.v. *Eutyches*.

²⁴⁶ OPEL II, str. 128, s.v. *Eutyches*.

²⁴⁷ OPEL II, str. 129, s.v. *Eutychius*.

²⁴⁸ *ibid.*, str. 137, s.v. *Felicio*.

²⁴⁹ Alföldy 1969, str. 201, s.v. *Felicio*.

²⁵⁰ Alföldy 1969, str. 201, s.v. *Felix*.

²⁵¹ OPEL II, str. 138, s.v. *Felix*.

(kat. br. 15), koji je zajedno sa svojim suoslobođenikom Martinom podigao svome patronu iz grada Setefule u Africi podigao stelu.

Firmus je vrlo čest latinski kognomen, raširen kod Italika, ali i kod domaćeg stanovništva.²⁵² U Panoniji ga nalazimo 39 puta.²⁵³ Unatoč tome, samo je jedan oslobođenik s ovim kognomenom u Donjoj Panoniji, a to je Marko Ulpije Firm (kat. br. 54), koji je nepoznatoj osobi u Akvinku podigao stelu.

Fortunata je kognomen latinskog podrijetla, vrlo čest kod oslobođenika. Nakon vladavine Marka Aurelija najčešće ga nalazimo kod orijentalaca i Afrikanaca.²⁵⁴ Uključujući i mušku varijantu imena *Fortunatus*, u Panoniji je zabilježen 20 puta.²⁵⁵ Jedna je od njih Elija Fortunata, koja je svome patronu, također oslobođeniku, u Akvinku dala izraditi sarkofag (kat. br. 32).

Fortunatus je muška varijanta prethodno navedenog kognomena. U Donjoj je Panoniji jedini zabilježen oslobođenik s tim kognomenom Publije Elije Fortunat (kat. br. 32) iz kolegija centonarija, kome su njegove oslobođenice u Akvinku podigle sarkofag.

Gaetulus je latinizirani kognomen afričkog podrijetla zabilježen u Hispaniji, Galiji i Panoniji. Samo ga jednom pronalazimo u našoj provinciji.²⁵⁶ To je Getul, Ateriksov oslobođenik, zabilježen na stelu koja mu je podignuta u Mursi (kat. br. 18). Getul je vjerojatno došao kao rob iz Afrike, kao i njegova majka Urbana koja se spominje na istoj steli.²⁵⁷

Helius je rašireni kognomen grčkog podrijetla, u Panoniji zabilježen samo jednom.²⁵⁸ U Donjoj Panoniji je to oslobođenik Marko Herenije Helije, koji je u Cibalama svome patronu i centurionu podigao stelu.

²⁵² Mócsy 1959, str. 174, s.v. *Firmus*.

²⁵³ OPEL II, str. 142, s.v. *Firmus*.

²⁵⁴ Mócsy 1959, str. 175, s.v. *Fortunatus*.

²⁵⁵ OPEL II, str. 150, s.v. *Fortunatus*.

²⁵⁶ *ibid.*, str. 154, s.v. *Gaetulus*.

²⁵⁷ M. Bulat, *Tko su bili Ateriksi, navodno, iz Osijeka i iz Odre kraj Zagreba*, OZ 28, 2006, str. 11. Dalje u tekstu: Bulat 2006.

²⁵⁸ OPEL II, str. 160, s.v. *Helius*.

Heraclia je kognomen grčkog podrijetla, ženska varijanta kognomena *Heraclius*. Raširen je u rimskom svijetu, dok ga u Panoniji nalazimo dva puta.²⁵⁹ Jedna je od njih Aurelija Heraklija iz Intercise, koja je svome patronu i njegovim sinovima podigla stelu (kat. br. 7).

Imbrasus je kognomen grčkog podrijetla, a odnosi se na rijeku na otoku Samu. Jedini ovakav zabilježen kognomen na epigrafskim spomenicima jest u Donjoj Panoniji.²⁶⁰ Odnosi se na oslobođenika Lucija Kornelija Imbrasa (kat. br. 7), koji je podigao oltar Jupiteru za zdravlje svoga patrona i legata L. Kornelija Latinijana.

Ingenua je kognomen latinskog podrijetla, a njegova muška inačica glasi *Ingenuus*. Obje su varijante česte i raširene u svim provincijama, ponajviše u keltskim, dok ih u Panoniji bilježimo 44.²⁶¹ Uglavnom ga nisu nosili rani Italici u Panoniji, nego domaće ili servilno stanovništvo.²⁶² U Donjoj je Panoniji zabilježena jedna nositeljica ovog kognomena, a to je oslobođenica Elija Ingenua (kat. br. 32), koja je svome patronu u Akvinku postavila sarkofag.

Irene je grčki kognomen, poznat u većini provincija, no u Panoniji je zabilježen samo jednom.²⁶³ To je oslobođenica Klaudija Irena iz kolegija Cerere, koja je podigla stelu svome patronu (kat. br. 41) u Akvinku. A. Mócsy za njih tvrdi da su došli iz Dalmacije.²⁶⁴

Lamyrus je rijetko zabilježen kognomen grčkog podrijetla. Jedini nositelj tog imena zabilježen u Donjoj Panoniji je Publije Komacije Lamir (kat. br. 16), koji je podigao aru svome patronu u Matrici. Lamirov patron došao je u Panoniju iz Norika, odnosno grada Viruna.

Louco je kognomen, ilirskog²⁶⁵ ili keltskog²⁶⁶ podrijetla, zabilježen samo u Donjoj Panoniji.²⁶⁷ Kognomen je povezan s imenom *Locco*.²⁶⁸ To je oslobođenik Lukon (kat. br. 22), koji je sudjelovao u podizanju stele oslobođenici Osi u Intercisi.

²⁵⁹ *ibid.*, str. 177, s.v. *Heraclius*.

²⁶⁰ *ibid.*, str. 193, s.v. *Imbrasus*.

²⁶¹ *ibid.*, str. 194, s.v. *Ingenuus*.

²⁶² Mócsy 1959, str. 177, s.v. *Ingenuus*.

²⁶³ OPEL II, str. 196, s.v. *Irene*.

²⁶⁴ Mócsy 1959, str. 249.

²⁶⁵ Mócsy 1959, str. 178, s.v. *Louco*.

²⁶⁶ OPEL III, str. 32, s.v. *Louco*.

²⁶⁷ A. Gavrielatos, *Names on Gallo-Roman terra sigillata (1ST – 3RD C. A.D.)*, Doktorska disertacija, University of Leeds 2012, str. 204.

²⁶⁸ Mócsy 1959, str. 178, s.v. *Louco*.

Lynx je kogomen proizašao iz grčkog jezika, a zabilježen je samo jednom, u Donjoj Panoniji.²⁶⁹ To je Gaj Julije Link (kat. br. 45), koji je u Akvinku svome suoslobođeniku i bratu Euritu podigao stelu. Pošto za sebe navodi da je iz Aleksandrije, vjerojatno je točno za pretpostaviti da su i njegova braća odatle. Ta se pretpostavka slaže i s tvrdnjom A. Mócsyija da su akvinški Julijevci istočnjački oslobođenici sjevernih Italika.²⁷⁰

Marcellus je latinski kogomen, vrlo čest i prilično raširen, koji je u Panoniji zabilježen 30 puta.²⁷¹ U Donjoj je Panoniji oslobođenik s ovim kognomenom Sekst Pompej Marcel iz Akvinka (kat. br. 47), kojemu je njegov patron uz sebe dao načiniti sarkofag. Njegov je patron došao iz Antiohije, stoga vjerojatno i Marcelovo podrijetlo možemo tražiti ondje.

Martinus je kogomen latinskog podrijetla, a najčešće ga nalazimo u Galiji i dunavskim provincijama. U Panoniji je zabilježen 17 puta.²⁷² Samo je jedan oslobođenik nositelj ovog kognomena u Donjoj Panoniji, a to je Marko Granije Martin, koji je zajedno sa svojim suoslobođenikom podigao stelu svome patronu u Akvinku (kat. br. 15). Patron im je iz Setefula iz Afrike pa bi možda tamo trebalo tražiti i Martinovo podrijetlo.

Modestus je vrlo rašireni latinski kogomen, najčešći u keltskim provincijama i Italiji, posebno kod oslobođenika.²⁷³ U Panoniji ga nalazimo svega 3 puta.²⁷⁴ Jedan je od njih oslobođenik Tit Flavije Modest (kat. br. 59), koji je zajedno sa svojim suoslobođenikom postavio sarkofag patronu u Nasuprotnom Akvinku.

Nome je ženska varijanta kognomena *Nomus*, vjerojatno²⁷⁵ grčkog podrijetla. Nalazimo ga u Italiji, Hispaniji, Galiji, a jednom je posvjedočen i u Panoniji.²⁷⁶ Navedeni kogomen nosi Vetija Noma (kat. br. 53), koja je svome patronu i suprugu u Akvinku podigla stelu. A. Mócsy tvrdi da su oni italski oslobođenici.²⁷⁷

²⁶⁹ OPEL III, str. 41, s.v. *Lynx*.

²⁷⁰ Mócsy 1959, str. 253.

²⁷¹ OPEL III, str. 54, s.v. *Marcellus*.

²⁷² *ibid.*, str 58, s.v. *Martinus*.

²⁷³ Alföldy 1969, str. 284, s.v. *Modestus*.

²⁷⁴ OPEL III, str. 84, *Modestus*.

²⁷⁵ Mócsy 1959, str. 183, s.v. *Nome*.

²⁷⁶ OPEL III, str. 92, s.v. *Nomus*.

²⁷⁷ Mócsy 1959, str. 254.

Osa je kognomen vjerojatno keltskog podrijetla, pošto ga nalazimo samo u Panoniji.²⁷⁸ Zabilježena je na steli iz Intercise (kat. br. 22) koja je podginuta njezinom patronu Demijunku, njegovoj supruzi Angulati i sestri Veneriji.

Pannonius je latinski kognomen²⁷⁹, a nalazimo ga u Africi, Dalmaciji, Hispaniji i Panoniji.²⁸⁰ Ovaj bi kognomen označavao nekoga tko je dospio ili je kupljen u provinciji Panoniji. U Donjoj Panoniji samo je jedan nositelj tog imena, a to je Sekst Panonije, koji je bogu Mitri podigao oltar u Akvinku (kat. br. 35).

Phaon je kognomen grčkog podrijetla. Vrlo je rijedak, u pravilu se pojavljuje kod robova i oslobođenika. U Donjoj je Panoniji to carski oslobođenik Faont (kat. br. 40), zapovjednik nosača, kojemu je supruga postavila sarkofag u Akvinku. U Gornjoj Panoniji nalazimo također oslobođenika s kognomenom *Phaon* koji je carski oslobođenik, no ovaj puta u službi *a rationibus*.

Paulinus je kognomen latinskog podrijetla, proizašao iz kognomena *Paullinus*, a vrlo je čest i raširen diljem Rimskog Carstva. U Panoniji ga pronalazimo 8 puta.²⁸¹ Jedini oslobođenik u Donjoj Panoniji s tim kognomenom jest Aurelije Paulin (kat. br. 40) čiji je patron bio prethodno navedeni Faont.

Perseus je kognomen grčkog podrijetla, najčešće zabilježen u Galiji, dok ga u Panoniji nalazimo samo jednom.²⁸² Navedeni je kognomen nosio oslobođenik Perzej iz Akvinka, koji je svome patronu dao podići stelu (kat. br. 36).

Phillipus je vrlo raširen grčki kognomen, najčešći u Italiji i Dalmaciji kod oslobođenika, a u Panoniji zabilježen 2 puta.²⁸³ Jedan je od njih oslobođenik Tit Flavije Filip iz Murse (kat. br. 19), koji je podigao oltar Jupiteru u čast svome patronu i dekorionu kolonije Murse. A. Mócsy tvrdi da je patron došao iz zapadnih provincija.²⁸⁴

²⁷⁸ OPEL III, str. 117, s.v. *Osa*.

²⁷⁹ J.-M. Lassère, *Ubique Populus: Peuplement et Mouvement de Population dans l'Afrique Romaine de la Chute de Carthage à la fin de la Dynastie des Sévères (146 A.C.-235 P.C.)*, JRS 70, 1980, str. 234.

²⁸⁰ OPEL III, str. 122, s.v. *Pannonius*.

²⁸¹ OPEL III, str. 123, s.v. *Paullinus*.

²⁸² *ibid.*, str. 133, s.v. *Perseus*.

²⁸³ *ibid.*, str. 138, s.v. *Phillipus*.

²⁸⁴ Mócsy 1959, str. 260.

Praxiteles je kognomen grčkog podrijetla. Jedini je nositelj tog kognomena zabilježen u Donjoj Panoniji, a to je oslobođenik Gaj Valerije Praksitel (kat. br. 17), koji je svome patronu i centurionu podigao stelu koja je pronađena u mjestu Székesfehérvár, nedaleko od Akvinka.

Primilla je vrlo raširen latinski kognomen kojeg nose oslobođenice, najčešći u Hispaniji i Galiji, dok je u Panoniji zabilježen samo jednom.²⁸⁵ To je Julija Primila, Gajeva oslobođenica, kojoj je suoslobođenik i suprug podigao stelu (kat. br. 20) u Mursi. Oboje su oslobođenici sjevernih Italika.²⁸⁶

Primitiva je ženski oblik latinskog kognomena *Primitivus*, kojeg najčešće nose robovi i oslobođenici.²⁸⁷ Raširen je u većini provincija, najčešći u Italiji i Dalmaciji, dok je u Panoniji zabilježen 14 puta.²⁸⁸ Samo je jedna oslobođenica s ovim kognomenom zabilježena u Donjoj Panoniji, a to je Primitiva (kat. br. 59) iz Akvinka, koja je nepoznatom patronu podigla stelu.

Primus je vrlo čest i raširen latinski kognomen s istim korijenom kao i prethodno navedeni. U Panoniji je zabilježen 27 puta.²⁸⁹ Unatoč tome, samo je jedan oslobođenik s ovim kognomenom zabilježen u Donjoj Panoniji; Gaj Julije Primo (kat. br. 5), koji je u čast svome patronu i dekurionu iz Akvileje podigao oltar Nepobjedivom Bogu u Akvinku.

Respectianus je latinski kognomen, kojeg nalazimo u dunavskim provincijama, od toga u Panoniji dva puta.²⁹⁰ Jedan je od njih Publije Emilije Respektijan (kat. br. 32), član kolegija centonarija, kojemu su njegove suoslobođenice postavile sarkofag u Akvinku.

Satullus je kognomen latinskog podrijetla, najčešći u Galiji i Hispaniji, dok je u Panoniji zabilježen dva puta.²⁹¹ Jedan je od njih i oslobođenik Satul iz Akvinka (kat. br. 8), koji je nepoznatom patronu podigao stelu.

Saudilla je kognomen zabilježen samo po jedanput u Italiji i Panoniji. U Panoniji je to Saudila, Komonova oslobođenica (kat. br. 30), koja je podigla stelu u Akvinku.

²⁸⁵ OPEL III, str. 159, s.v. *Primilla*.

²⁸⁶ Mócsy 1959, str. 260.

²⁸⁷ *ibid.*, str. 180, s.v. *Primitivus*.

²⁸⁸ OPEL III, str. 159, s.v. *Primitivus*.

²⁸⁹ *ibid.*, str. 161, s.v. *Primus*.

²⁹⁰ OPEL IV, str. 26, s.v. *Respectianus*.

²⁹¹ *ibid.*, str. 50, s.v. *Satullus*.

Scorilo je kognomen tračkog podrijetla, zabilježen samo jednom u Panoniji.²⁹² Taj kognomen nosi Skorilon, Resatov oslobođenik iz Dacije. Zabilježen je na steli iz Akvinka (kat. br. 50) koju su mu podigli članovi obitelji.

Secundina je vrlo čest i raširen latinski kognomen, izveden iz muške varijante kognomena *Secundinus*. U Panoniji ga pronalazimo 36 puta.²⁹³ Ipak, samo je jedna oslobođenica s ovim kognomenom u Donjoj Panoniji, a to je Flavija Sekundina (kat. br. 11), supruga akvinškog augustala, zabilježena na njihovoj steli s lokaliteta *Ulcisia Castra*.

Secundus je latinski kognomen etimološki povezan s prethodno navedenim *Secundina*. Vrlo je raširen i česti diljem rimskog svijeta, a u Panoniji ga pronalazimo 57 puta.²⁹⁴ Jedan je Sekund zabilježen zajedno sa svojom suoslobođenicom na steli (kat. br. 58) koju su podigli svome patronu u Akvinku.

Senecio je kognomen koji proizlazi iz latinskog kognomena *Seneca*. Raširen je diljem rimskog svijeta, najčešće u Italiji, Hispaniji i Galiji. U Panoniji ga pronalazimo 10 puta.²⁹⁵ U Donjoj su Panoniji dva oslobođenika s ovim kognomenom. Prvi je od njih Septimije Senekion (kat. br. 25), koji je svojoj patroni podigao stelu u mjestu *Ulcisia Castra*. Drugi je oslobođenik Lucije Vipstan Senekion (kat. br. 53), koji je u Akvinku sudjelovao u postavljanju stele svome prijatelju, također oslobođeniku. L. Vipstan Senekion je vjerojatno italski oslobođenik.²⁹⁶

Severa je latinski kognomen, ženska varijanta kognomena *Severus*. Poznat je i čest u čitavom rimskom svijetu, najviše u Italiji, Hispaniji i Galiji. U Panonijama se pojavljuje čak 55 puta.²⁹⁷ Unatoč tome, samo je jedna oslobođenica u Donjoj Panoniji s ovim kognomenom. To je Valerija Severa, oslobođenica Valerija Krispa iz Akvinka (kat. br. 52), kojoj su njezini nasljednici dali izraditi stelu.

²⁹² *ibid.*, str. 55, s.v. *Scorilo*.

²⁹³ *ibid.*, str. 58, s.v. *Secundinus*.

²⁹⁴ *ibid.*, str. 59, s.v. *Secundus*.

²⁹⁵ *ibid.*, str. 65, s.v. *Senecio*.

²⁹⁶ Mócsy 1959, str. 254.

²⁹⁷ OPEL IV, str. 76-77, s.v. *Severus*.

Sineca je kognomen za koji postoji mogućnost da je krivo pročitano na izgubljenom oltaru Liberi (kat. br. 61). Točan oblik vjerojatno glasi *Seneca*. Druga je mogućnost da je ime točno pročitano, ali unatoč tome proizlazi iz istog latinskog kognomena. Jedini je takav zabilježen kognomen u Donjoj Panoniji.²⁹⁸ Nosio ga je Sineka, Aukov oslobođenik, koji je bio i sevir akviške kolonije.

Statia je ženska varijanta latinskog kognomena *Statius*, koji je vrlo raširen, a posebno u Italiji i Dalmaciji. U Panoniji je zabilježen 10 puta.²⁹⁹ Jedina oslobođenica koja nosi ovaj kognomen u Donjoj Panoniji jest Stacija, Inegenuova oslobođenica, zabilježena na steli iz Akvinka (kat. br. 29).

Successus je čest i raširen kognomen latinskog podrijetla, najčešći u dunavskim provincijama, od kojih se u Panoniji javlja 10 puta.³⁰⁰ Vrlo je raširen kod robova i oslobođenika.³⁰¹ U Donjoj Panoniji zabilježen Gaj Julije Sukceso (kat. br. 20), koji je svojoj suoslobođenici podigao stelu u Akvinku. On je oslobođenik sjevernih Italika.³⁰²

Tranco je keltski kognomen koji je zabilježen samo jednom, i to u Donjoj Panoniji.³⁰³ Trankon, Jorain oslobođenik iz Akvinka, podigao je nepoznatoj osobi i vojniku Luciju stelu. A. Mócsy smatra da je Trankon ilirskog podrijetla, odnosno da dolazi iz južne Panonije.³⁰⁴

Urbana je kognomen latinskog podrijetla, ženska inačica kognomena *Urbanus*. Vrlo je raširen, a posebno čest u Italiji i keltskim provincijama. U Panoniji je zabilježen 10 puta.³⁰⁵ Jedina oslobođenica koja nosi ovo ime u Donjoj Panoniji jest Urbana, Ateriksova oslobođenica (kat. br. 16), zabilježena na steli iz Murse. Urbana vjerojatno potječe iz Afrike, iako je dobila latinski kognomen, kao i njezin već spomenuti sin Getul.³⁰⁶

²⁹⁸ *ibid.*, str. 65, s.v. *Seneca*.

²⁹⁹ OPEL IV., str. 93, s.v. *Statius*.

³⁰⁰ *ibid.*, str. 97, s.v. *Successus*.

³⁰¹ Mócsy 1959, str. 191, s.v. *Successus*.

³⁰² *ibid.*, str. 260

³⁰³ OPEL IV, str. 128, s.v. *Tranco*.

³⁰⁴ Mócsy 1959, str. 251.

³⁰⁵ OPEL IV, str. 185, s.v. *Urbanus*.

³⁰⁶ Bulat 2006, str. 11.

Ursinianus je latinski kognomen proizašao iz kognomena *Ursus*. Kao takav, ne pojavljuje se često, pa ga tako i u Panoniji nalazimo samo jednom.³⁰⁷ Kognomen je nosio Klaudije Ursinijan iz Jovije (kat. br. 62), koji je zajedno sa svojim suoslobođenicima postavio stelu svome patronu i centurionu, te njegovoj obitelji.

Ursio je kognomen latinskog podrijetla, koji također proizlazi iz kognomena *Ursus*. Nešto je češći od prethodno navedene izvedenice kognomena, posebno u Italiji, dok se u Panoniji bilježi 4 puta.³⁰⁸ Oslobođenik Klaudije Ursion zabilježen je na prethodno navedenoj steli (kat. br. 62), a i sam je jedan od podizatelja iste.

Ursus je kognomen latinskog podrijetla, vrlo raširen, posebno u Dalmaciji i keltskim provincijama. Ovaj je kognomen u Panoniji zabilježen 29 puta.³⁰⁹ Oslobođenik Klaudije Urso (kat. br. 62) posljednji je od podizatelja stele iz Jovije.

Victor je latinski kognomen, raširen diljem rimskog svijeta.³¹⁰ U Panoniji nam je poznat Viktor, Resatov oslobođenik (kat. br. 13), koji je Jupiteru podigao oltar u Akvinku.

Victorinus je kognomen latinskog podrijetla, etimološki povezan s prethodno navedenim kognomenom. Čest je i raširen u Rimskom Carstvu, posebno u Africi, Galiji i Panoniji.³¹¹ U Donjoj je Panoniji zabilježen Viktorin, Teokratov oslobođenik (kat. br. 34) iz Akvinka, koji je podigao oltar Jupiteru i Junoni.

6.5.4. Podrijetlo oslobođenika

Oslobođenici u Donjoj Panoniji, unatoč tome što često podižu spomenike i pripadajuće im natpise, rijetko zapisuju svoje podrijetlo. Na natpisima je zabilježeno samo 4 puta. Češće ga eksplicitno bilježe uz ime patrona. Ako je slučaj takav, patron u pravilu ne potječe s područja na kojem mu je spomenik podignut. No, to ne znači da je i oslobođenik nužno došao iz istog mjesta kao i patron. Dok je bio rob, on je mogao biti kupljen i doveden iz bilo kojeg dijela rimskog svijeta, a zatim naknadno biti oslobođen u provinciji u kojoj mu je boravio patron.

³⁰⁷ OPEL IV, str. 186, s.v. *Ursinianus*.

³⁰⁸ OPEL IV, str. 187, s.v. *Ursio*.

³⁰⁹ *ibid.*, str. 187, s.v. *Ursus*.

³¹⁰ Alföldy 1969, str. 326, s.v. *Victor*.

³¹¹ *ibid.* str. 327, s.v. *Victorinus*.

Unatoč tome, u tablici br. 2 prikazano je i podrijetlo patrona, ako je isto navedeno na natpisu, jer postoji mogućnost da su oslobođenici došli zajedno s njima.

Kat. br.	Oslobođenik	<i>Tribus</i>	<i>Origo</i>
10.	<i>Lucius Vepintania L(uci?) liber(---)</i>	<i>Sergia</i>	<i>Aquincum</i> , stelu postavili <i>Agrippinenses Transalpini</i>
45.	<i>Caius Iulius Eurltus</i>	-	<i>domo Alexandria</i>
50.	<i>Scorilo Ressati libertus</i>	-	<i>domo Dacus</i>
57.	<i>Felicio</i>	-	<i>natione Pannonius</i>

Tablica 1. Popis oslobođenika u Donjoj Panoniji s navedenim podrijetlom

Kat. br.	Patron	<i>Tribus</i>	<i>Origo</i>	Oslobođenik
2.	<i>Marcus Annius Marci filius</i>	<i>Galeria</i>	<i>Luco Augusti</i>	<i>---]sianus [et ---]</i> <i>Asclepius liberti</i>
15.	<i>Marcus Granius Dato</i>	-	<i>domo Africa</i> <i>Sufetula</i>	<i>Granii Martinus et</i> <i>Felix liberti</i>
16.	<i>Publius Comatius Publi filio</i>	<i>Claudia</i>	<i>Viruno</i>	<i>Publius Comatius</i> <i>Lamyryus libertus</i>
31.	<i>Marcus Herennius Valens</i>	<i>Tromentina</i>	<i>Salona</i>	<i>Marcus Herennius</i> <i>Helius libertus</i>
48.	<i>Sextus Pompeius Carpus</i>	-	<i>domo Antiochiae</i> <i>Syriae</i>	<i>libertus Pompeius</i> <i>Marcellus</i>

Tablica 2. Popis patrona u Donjoj Panoniji s navedenim podrijetlom

Iz tablica je moguće iščitati raznolikost podrijetla oslobođenika i njihovih patrona. Za dvojicu oslobođenika (kat. br. 10, 57) možemo zaključiti da su bili „domaći“ robovi, odnosno da nisu nabavljeni izvan vlastite provincije. Za većinu ostalih koji ne navode svoje podrijetlo, teško je zaključiti o istom, jer su jedine informacije koje nam daju njihova imena. Pošto su najčešće dobivali nova imena nakon porobljavanja, a u rimskom je svijetu bilo popularno nazivati ih prema već ustaljenim (orijentalnim i latinskim) imenima, o njihovom podrijetlu na temelju kognomena ne možemo sigurno zaključivati. U obzir dolazi nekoliko iznimaka. To su prije svega imena koja se odnose na podrijetlo roba – mjesto njegove kupovine ili podrijetla.

Takvi su *Athenus* (kat. br. 46), *Pannonius* (kat. br. 35) i *Gaetulus* (kat. br. 18). Iz istog mjesta vjerojatno potječe i Getulova majka, koja je dobila latinsko ime *Urbana* (kat. br. 18). Za još dvojicu oslobođenika možemo pretpostaviti da su iz Aleksandrije, jer su podigli stelu svome bratu Euritu (Tablica 1). To su braća *Crispinus* i *Lynx*.

Na temelju navedenog, zasigurno možemo odrediti podrijetlo desetorice oslobođenike, O podrijetlu dodatnih 7 oslobođenika s natpisa koji govore odakle su došli njihovi patroni možemo govoriti s dozom opreza, jer su njihovi patroni bili vojnici, koji su robove nabavljali tek kad bi stupili u vojnu službu.

6. ZAKLJUČAK

Položaj oslobođenika u rimskom društvu često je bio ambivalentan. Dok je oslobođenik kao pojedinac naizgled imao slobodu i status rimskog građanina, istovremeno je bio član skupine koja je na sebi nosila mrlju ropstva koja je u rimskom diskursu ostavljala trag na karakteru čovjeka. Stoga je oslobođenik ipak bio zakinut za određene uloge u društvu, poput onih političkih. Ograničenje slobode očitovalo se i u obvezama koje je oslobođenik bio dužan ispunjavati prema patronu. Ipak, pojedinci su takva ograničenja uspijevali nadoknaditi uspjehom u ekonomskoj sferi, ali i sudjelovanjem u kultovima u kojima su mogli jačati vlastiti status i utjecaj.

Tema je ovog magistarskog rada bila popisati sve natpise na kojima se spominju oslobođenici u provinciji Donjoj Panoniji, a zatim dati uvid u njihov identitet, status i položaj koji su imali u ovoj provinciji. U prvom dijelu rada predstavljen je opći položaj oslobođenika u rimskom svijetu; kako je rob postajao oslobođenikom, pravne regulacije koje su ga definirale, kakav je odnos imao s patronom i koje su bile mogućnosti za osobu takvog statusa.

Nakon toga, katalogizirana su i obrađena 62 natpisa na kojima se spominju oslobođenici u Donjoj Panoniji. Svi su natpisi zabilježeni na kamenim spomenicima. Svaki je natpis u katalogu definiran kroz nekoliko temeljnih odrednica: mjesto pronalaska, dataciju, opis spomenika, epigrafske karakteristike, tekst natpisa i njegov prijevod te prethodne objave. Prema kombinacijama tih parametara, slijedi rasprava koja je podijeljena na nekoliko dijelova.

Prvi dijelovi rasprave prikazuju prostorni i vremenski raspored natpisa. Veći dio njih pronađen je u današnjoj Mađarskoj, gdje su zabilježena 53 spomenika. Od toga, čak ih 37 potječe iz administrativnog središta provincije Akvinka. U Hrvatskoj je pronađeno 7 natpisa, od kojih 6 potječe iz Murse, a 1 iz Cibala. S područja današnje Srbije potječu dva natpisa koja spominju oslobođenike, a pronađena su u Sirmiju. Vremenski okvir u kojima su spomenici pojavljuju odgovara rimskom boravku na ovim prostorima. Prvi se spomenik pojavljuje u drugoj polovici 1. st., dok se najmlađi može datirati do početka 4. st. Najveći dio spomenika datira se u 2. i 3. st., kada je u Donjoj Panoniji stabilnija rimska uprava.

Spomenici su u idućem dijelu rasprave obrađeni prema namjeni. Najveći je dio njih nadgrobno karakteru. Toj skupini pripada čak 47 spomenika. Prema tipu spomenika, najčešće su stele, kojih je 33. Tu je još 7 sarkofaga, 4 nadgrobne ploče i 1 spomenik nedefiniranog tipa, vjerojatno građevinski ulomak. Osim nadgrobni spomenika, u Donjoj su Panoniji oslobođenici

zabilježeni i na 14 votivnih spomenika. Prema tipu, čak je 13 ara, dok je jedan votivni natpis zabilježen na građevinskom ulomku.

Nakon tih analiza, obrađena je demografska i spolna struktura oslobođeničkog sloja u Donjoj Panoniji. Na 62 natpisa zabilježeno je 83 oslobođenika. Od toga su 63 oslobođenici, a 15 oslobođenice. Taj se broj ne podudara s prosječnim omjerom spolnih struktura na epigrafskim spomenicima. U ovom slučaju, muškarci izrazito prevladavaju.

U idućem su dijelu rada oslobođenici grupirani prema dva parametra: prema spolu i statusu patrona kojem su služili. Od 15 natpisa na kojima se pojavljuju oslobođenice, na njih 8 one se pojavljuju uz druge oslobođenike. Češće se pojavljuju u ulozi komemoratorice (80%), nego pokojnice. Osim toga, oslobođenice su mogle biti i supruge patrona ili drugih oslobođenika, za što nalazimo potvrde u dva slučaja. Oslobođenice su spomenike podizale uglavnom vlastitim patronima, koji su u Donjoj Panoniji u 3 slučajeva bili vojnici. Osim toga, podizale su ih i suoslobođenicima i supruzima. Što se tiče muškog dijela skupine, njih su čak 52 na 40 spomenika. Oni su najčešće dizali nadgrobne spomenike vlastitim patronima, čak 22 puta. Njihovi su patroni u 68% slučajeva služili u vojsci. Ostali patroni bili su dekurioni, vitezovi, a ponekad i sami oslobođenici. Samo je 5 nadgrobnih spomenika na kojima su oslobođenici komemorirali osobe koje nisu njihovi patroni. Ako se oslobođenik pojavljuje u ulozi pokojnika, spomenik su češće podizali drugi oslobođenici, dok je samo 2 puta zabilježen slučaj u kojem patron podiže spomenik oslobođeniku.

U sljedećem su dijelu analizirani votivni natpisi na kojima se spominju oslobođenici kako bi se ustvrdila božanstva kojima su spomenici posvećeni. Od 14 natpisa, čak ih je 7 posvećena Jupiteru Najboljem i Najvećem. Kod oslobođenika je popularno božanstvo bio Mitra, kojemu su oltari podignuti 4 puta. Po jednom su oltari posvećeni Vječnom Bogu, Dobrom Ishodu, Marsu careva i Liberi.

Ovom dijelu rasprave pripada i statusna analiza unutar oslobođeničkog sloja, koja je pokazala da u Donjoj Panoniji kao izdvojenu skupinu nalazimo augustale, odnosno sevre, koji su u provinciji vršili posebnu ulogu u javnom životu. U Donjoj su Panoniji zabilježena 3 augustala i 1 sevir, a svi su bili članovi kolegija iz Akvinka. Osim njih, zabilježen je i oslobođenik iz kulta *Salus Augustorum* te *custos Matris deae*. Jedan je oslobođenik bio članom kolegija centonarija, dok je jedna oslobođenica bila povezana s kolegijom Cerere. Kao posebna statusna skupina unutar oslobođeničkog sloja izdvojeni su i carski oslobođenici koji su unutar rimskog društva, ali i vlastitog sloja, imali izdvojeni položaj. Tri su potvrđena carska oslobođenika iz Donje Panonije, kojima uvjetno možemo pridružiti i jednu oslobođenicu.

Kao posljednja demografska, odnosno prozopografska odrednica izdvojene su godine života koje su oslobođenici zapisali na nadgrobnim spomenicima. Iako rob nije smio biti mlađi od 30 godine prilikom oslobađanja, zabilježeno je dvoje mlađih oslobođenika koji su preminuli prije granične godine oslobađanja. Većina ih je doživjela 40-te i 50-te godine, dok ih je samo troje doživjelo starost. Na temelju 16 zabilježenih godina života oslobođenika, prosječna životna dob iznosila ih je 44 godine.

Posljednji dio rasprave čini analiza imena oslobođenika. Prilikom manumisije oslobođenici bi od patrona naslijedili predime i gentilicij, dok bi kognomen prenijeli iz svoga robovskog života. Prema tim je odrednicama vršena i analiza. Ona je pokazala da su prema epigrafskim navikama Rimljana predimena bilježena rjeđe. Eksplicitno su zabilježena 18 puta, dok su u ostalim slučajevima prepoznata iz predimena patrona. Poznato je 9 različitih predimena, od kojih su najčešći *Marcus*, *Caius*, *Titus* i *Lucius*.

Kod oslobođenika Donje Panonije zabilježena su 24 različita gentilicija. Najčešći su carski gentiliciji *Aurelius*, *Iulius*, *Flavius*, *Aelius* i *Claudius*. Naravno, najviše je različitih kognomena, njih 72. Svaki je od njih posebno analiziran. Iako je bilo popularno robovima davati grčka imena, bez obzira na njihovo podrijetlo, oslobođenici u Donjoj Panoniji u 54% slučajeva nose latinska imena. Ostala imena većinski pripadaju grčkoj i keltskoj, a rijetko afričkoj i tračkoj onomastici.

Ovom je dijelu analize priključena i analiza podrijetla oslobođenika, ukoliko se ona mogla izvesti iz natpisa. Prema njoj je moguće prepoznati podrijetlo desetorice oslobođenika, koji dolaze iz različitih dijelova Rimskog Carstva.

7. POPIS SLIKA I TABLICA

Slika 1. Nadgrobni spomenik Atija Germaniona, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3508> (08.08.2018.).

Slika 2. Nadgrobni spomenik Marka Anija, Markova sina, autor: Ortolf Harl <http://lupa.at/6074/photos> (08.08.2018.).

Slika 3. Reljefi na nadgrobnom spomeniku Marka Anija, autor: Ortolf Harl <http://lupa.at/6074/photos/4> (08.08.2018.).

Slika 4. Ulomak zavjetnog oltara Marsu oslobođenika Apolausta, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/22719/photos/1> (08.08.2018.).

Slika 5. Ulomak oltara Vječnom Bogu, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3048/photos/1> (08.08.2018.).

Slika 6. Oltar Mitri oslobođenika Gaja Julija Prima, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/10252/photos/1> (10.08.2018.).

Slika 7. Oltar Jupiteru oslobođenika Fortunata, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/26314/photos/1> (10.08.2018.).

Slika 8. Stela Aurelija Barbe, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3528/photos/2> (10.08.2018.).

Slika 9. Reljef sa stele Aurelija Barbe, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/3528/photos/3> (10.08.2018.).

Slika 10. Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Satul, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/5084/photos/2> (10.08.2018.)

Slika 11. Oltar Jupiteru kojeg je podigao oslobođenik Imbras, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/5136/photos/1> (10.08.2018.).

Slika 12. Nadgrobni spomenik Lucija Vepintanija, Lucijeva oslobođenika, autor: Ortolf Harl - <http://lupa.at/2828/photos/1> (10.08.2018.).

Slika 13. Stela Tita Flavija Feliciona i njegove obitelji, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3160/photos/1> (08.02.2019.).

Slika 14. Stražnja strana stele Tita Flavija Feliciona s prikazom čovječjih i psećih nogu te različitih alatki, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3160/photos/3> (08.02.2019.).

Slika 15. Bočna strana stele s prikazom vinove loze, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3160/photos/4> (08.02.2019.).

Slika 16. Prijepis natpisa s nadgrobnog spomenika konjaniku Luciju, AE 1937, 0216.

Slika 17. Oltar oslobođenika Viktora, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5008/photos/1> (11.02.2019.).

- Slika 18.** Stela koju je podigao oslobođenik Elije Donat, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3193/photos/1> (11.02.2019.).
- Slika 19.** Stela Marka Granija Data, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2633/photos> (11.02.2019.).
- Slika 20.** Natpis sa stela Marka Granija Data, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2633/photos/2> (11.02.2019.).
- Slika 21.** Reljefni prikaz na steli, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2633/photos/4> (11.02.2019.).
- Slika 22.** Bočna strana oltara Publija Komacija Adjutora, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/1369/photos/4> (11.02.2019.).
- Slika 23.** Natpis s oltara Publija Komacija Adjutora, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/1369/photos/2> (11.02.2019.).
- Slika 24.** Stela Gaja Valerija Maksima, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/1344/photos/1> (12.02.2019.).
- Slika 25.** Stela Urbane i Getula, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/4294/photos> (12.02.2019.).
- Slika 25.** Oltar Flavija Filipa, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5259/photos/1>, (12.02.2019.).
- Slika 26.** Natpis s oltara Flavija Filipa, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5259/photos/3> (12.02.2019.).
- Slika 27.** Stela Julije Primile, Gajeve oslobođenice, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3084/photos/1> (12.02.2019.).
- Slika 28.** Zabat stele Julije Primile, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3084/photos/3> (12.02.2019.).
- Slika 29.** Zavjetni oltar Mitri oslobođenika Ate, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/8063/photos/1> (13.02.2019.).
- Slika 30.** Stela Ose, Demunikove oslobođenice, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3214/photos> (13.02.2019.).
- Slika 31.** Stela Marka Domicija Supera, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3565/photos> (13.03.2019.).
- Slika 32.** Ulomak stele Ticije Pauline, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3580/photos> (13.02.2019.).
- Slika 33.** Stela Septimije Solije, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/723/photos/1> (14.02.2019.).
- Slika 34.** Natpis sa stele Septimije Solije, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/723/photos/4> (14.02.2019.).
- Slika 35.** Natpis koji spominje Elagabala, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/13396/photos/1> (14.02.2019.).

Slika 36. Zavjetni oltar Flavija Konstancija, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/22553/photos/1> (14.02.2019.).

Slika 37. Stela oslobođenice Stacije, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10558/photos/1> (14.02.2019.).

Slika 38. Stela Saudile, Komonove oslobođenice, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2973/photos/1> (15.02.2019.).

Slika 39. Stela centuriona Marka Herenija Valenta, autor: <http://lupa.at/3593/photos> (15.02.2019.).

Slika 40. Bista pokojnika te reljefi sa slugama te friz sa scenom lova, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3593/photos/5> (15.02.2019.).

Slika 41. Natpisno polje sa stele Marka Herenija Valenta, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3593/photos/7> (15.02.2019.).

Slika 42. Ulomak sarkofaga Publija elija Respektijana, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2904/photos> (15.02.2019.).

Slika 43. Natpis sa sarkofaga P. Elija Respektijana, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2904/photos/2> (15.02.2019.).

Slika 44. Natpis s oltara Mitri koji je dao podigao Kornelije Abaskant, CIL 03, 03478.

Slika 45. Ulomak zavjetnog oltara Jupiteru oslobođenika Viktorina, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10255/photos/1> (16.02.2019.).

Slika 46. Natpis s izgubljenog oltara Mitri oslobođenika Panonija, CIL 03, 3482.

Slika 47. Stela koju je podigao oslobođenik Perzej, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2954/photos> (16.02.2019.).

Slika 48. Natpis sa stele koju je dao podići Perzej, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2954/photos/3> (16.02.2019.).

Slika 49. Sarkofag Auerlija Antonina, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3003/photos/1> (16.02.2019.).

Slika 50. Natpis sa sarkofaga Aurelija Antonina, CIL 03, 3534.

Slika 51. Ulomak nadgrobne ploče Aurelija Vibijana, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2945/photos> (18.02.2019.).

Slika 52. Ulomci sarkofaga augustala Marka Aurelija, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/4983/photos/1> (18.02.2019.).

Slika 53. Sačuvanio dio natpisa sa sarkofaga Marka Aurelija, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/4983/photos/3> (16.02.2019.).

Slika 54. Ulomak sarkofaga carskog oslobođenika Faonta, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10561/photos> (16.02.2019.).

Slika 55. Ulomci natpisa sa sarkofaga oslobođenika Faonta, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10561/photos/3> (16.02.2019.).

Slika 56. Stela Tiberija Klaudija Dasija, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3018/photos> (18.02.2019.)

Slika 57. Ulomak oltara Servija Kornelija, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10054/photos/1> (18.02.2019.).

Slika 58. Stela oslobođenika Euhelpista, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2970/photos/1> (19.02.2019.).

Slika 59. Sarkofag Tita Flavija Krispina, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2997/photos> (19.02.2019.).

Slika 60. Natpis sa sarkofaga Tita Flavija Krispina, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2997/photos/3> (19.02.2019.).

Slika 61. Natpis sa stele Gaja Julija Eurita, CIL 03, 10551.

Slika 62. Izgubljeni natpis sa spomenika Julija Atena, CIL 03, 03550.

Slika 63. Stela Gaja Julija Omencijeja i Flavije Gemele, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/3021/photos/1> (20.02.2019.).

Slika 64. Sarkofag Seksta Pomeja Karpa i oslobođenika Pompeja Marcela, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2907/photos> (20.02.2019.).

Slika 65. Natpis sa sarkofaga Seksa Pompeja Karpa, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2907/photos/3> (20.02.2019.).

Slika 66. Natpis s izgubljenog sarkofaga oslobođenika Pompulenija Adaukta, CIL 03, 03561.

Slika 67. Stela oslobođenika Skorilona, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2838/photos> (20.02.2019.).

Slika 68. Natpis sa stele oslobođenika Skorilona, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2838/photos/4> (20.02.2019.).

Slika 69. Stela Marka Valerija Frontona, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10576/photos/1> (21.02.2019.).

Slika 70. Stela Valerije Severe i Valerije Sibule, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10580/photos> (21.02.2019.).

Slika 71. Biste sa stele Valerije Severe i Valerije Sibule, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10580/photos/2> (21.02.2019.).

Slika 72. Natpis sa stele Valerije Severe i Valerije Sibule, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10580/photos/3> (21.02.2019.).

Slika 73. Stela Aula Vetija Krescenta, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2728/photos> (21.02.2019.).

Slika 74. Lijevi ulomak stele koju je podigao oslobođenik Marko Ulpije Firm, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10575/photos/2> (21.02.2019.).

Slika 75. Desni ulomak stele koju je podigao oslobođenik Marko Ulpije Firm, <http://lupa.at/10575/photos> (21.02.2019.).

Slika 76. Ulomak stele koju je podigao oslobođenik Nonije, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5068/photos/1> (22.02.2019.).

Slika 77. Stela koju su podigli plaćenik Fronton i oslobođenik Felik, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10606/photos/1> (26.02.2019.).

Slika 78. Ulomak natpisa koji spominje Feliciona, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/10110/photos/1> (26.02.2019.).

Slika 79. Ulomak stele koju su podigli oslobođenici Sekunda i Primitiva, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/5077/photos/1> (26.02.2019.).

Slika 80. Ulomak s natpisom s grobnice Tita Flavija Magna, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2747/photos> (26.02.2019.).

Slika 81. Nadgrobna ploča Lucija Okuzija Domicijana, autor: Ortolf Harl, <http://lupa.at/2753/photos/1> (27.02.2019.).

Slika 82. Natpis s oltara Liberi, CIL 93, 10434.

TABLICE

Tablica 1. Popis oslobođenika u Donjoj Panoniji s navedenim podrijetlom.

Tablica 2. Popis patrona u Donjoj Panoniji s navedenim podrijetlom.

8. POPIS KRATICA

AAntHung - *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budimpešta

AAWW - *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-Hist. Klasse*, Beč

AE = *Année épigraphique*, Pariz

AErt - *Archaeologiai Ertesítő*, Budimpešta

AJPhil. – *American Journal of Philology*, Baltimore

ANRW - *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin, New York

CIL III - *Corpus inscriptionum Latinatum, vol. III, Inscriptiones Asiae, provinciarum Graecarum, Illyrici*, Berlin, 1902.

CIMRM - *The Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, Hag

ILJug - *Inscriptiones Latinae, quae in Iugoslavia repertae et editae sunt*, Ljubljana

JDAI - *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin

JRS - *The Journal of Roman Studies*, Cambridge

OPEL I - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Zusammengestellt und bearbeitet von Barnabás Lörincz, Vol. I: CABALICIVS – IXVS*, Budimpešta 2005.

OPEL II - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Zusammengestellt und bearbeitet von Barnabás Lörincz, Vol. II: CABALICIVS – IXVS*, Beč 1999.

OPEL III - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Zusammengestellt und bearbeitet von Barnabás Lörincz, Vol. III: LABAREVS – PYTHEA*, Beč 2000.

OPEL IV - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Zusammengestellt und bearbeitet von Barnabás Lőrincz, Vol. IV: QVADRATIA – ZVRES*, Beč 2002.

OZ – *Osječki zbornik*, Osijek

RIU - *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budimpešta

SCI - *Scripta classica Israelica: yearbook of the Israel Soc. for the promotion of classical Studies*, Jeruzalem

TAPhA - *Transactions of the American Philological Association*, Baltimore

TitAq - *Tituli Aquincenses*, Budimpešta

VAHD – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split

VAMZ – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb

VAPD – *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Split

VHAD – *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb

ZPE - *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphic*. Bonn, Habelt

9. POPIS IZVORA

Cass. Dio – Dion Kasije, *Roman History*, Prev.: E. Cary, Harvard University Press 1917.
(Dostupno na: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/50*.html)

Dig. - Digeste. *The Digest Or Pandects Of Justinian*, Prev.: Samuel P. Scott, Cincinnati 1932.
(Dostupno na: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm)

Hor. – Horacije, *The Epodes and Carmen Saeculare*, Prev.: A. S. Kline. (Dostupno na: <https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/HoraceEpodesAndCarmenSaeculare.php>)

Elektronički izvori:

EDCS - *Epigraphische Datenbank Clauss -Slaby*, <http://www.manfredclauss.de/>

EDH - *Epigraphic Database Heidelberg*, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home>

Lupa - *Ubi erat lupa*, <http://www.ubi-erat-lupa.org/simplesearch.php>

10. POPIS LITERATURE

Alföldy 1969

G. Alföldy, *Die Personennamen der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.

Alföldy 1986

G. Alföldy, *Die Freilassung von Sklaven und die Struktur der Sklaverei in der römischen Kaiserzeit*, u: *Die römische Gesellschaft. Ausgewählte Beiträge*, Stuttgart, 286-331.

Alföldy 2002

G. Alföldy, *Epigraphica Pannonica I. Inschriften aus der näheren Umgebung von Aquincum*, ZPE 140, 2002, 263-277.

Barkóczi 1944-1951

L. Barkóczi, *Brigetio*, Budimpešta 1944.-1951.

Barkóczi 1964

L. Barkóczi, *The Population of Pannónia from Marcus Aurelius to Diocletian*, AAntHung 16, 1964, 257-357.

Bekavac, Miletić 2018

S. Bekavac, Ž. Miletić, *Seviri Augustales u Saloni*, VAHD 111, 2018, 139-165.

Berger 1953

A. Berger, *Encyclopedic dictionary of Roman law*, Philadelphia 1953.

Beszédes 2004

J. Beszédes, *Másodlagosan felhasznált római kori sírkő a Herman Ottó utcából*, Aquincumi Füzetek 10, 2004, 123-125.

Bilogorac Vrčić 2012

I. Bilogorac Vrčić, *Kvinkvenali u službi kolegija istočnjačkih kultova u Rimskome Carstvu*, Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 44, 2012, 133-141.

Bónis 1945

E. Bónis, *Későrómai üvegleletek Aquincumban*, Budapest Régiségei 14, 1945, 561-573.

Bradley 1994

K. Bradley, *Slavery and Society at Rome*, Cambridge University Press 1994.

Bradley & Cartledge 2011

K. Bradley & P. Cartledge (ur.), *The Cambridge World History of Slavery*, sv. 1, Cambridge University Press 2011.

Brunšmid 1901

J. Brunšmid, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije VI*, VHAD 5, 1901, 87-168.

Brunšmid 1909

J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu*, VAMZ, 1909. 203-276.

Bruun, Edmondson 2015

C. Bruun, J. Edmondson (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, Oxford; New York 2015.

Bulat 2006

M. Bulat, *Tko su bili Ateriksi, navodno, iz Osijeka i iz Odre kraj Zagreba*, OZ 28, 2006, 9-14.

Bulat, Pinterović 1967

M. Bulat, D. Pinterović, *Novi rimski natpisi iz Osijeka*, OZ 11, 1967, 87-93.

Cambi 1989

N. Cambi, *Bilješka uz dvije panonske nadgrobne stele*, VAMZ 22, 1989, 59-76.

Clauss 1990

M. Clauss, *The Roman Cult of Mithras: The God and His Mysteries*, New York 1990.

Dautova-Ruševljan 1983

V. Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad 1983.

Delamarre 2015

X. Delamarre, *Vapus, Vapusius, Vapusō : Traces de flexion sigmatique en gaulois*, u: Oudaer, Guillaume, Gaël Hily, Herve Le Bihan (ur), *Mélanges en l'honneur de Pierre-Yves Lambert*, Rennes 2015, 27–29.

Demicheli 2015

D. Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (IV). Salonitanci u vojnoj službi (dio prvi)*, *Tusculum: časopis za solinske teme* 8, 2015, 59-73.

Demo 1994

Ž. Demo, *Od nepobjedivog suca do suca pravde: Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 1994.

Duff 1958

A. M. Duff, *Freedmen in the Early Roman Empire*, Cambridge 1958.

Duthoy 1978

R. Duthoy, *Les Augustales*, ANRW II. 16.2, 1978, 1254-1309.

Džino, Domić Kunić 2013

D. Džino i A. Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku : povijesni antinarativ*, Zagreb 2013.

Eck 2005

W. Eck, *Hadriscche Konsuln Neue Zeugnisse aus Militärdiplomen*, *Chiron* 32, 2002, p. 475-483.

Egger 1951

R. Egger, *Bemerkungen zum Territorium pannonischer Festungen*, *AAWW* 88, 1951, 206-232.

Erdélyi, Fülep 1954

G. Erdélyi, F. Fülep, *Katalog der Steindenmäler*, u: L. Barkóczy(ur.), *Intercisa I. (Dunapentele - Sztálinváros). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Budimpešta 1954, 277-332.

Erdélyi 1974

G. Erdélyi , *A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon*, Budimpešta 1974.

Ertel, Németh 2010

C. Ertel, M. Németh, *Bestandteile von römischen Grabbauten aus Aquincum und dem Limesabschnitt im Stadtgebiet von Budapest*, Budimpešta 2010.

Finley 1999

M. I. Finley, *Antička ekonomija*, Zagreb 1999.

Fitz 1975

J. Fitz, *Epigraphica VII*, Alba Regia 14, 1975, 357-358.

Fitz 1993

J. Fitz, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit*, Budimpešta 1993.

Gardner 1989

J. F. Gardner, *The adoption of Roman freedmen*, Phoenix 43, 1989, 236-257.

Gavrielatos 2012

A. Gavrielatos, *Names on Gallo-Roman terra sigillata (1ST – 3RD C. A.D. Doktorska disertacija*, University of Leeds 2012.

Gavrilović

N. Gavrilović. *The cult of Mars in Central Balkans: A Roman or Romano-Celtic deity*, u: J. Alberto Arenas-Esteban (ur.), *Celtic religion across space and time*, Toledo 2010, 266-282.

Göricke-Lukic 2000

H. Göricke-Lukic, *Sjeveroistočna nekropola rimske Murse*, Osijek 2000.

Gračanin 2013

H. Gračanin, *Crkveni ustroj u kasnoantičkoj Panoniji*, u: B. Kuntić Makvić, I. B. Vrčić (ur.), *Znakovi i riječi – Signa et litterae IV*, Zagreb 2013, 155-170.

Harper 2011

K. Harper, *Slavery in the Late Roman World, AD 275 - 425*, Cambridge, New York 2011.

Harris 1999

W. V. Harris, *Demography, geography and the sources of Roman slaves*, JRS 89, 1999, 62-75.

Hopkins 1978

K. Hopkins, *Conquerors and Slaves*, Cambridge University Press 1978.

ILJug

A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Situla 5, Ljubljana 1963.

ILJug II

A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Situla 19, Ljubljana 1978.

ILJug III

A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Situla 25, Ljubljana 1986.

Janošić 2004

I. I. Janošić, *Colonia Aurelia Cibalae* u: M. Šašel Kos - P. Scherrer 2004, Ljubljana 2004.

Járdányi-Paulovics 1945

I. Járdányi-Paulovics, *Germanendarstellungen auf pannonischen Denkmälern*, Budapest Régiségei 14, 1945, 269-283.

Jesper 1995

C. Jesper, *Villici and Roman estate managers until 284*, Rim 1995.

Kovács 1995

P. Kovács, *Neue römische Inschriften im Matrica-Museum*, *AAntHung.* 36, 1995, 249-265.

Kovács 2007

P. Kovács, *Az antik Pannonia forrásai a Severus korban*, Budimpešta 2007.

Kovács 2014

P. Kovács, *Die antiken Quellen zu Pannonien in der Spätantike. Teil I: 284-337 n. Chr.*, Beč 2014.

Kuzsinszky 1906

B. Kuzsinszky, *Az aquincumi múzeum kőemlékeinek negyedik sorozata*, *Budapest Régiségei* 9, 1906, 33-72.

Kuzsinszky 1934

B. Kuzsinszky, *Aquincum. Ausgrabungen und Funde*, Budimpešta 1934.

Lassère 1980

J.-M. Lassère, *Ubique Populus: Peuplement et Mouvement de Population dans l'Afrique Romaine de la Chute de Carthage à la fin de la Dynastie des Sévères (146 A.C.-235 P.C.)*, *JRS* 70, 1980, 233-235.

Liu 2009

J. Liu, *Collegia Centonariorum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West*, Boston 2009.

Lőrincz 2001

B. Lőrincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit, Teil I: Die Inschriften*, Beč 2001.

Macey 1990

S. L. Macey, *The Concept of Time in Ancient Rome*, *International Social Science Review* 65, sv. 2, 1990, 72-79.

MacLean 2018

R. MacLean, *Freed Slaves and Roman Imperial Culture. Social Integration and the Transformation of Values*, Cambridge University Press 2018.

Mander 2013

J. Mander, *Portraits of children on Roman funerary monuments*, Cambridge 2013.

Maróti 2013

É. Maróti, *Die römischen Steindenkmäler von Szentendre - Ulcisia Castra*, Szentendre 2003.

Matijašić 2002

R. Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula 2002.

Matijašić 2009

R. Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009.

Matijević, Kurilić 2011

I. Matijević, A. Kurilić, *Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone*, *Opuscula archaeologica* 35, 2011, 133-165.

Mazza 1986

M. Mazza, *La fatica dell'uomo: schiavi e liberi nel mondo romano*, Catania 1986.

Mazzarino 1973

S. Mazzarino, *L'Impero romano*, Bari 1973.

Migotti 2009

B. Migotti, *Nadgrobnni spomenik robovske obitelji iz Donjih Čeha kod Zagreba*, *Archaeologia Adriatica* 2, 2009, 435 – 465.

Mirković 1998

M. Mirković, *The Staff of Imperial Administration in Sirmium in the First Half of the Fourth Century*, *Starinar* 49, 1998, 93-97.

Morris 1998

I. Morris, *Predgovor*, u: Finley 1999, Zagreb 1999.

Mosser 2003

M. Mosser, *Die Steindenkmäler der legio XV Apollinaris*, Beč 2003.

Mouritsen 2011

H. Mouritsen, *The Freedmen in the Roman World*, Cambridge University Press 2011.

Mócsy 1959

A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budimpešta 1959.

Mócsy 1974

A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia : a history of the Middle Danube provinces of the Roman Empire*, London, Boston 1974.

Mráv 2009

Z. Mráv, *Másodlagos beépített mészkö és márvány kőemlékek az alsóheényi belső erődéből. Előzetes kutatási beszámoló*, u: E. Tóth (ur.), *Studia Valeriana. Az alsóhetényi és ságvári keső római erődök kutatásának eredményei*, Dombóvár 2009, 243-281.

Nagy 1932

L. Nagy, *Ein neues Denkmal der Agrippinenses Transalpini aus Aquincum*, *Germania* 16, 1932, 288-292.

Nagy 1937

L. Nagy, *Aquincumi vonatkozású kiadatlan feliratos kőemlékek Szentendréről*, *Archaeológiai értesítő* 50, 1937, 94-97.

Nagy 1991

T. Nagy, *Quadilla Comonis Liberta sírköve*, *Budapest régiségei* 28, 1991, 217-222.

Nagy 2012

M. Nagy, *Lapidarium: Guide to the archaeological exhibitions in the Hungarian National Museum: Roman stones*, Budimpešta 2012.

Németh 1999

M. Németh, *Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában*, Budimpešta 1999.

Németh 2013

M. Németh, Andenken eines Kaiserbesuches in Aquincum, u: W. Eck, B. Fehér, P. Kovács (ur.), *Studia epigraphica in memoriam Géza Alföldy*, Bonn 2013, 249-254.

Patterson 1982

O. Patterson, *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Harvard University Press 1982.

Perinić Muratović 2003

Lj. Perinić Muratović, *Vojnički kultovi u Mursi*, VAMZ 36, 2013, 97-112.

Pilipović 2006

S. Pilipović, *La scena di caccia: motivo di decorazione delle stele funerarie della Moesia Superior*, Starinar 56, 2006, 337-353.

Pinterović 1977

D. Pinterović, *Nepoznati rimski natpisi iz Osijeka*, OZ 16, 1977, 91-97.

Pinterović 1978

D. Pinterović, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek 1978.

Rendić-Miočević, Šegvić 1998

A. Rendić-Miočević, M. Šegvić, *Religions and Cults in south Pannonian regions*, u: F. Jenő (ur.), *Religions and Cults in Pannonia*, Szekesfehervar 1998, 7-16.

Richardson 1992

L. Richardson, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, John Hopkins Univeristy 1992.

Ricl 2001

M. Ricl, *A Matris Deae libertus at Sirmium* ZPE 134, 2001, 287-296.

Romac 1973

A. Romac, *Izvori rimskog prava*, Zagreb 1973.

Rostovtzeff 1957

M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1957.

Rowe 2001

G. Rowe, *Trimalchio's world*, SCI 20, 2001, 225-245.

Salzman 1990

M. R. Salzman, *On the Roman Time. The Codex-Calendar of 354 and the Rhythms of Urban Life in Late Antiquity*, Berkley 1990.

Sanader 1995

M. Sanader, *Vilicus – prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog službenika* Opuscula Archaeologica 19, 1995, 97 – 109.

Sanader 2008

M. Sanader, *O antičkim kultovima u Hrvatskoj*, VAPD 101, 2008, 157–186.

Schallmayer 1990

E. Schallmayer, *Der römische Weihebezirk von Osterburken, 1. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier-Inschriften des römischen Reiches*, Stuttgart 1990.

Scheidel 1997

W. Scheidel, *Quantifying the Sources of Slaves in the Early Roman Empire*, JRS 87, 1997, 156-169.

Scheidel 2007

W. Scheidel, *Marriage, families, and survival in the Roman imperial army: demographic aspects*, u: P. Erdkamp (ur.), *A Companion to the Roman Army*, Blackwell 2007, 417-435.

Scheidel 2008

W. Scheidel, *The comparative economics of slavery in the Greco-Roman World*, u: E. Dal Lago i C. Katsari (ur.), *Slave System, Ancient and Modern*, Cambridge 2008, 105-126.

Scheidel 2010

W. Scheidel, *The Roman slave supply*, u: Bradley & Cartledge 2011, str. 287 – 310.

Schober 1923

A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Beč 1923.

Stone Potter 1999

D. Stone Potter, *Amusing The Masses: Buildings For Entertainment And Leisure In The Roman World*, u: D. J. Mattingly, D. Stone Potter (ur.) *Life, Death, and Entertainment in the Roman Empire*, University of Michigan Press 1999.

Šašel Kos, Scherrer 2004

M. Šašel Kos, P. Scherrer (ur.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia. Pannonia II*, Ljubljana, 2004.

Szilágyi 1937

J. Szilágyi, *Az ala I Hispanorum újabb emléke Aquincumban*, Budapest Régiségei 12, 1937, 275-278.

Szilágyi 1943

J. Szilágyi, *Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1936-1942. évek folyamán*, Budapest Régiségei 13, 1943, 337-357.

Szilágyi 1955

J. Szilágyi, *A római kori ásatások fontosabb eredményei Budapest területén és az Aquincumi Múzeum értékesebb gyarapodásai az 1951—53. években*, Budapest Régiségei 16, 1955, 387-427.

Szilágyi 1967

J. Szilágyi, *Kőfeliratok az Aquincumi Múzeum régi gyűjtéséből*, AÉrt 94, 1967, 68-76.

Taylor 1961

L. R. Taylor, *Freedmen and Freeborn in the Epitaphs of Imperial Rome*, AJPhil. 82/2, 1961, 113-132.

Tóth 2011

E. Tóth, *Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei*, Szombathely 2011.

Treggiari 1969

S. Treggiari, *Roman Freedmen During the Late Republic*, New York 1969.

Treggiari 1975

S. Treggiari, *Family life among the staff of the Volusii*, TAPhA 105, 1975, 393-401.

Ustinova 1998

Y. Ustinova, *The supreme gods of the Bosporan Kingdom*, Leiden 1998.

Vágó 1970

E. B. Vágó, *Neue Inschriften aus Intercisa und Umgebung*, Alba Regia 11, 1970, 120-132.

Visy 1996

Z. Visy, *Die Wagendarstellungen der pannonischen Grabstein*, Pečuh 1996.

Visy 2016

Z. Visy, *Intercisa Feliratai*, Pečuh 2016.

Weaver 1972

P. R. C. Weaver, *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge 1972.

Wilkes 2005

J.J. Wilkes, *The Roman Danube: An Archaeological Survey*, JRS 95, 2005, 124-225.

Zanker 1975

P. Zanker, *Grabreliefs römischer Freigelassener*, JDAI 90, 1975, 267-315.

Zotović 2018

R. Zotović, *Four Rare and Unusual Dedications From Areas of Viminacium and Nais*, Chinese Business Review 17/2, 2018, 99-104.

11. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI (*ABSTRACT AND KEW WORDS*)

Ovaj se magistarski rad bavi oslobođenicima koji su zabilježeni na epigrafskim spomenicima u rimskoj provinciji Donjoj Panoniji. Nakon uvodne rasprave o podrijetlu, položaju i statusu oslobođenika u rimskom svijetu, slijedi katalog spomenika u kojemu je sustavno obrađen svaki spomenik. Središnju raspravu čini analiza spomenika prema parametrima prostorne i vremenske raspoređenosti, demografska analiza oslobođenika i njihovih patrona, božanstva kojima su oslobođenici dizali spomenike te analiza razlika u oslobođeničkom statusu. Nakon toga, izvršena je onomastička analiza zabilježenim imena oslobođenika. Cilj je rada dati uvid u oslobođeničku populaciju Donje Panonije, njihove uloge i identitete.

Ključne riječi: oslobođenik, rimska provincija Donja Panonija, augustali, patron, manumisija

This master's degree studies the freedmen that have been confirmed on epigraphic texts in Roman province of Lower Pannonia. Following the introductory discussion on the subjects of provenance, position and status of the freedmen in the Roman world, the next aim was the catalog of monuments of freedmen in Lower Pannonia. The main discussion deals with the analysis of the monuments within certain categories – spatial and temporal distribution, the demographic analysis of freedmen and their patrons, the gods worshiped by the freedmen and the analysis of the status differences within the social group of freedmen. The final part deals with the onomastic analysis of the confirmed names of freedmen. The aim of the study was to inspect the population of freedmen in Lower Pannonia, their status, roles and identities.

Key words: freedmen, Roman province of Lower Pannonia, *augustales*, patron, manumission